

376
ACADEMIA ROMÂNĂ
MEMBRII SECȚIUNII LITERARE
SERIA III TOMUL I MEM. 6

GHEORGHE
LAZĂR

DE

G. BOGDAN-DUICĂ
MEMBRU AL ACADEMIEI ROMÂNE

CULTURA NAȚIONALĂ
BUCUREȘTI

1924

G H E O R G H E L A Z Ă R

DE

G. BOGDAN-DUICĂ

MEMBRU AL ACADEMIEI ROMÂNE

Ședințele dela 19 și 26 Octombrie 1923

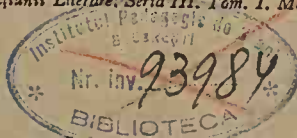
P R E F A Ț Ă

Deși, după I. Eliade și P. Poenaru, vieța și opera lui G. Lazăr au fost cercetate de Dr. A. Sădeanu, Dr. I. Lupaș, Dr. Tr. Lalescu și N. Iorga, totuș vieța lui este încă un schelet, care trebuie îmbrăcat în mușchi și piele și înzestrat cu duhul său, pentru ca omul să fie om întreg.

Cercetările îndemnate de centenarul morții, făcute de d-nii Dr. O. Ghibu, Dr. I. Mateiu, G. Popa-Liseanu, Gh. Adamescu (toate încă netiprite, două cunoscute și mie) și — de d. I. Georgescu, secretarul «Astrei» (scriere încă retrasă comerțului de librărie, dar, totuș, cunoscută din exemplare izolate), vor aduce, de sigur, fapte și lumini care vor îngădui o biografie de amănunte suficiente. Le-am căutat și eu; unele se vor găsi, însă, și la ceilalți cercetători cari au căutat în aceleași locuri.

Proprie rămâne tendința mea de a-l descifra pe Lazăr ca *personalitate* științifică bogată; de-o acută simțire la orice atingere; imaginând meniri proprii și naționale mari; voind să realizeze stăruitor ce imagină; conștientă în orice moment de martiriul său; și chiar tragică prin durerea că nu a văzut rodul apostolatului său suferitor.

În orice om este o idee; adică: orice vieță se poate reduce la o idee fundamentală, care a hotărît *tot* rostul vieții, la o

tendință activă de proprie realizare în opera personală, închinată societății. Cercetarea mea, neglijând uneori cunoscutul, a voit să ajute ca tendințele activității lui Lazăr să reiasă din tot ce el a zis și a *făptuit* în mijlocul unei depărtate lumi, care trebuia atrasă în cercetare, fie ca amică, fie ca dușmană a faptelor lui Lazăr.

Astfel Lazăr îmi răsări mult mai frumos decât îl știam.

I

CULTUL LUI LAZĂR

Cultul lui Lazăr — până la o vreme el scria: Lázár — trăind încă, și mult timp după moartea sa, a fost un cult pătruns de mult dor după ce fusese magistrul, pătruns și de multă religiozitate. Expansiunile lui I. Eliade Rădulescul sunt cunoscute; asemenea se știe că realistul Petrache Poenaru, vorbind despre Lazăr, deveniă poetic, legendar: nu se mai știe, însă, că vechile aniversări ale școlii au avut ca prilejul cărora directorul școlaelor, și apoi școlii, au zău la aceeași masă, nu produc un cult obligat, atunci zis din tot adâncul și dintr-o închinare apostolică. La 5 Decembrie, în ziua de taină, după discurs, toți profesorii se ridicară, dar nu deodată, ci pe rând, rostind fiecare câte o binecuvântare asupra memoriei lui Lazăr. Din toată istoria tradiției lazariște, scena aceasta este cea mai frumoasă¹⁾. Ridicarea unei statui este un gând mai comun; despre ea s'a pomenit întâia oară la anul 1846, când profesorii au fost cei dintâi contribuitori²⁾; apoi în revoluția dela 1848, oficial³⁾. Când statua s'a desvelit, căl-

¹⁾ «Pe urmă, sculându-se și ceilalți profesori, au închinat fiecare pe rând întru pomenirea răposatilor întru fericire Georgie Lazăr și Constantin Bălăceanul, fundatorii Școliei Naționale». *Curierul românesc*, 7 Dec. 1833; și *Albina românească*, 1834, 7/19 Ianuarie.

²⁾ *Gazeta de Transilvania*, 5 Decembrie 1846, p. 11. Se adunară atunci 100 de galbeni.

³⁾ *Anul 1848 în principatele române*, vol. III, p. 450.

dura nu mai eră cea veche. Acum, în 1923, ne'ntoarserăm iarăş spre cultul trecutului; îl serbarăm pe Lazăr; dar, spre surprinderea tuturor, auzirăm şi vorbe de scădere ale meritului său. Eu, studiindu-l, voiu vorbi astfel, din conştiinţă ştiinţifică trebuie să vorbesc astfel, încât să rămâie bine dovedit că nici o alterare a religiozităţii vechiului cult nu reese motivată de pe urma cercetărilor serioase¹⁾.

Din cercetările acestea reese că Lazăr a fost o mare *energie* sufltească, a cărei explicare trebuie încercată în alt fel decât s'a făcut de toţi cei ce au scris, în timpurile din urmă, despre el. Eu voiu zugrăvi: cum creşte energia lui, cum Ardelenii o suprimă şi cum ea răzbeşte în capitala Munteniei, romanizând învăţământul şi devenind punct de plecare şi pentru alt fel de romanizări.

II

A V R I G U L

Istoria Avrigului, care a avut norocul să-l nască pe Lazăr, a scris-o pe scurt d. Georg Müller²⁾. Dela sfârşitul veacului al XVI-lea României obţinuseră, în sat, o situaţie administra-

¹⁾ Cu o tendinţă de scădere, V. A. Ureche, neorientat, afirmă că Lazăr «dela Avrigul Transilvaniei nu aduceă un nume deja ilustru şi cunoscut Românilor»; şi că «nu G. Lazăr a putut să facă inutili, pentru Români, profesori renumiţi ca Lambru, Comita, Vardalach, Neofit Duca, etc., ci situaţiunea la care ajunsese cultura şi deşteptăciunea naţională». (*Istoria şcoalelor*, vol. I, p. 109 şi IV, p. 192). Tot atât de fals afirmă V. A. Ureche (*Istoria şcoalelor*, vol I p. 109) că pe «când G. Lazăr organiză în Bucureşti şcoala sa memorabilă, deja dintre cei mai sus numiţi tineri se găsiu la învăţătură în străinătate». (Vorba este de tinerii I. Pandeli, C. Moroiu, S. Marcovici şi E. Poteca). Acelaş V. A. Ureche (*Tot acolo*, vol I, p. 108) crede că poate face o comparaţie (nematură) între Asachi (profesor la 1813, mort la 1871) şi Lazăr (profesor la 1818, mort la 1823), scriind: «G. Asachi este pentru Moldova mai mult decât ce a fost Lazăr pentru Muntenia». Aş întrebă numai: Şi ca suflet? şi ca entusiasm naţional? Şi ca luptător pentru emancipare? Apoi: Pentru ce Säulescu (Cineva!) şi Kogălniceanu (Moldova!) se răsvrătiră contra lui Asachi? Va fi avut *sens* răsvrătirea! Dr. M. Gaster în *Gröber Grundriss*, v. II, 3 (1901), p. 370 asemeni încearcă o scădere: «L. ist jedenfalls der erste Vertreter der Siebenbürger Schule und ihrer Tendenzen; die Nachwelt wird vicleicht darin, nicht wie bisher, einen ungemischten Segen für die rum. Literatur erkennen. Thatsächlich hat er persönlich verhältnismässig wenig geleistet, und die Spuren seiner Tätigkeit würden sich auch rasch verloren haben, wenn er nicht zufällig Eliade Rădulescu zum Schüler gehabt hätte».

²⁾ In opera *Die ursprüngliche Rechtslage der Rumänen im Siebenbürger Sachsenlande*, Hermannstadt, 1912, p. 121—123

tivă, care-i putea apăra întrucâtva de asupriri, dar nu și de unele măsuri de păstrare etnică luate în folosul Sașilor. Însă abia în epoca Mariei Theresiei României începură a refuza (1749) îndatoriri economice vechi; și abia în epoca lui Iosif al II-lea României și Sașii sunt contopiți (1784) într'o singură corporație, iar veniturile comunei distribuite totalității comunale. La 1784 Lazăr respiră într'o atmosferă de egală îndreptățire, care va fi fost discutată, pomenită în fiecare familie, în fiecare casă, care va fi fost și așezată în comparațiune cu trecutul.

«Domnul» satului, Samuel von Brukenthal, se află pe atunci în anul al șasezecișitremilea al vârstei sale; eră guvernator al Transilvaniei; redacta rapoarte (cunoscute) despre revoluțiunea lui Horia¹⁾; își da seamă și de primejdia revoluționară, dar și despre cea etnică-progresivă a poporului românesc, simțită bine în satul său și combătută de el²⁾. Totuș nici din vorbele lui, nici din faptele acestui vechiu francmason (mason eră încă din timpul studiilor universitare, la Halle, 1743—1745) nu reese nici o dușmănie disprețuitoare față de poporul care-i ajută la gospodărirea moșiei. Vila sa, grădina sa, în care, în seră, apăruseră și portocalii, și portocalele, arătau chiar acestui popor în ce minunate direcții se mișcă cultura veacului. Este sigur că poporul aflase ceva și despre erudiția «domnului» lor.

Avrigenii aveau, însă, și elementele necesare de înțelegere, de explicare a minunăției din satul lor. Ei erau cărauși în depărtări mari: în Muntenia, în Banat, în Ungaria, în Slavonia. Călătorul multe vede, multe aude și multe compară. Vești multe curgeau spre Avrig din atâtea părți ale lumii³⁾.

¹⁾ Ioh. Georg Schaser, *Denkwürdigkeiten aus dem Leben des Freiherrn Samuel v. Brukenthal*. Hermannstadt, 1848, p. 60—99.

²⁾ În raportul său contra concivilității (17 Noembrie 1776), Brukenthal zicea despre Români (Schaser, *loc cit.*, p. 62 din *Anhang*): «Și în comitate și în scaunele săsești au degenerat multe sate nemțești. Locuitorii deodată au fost stârpiți și înlăturați de Valahii în creștere; sau cei puțini rămași sunt atât de decăzuți, încât abia își mai înțeleg limba, și, departe fiind de năravurile și rândueala casnică a strămoșilor, împreună poate păcatele și greșelile lor cu păcatele și cusururile primite dela Valahi, și prin aceasta ei devin mai răi și pentru societate chiar de mai puțin folos decât aceștia (Valahii)».

³⁾ Vezi în anexa I o descripție a Avrigului la anul 1815.

Școala satului, la care nu s'a sfiit să descindă ca învățător Ioan Popovici-Barac, om cu carte înaltă și cu condeiu sprinten — la 1800 el tipăriă deacolo pe *Arghir* — a fost de sigur o școală activă, care sprijiniă înțelegerea realităților și a perspectivelor arătate. Școala românească eră, poate, mai bună decât cea săsească¹⁾.

Din mediul acesta se explică ușor cum Lazăr a fost descoperit de cărturarii români ai satului și de «domnul» moșiei — pentru ce nu am crede tradiția satului despre Brukenthal, nu văd —, apoi de piariști și, în curând, de autoritățile guvernamentale. Nu se vor dovedi poate niciodată influențele personale din acest timp asupra soartei lui Lazăr; dar influența mediului este limpede²⁾.

III

ȘCOALA DIN AVRIG

Conformându-se legii școlare numite pe scurt *Norma regia*³⁾, Lazăr a *trebut* să treacă prin școala *națională* (sau și: *vernacula*), în care se învătă: religia, cetirea, caligrafia, ortografia, aritmetica. *Et haec quidem lingua vernacula nationis cuius propria, unde et Nationales dictae, et vernaculae*⁴⁾. Școalele acestea naționale erau *diffusae per omnes pagos, oppida et urbes*, cu deosebirea că cele din orașele, în care se aflau gimnazii, propuneau și elemente de limbă latină și germană⁵⁾. Dar Avrighul

¹⁾ La 1766 preotul săsesc din Avrigh se plângea că, la îndemnul părinților, copiii nu merg la școală nici vara, nici iarna. Dascălii sași erau (1791—1798) foarte mărginiți; igiena școalelor săsești eră proastă. Abiă la 1821 se ridică patriotul martir St. L. Roth cerând să se pună capăt decadenței. Despre aceasta vezi scrierea episcopului Fr. Teutsch, în *Archiv für siebenbürgische Landeskunde*, vol. 29, p. 473, 488 și 490.

²⁾ Domnul I. Tuducescu îmi spune că în corespondența marelui negustor dela Sibiu Pop se află urme despre sprijinul(?) dat lui Lazăr de acest om de bine. Relația dintre Pop și Lazăr ar explica poate câteva momente încă obscure.

³⁾ Titlul întreg: *Norma regia pro scholis magni principatus Transilvaniae Iosephi II. Caesar. Aug. Magni Principis Trans. iussu edita MDCCLXXXI. Cibinii. Typis Martini Hochmeister.*

⁴⁾ *Loc. cit.*, p. 50.

⁵⁾ La Brașov școala din Schei aveă numai *două* clase, scrie L. I. Marienburg, *Geographie des Grossfürstentums Siebenbürgen* (1813) vol. II, p. 340. Dar, normalnițește, se predau și elemente de latină și germană (*Tot acolo*, vol. I, p. 223).

nu aveà gimnaziu; cred că în Avrig, Lazăr, în școală, nu a învățat astfel de elemente; dar — necunoscând din document pe dascălul lui, nici afirmația aceasta nu o privesc ca certificată.

Unii au afirmat că Lazăr a învățat în Sibiiu, la școala normală (primară). La Sibiiu școala românească, întocmită normalicește, *normalmässig eingerichtet* (zice Marienburg, zice și Lebrecht, în geografiile lor dela începutul veacului XIX), se află în Josephsgasse; clădirea școlii normale catolice în Sporer-gasse. Dar pentru ce ar fi învățat el la catolici, dacă școala românească eră tot «normalnică»? Și pentru ce ar fi învățat în Sibiiu, dacă la 1801 — și deci și mai înainte de-a veni acolo Ioan Popovici-Barac, care se numește «dascăl normal neunit» — școala din Avrig eră tot normală? A treia ipoteză, cea mai puțin admisibilă, ar fi: școala primară săsească. Școala aceasta ținea trei ani; clasele se numiau Rudimentara mică și mare; în acestea se propunea cetire, declinări și conjugări¹⁾.

Până la proba contrară eu admit că dela școala din Avrig Lazăr a trecut direct la gimnaziu, de unde, după legea atunci în vigoare, nu se putea respinge nici un elev care aveà un certificat de școală națională ori vernaculă²⁾.

Dacă nesigur rămâne *locul* de studiu primar, adică: dacă rămâne neconstatat din acte, *timpul* se poate fixa. Odată Lazăr însuș și-a datat studiile sale cu 19 ani dela 1810 în urmă³⁾. Datarea lui consună cu a lui Eliade, din biografia dela 1839, unde se spune că Lazăr a studiat mai 20 de ani: «În vreme mai de douăzeci de ani având înlesnire a cultivă științele în mai multe specialități»⁴⁾. Atunci: 1810—19=1791. Dar în gimnaziu Lazăr intră în toamna anului 1798; 1798—1791=7. Deci școala primară a lui Lazăr a durat șapte ani!

¹⁾ *Siebenbürgische Quartalschrift*, vol. VII, p. 359. Un țăran român — elev într'o școală săsească de oraș, la 1796—1798, ar fi o fantazie contrară realităților exclusiviste ale Sașilor de atunci.

²⁾ Despre admiterea în gimnaziu vezi și Boros Gábor, *A nagyszzebeni dllami fő-gymnasium történelme*, Nagy-Szeben, 1896, p. 72—75.

³⁾ Dr. A. Sădeanu, *Date nouă despre Gh. Lazăr*, Arad, 1914, p. 19.

⁴⁾ *Curierul românesc*, 1839, p. 261, coloana 1.

IV

FAPTE DIN TIMPUL COPILĂRIEI

Un educator al copilului Lazăr trebuie să fi fost — afară de moșia baronului, căraușii povestitori și dascăl — timpul său plin de minunate întâmplări.

Lazăr se născuse în epoca lui Iosif II. Acesta fusese în Transilvania și, fără să voească, agitase cumplit poporul român. Avrigul să nu fi simțit agitația? Ca răspuns, la 1784, craiul munților, Horia, un aderent fanatic al exproprierii forțate și al botezului în ortodoxie al grofilor și baronilor ungurești, aprinse țara cârmuită de baronul Brukenthal. Avrigul nu știă că baronul său luptă contra lui Horia? Lazăr eră, firește, copil; dar măsurile luate pentru ca revoluțiunea să nu se întindă și peste Avrig, în țara Făgărașului, erau măsuri pe care și copiii trebuiau să le vază, despre care și copiii vor fi întreat: ce însemnează ele?, în satul lor până atunci necontrolat¹⁾. Temerile vor fi umbrit sufletele și în Avrig; nădejile asemeni vor fi lucit și pe frunțile țăranilor, cari vor fi scăpat și printre copii câte vreo vorbă cu tâlc.

Mai trecură cinci ani.

Răsboiul Rusiei și Austriei cu Turcia isbucni. Iosif II se scoborî în Banat, la oaste. În Ardeal se mișcară 12 batalioane de infanterie și 11 divizii de cavalerie. Tot Sudul românesc: Banatul, Hunedoara, Sibiul, Făgărașul, Brașovul, se cutremură. Turcii amenințau mai ales Vestul, unde pasul Vulcan deschideă drumul și Estul, unde Turcul amenință Branul și Brașovul. Totuș nici Sibiul, nici Avrigul nu erau prea departe de primejdie; ba cronicărul săsesc Herrmann ne spune că Sibienii stăteau mereu gata de fugă.

Am cetit anume o gazetă deatunci, cu corespondență dela Sibiul, ca să ispitesc vremea și eventualul ei efect asupra unui copil deștept²⁾.

Prin Ianuarie 1789 eră liniște la granița de către Sibiul, peste care, după un atac la Râmnic, vreo 400 de Arnăuți tre-

¹⁾ Despre aceste măsuri vezi anexa *Avrigul în anul 1784*.

²⁾ Toate acestea după gazeta *Ungarische Staats- und gelehrte Nachrichten* (Buda).

cuseră ca prieteni, aducând și voie de luptă voluntarilor dela Turnu-Roșu, acum vreo 600. Boița, satul de cât-colea, eră și el plin de Râmniceni refugiați. Lume multă, arme multe: Lazăr nu le vedeà?

Intre 5 și 15 Martie oastea din Ardeal a împăratului se mișcă; dușmanii fug, așa că negustorii ardeleni pot cumpără, între Argeș și Râmnic, boii și porcii necesari Ardealului. Dar în curând Turcii se arată iarăș pela trecători; noroc că trecătorile erau acoperite de zăpadă mare; însă în Aprilie ei se arată iarăș și la Turnu-Roșu, și la Lotru, prin care părți atacă satul Mălai, tăind opt oameni din avantposturi (*Feldwache*) și 90 de săteni și ducând 140 de robi, din acelaș sat. A doua zi o sută de husari și 2 companii de infanteriști apără Căinenii; dar Turcul nu mai vine! Eră prin April, la început. Până la sfârșit s'a tot așteptat atacul Turcilor de către Jibla și Topolog; el se dete abià în 27 April, la gura Lotrului, ținând șapte ceasuri. La începutul lui Maiu este iarăș liniște; pe la 18 Maiu se aude că dușmanii pleacă dela Râmnicul-Vâlcii spre Pitești; răsufând Ardelenii rămân, totuș, cu dorul ca Mavrogheni să se sfârșească cumva, pentru ca liniște deplină să se facă între Căineni și Sibiiu.

În tot cursul acestor întâmplări țărani din împrejurimile Turnului-Roșu au fost duși la muncă: să taie copaci, să sape șanțuri, să dreagă șosele sau punți; caii, căruțele, uneltele nu mai erau ale lor, ci ale statului, care, după rășboiu, îi despăgubl pe toți cei ce rămaseră de pagubă. Cu Avrigenii nu s'a făcut excepție; zarvă mare eră și în satul lor; grijă mare eră și acolo, unde baronul aveà mult de pierdut, iar țărani destul de mult. Lazăr, acum băiețandru, nu pricepeà?

Este, așadar, lămurit că din copilărie încă Lazăr a avut norocul (sau nenorocul) să simțã cum istoria universală-europeană îi supune soarta, îi este soartă, dar și cum îi adaugă experiența și îi provoacă, îi întărește judecata. Ce va fi gândit el între 8 Februarie 1788 (ziua declarației de rășboiu către Turcia) și 4 August 1791 (pacea dela Șiștov), cine poate să știe? Dar de gândit este sigur că deșteptul băiețandru a gândit.

Pe-atunci el se află tocmai în vârsta în care se treceà dela școala trivială-națională la gimnaziu.

Revoluțiunea franceză începuse; faimoasa decapitare uimise toată Europa; Transilvania, ca și Ungaria, ascultau uimite; și interesate. Măsuri se luau și în Ardeal, pentru ca ideile franceze să nu pătrună. Apusul chemă atenția tuturor. Vreun ecou puternic va fi pătruns și în gimnaziul din Cluj.

Odată pătrunse chiar într'o formă atât de tumultuoasă, încât Lazăr trebuie să fi luat parte la ea, împreună cu tot Clujul, atunci pus tot în mișcare. De pe câmpul de luptă contra lui Napoleon I, după pacea delă 15 Februarie 1801, se întorsese acasă regimentul II *românesc* de grăniceri, Năsăudenii. În Iunie 1801, nu știu în ce zi, ei erau în Cluj. Susana Nemeș, văduva lui I. Haller, alarmase nobilimea clujană, care se hotărî să dea un ospăț mare vitejilor de ale căror fapte auziseră. Ospățul a atras lumea doritoare să-i primească pe ostași. Pentru ce nu l-ar fi atras și pe Lazăr, care eră aproape? Oricum, istoria universală, reprezentată de astădată de soldații nației sale, treceă pe lângă el — trezindu-l¹⁾.

De altă parte, de atunci și până la sfârșirea gimnaziului, Lazăr a mai avut încă destule prilejuri să arunce ochii și spre «țară». Și, de sigur, cu altă înțelegere mai bogată, decât cea dintre 1789—1791. De pildă: Pe când Pasvantoglu dela Vidin amenință și tulbură Oltenia, pe când boierii și negustorii olteni se refugiaseră iarăș, la 1802, în Sibiiu, și anume în lunile Iunie, Iulie, August, Septemvrie²⁾, Lazăr se află acolo, purtând în cap multă înțelepciune culeasă din istoricii și oratorii latini, despre care, în Septemvrie, acolo, și-a dat seamă la examenul de a doua clasă (superioară) a umanității. Despre Turcia tocmai dase examen (în Aprilie); bejenia românească nu-i serviă ca material demonstrativ-real? Boierii care-i întâlneau pe străzile Sibiiului, amărîtii, deșărații, nu-i vor fi adus aminte de tristețea din Tristiile lui Ovid, din care, la examen, Lazăr răspunse și în Aprilie, și în Septemvrie? A nu crede aceasta ar fi a nu înțelege corelațiunile umane cele mai firești.

¹⁾ Despre acel ospăț vezi G. Barițiu, *Istoria regimentului al II românesc grăniceresc transilvan*, Brașov, 1874, p. 25; *Lepturariul* lui Pumnul, vol. 2, p. 153; și *Foaca pentru minte* citată de A. Pumnul.

²⁾ A. Wolf, *Beiträge zu einer statistisch-historischen Beschreibung des Fürstentums Moldau*, Hermannstadt, 1805, vol. II, p. 213 (în notă), dă chiar ziua plecării lor înapoi, în țară: 21 Septemvrie 1802.

Pot conchide aşadar: Înainte de a pleca de acasă la Cluj şi, după o scurtă întoarcere, înainte de-a pleca iarăş la Cluj, istoria ţării sale şi a ţării vecine ajută la *făurirea* creerului care avea să intervină odată în viaţa lor.

V

«NORMA REGIA»

Clasele următoare, după cea primară, erau cele *grammaticae*, trei: *infima*, *media*, *suprema*; şi două *humanitatis*: *inferior*, *superior*. Programa era precisă, explicată ca direcţie şi mijloace, concretizată într'o *tabella*, şi sprijinită de bibliografia cărţilor de întrebuintat sau aprobate. Cu aceste materii şi direcţii, cu aceste cărţi Lazăr începea să inspire *spiritul iosefinist* (deocamdată abia accentuat) al gimnaziului reformat de curând¹⁾.

În cele trei *grammatices* se ascultau, dela 7½—8 a. m., memorizările; dela 8 la 9 se învăţa latineşte, după manualele lui Alvares; iar dela 9 până la 10 se făcea sinteza temei explicate (Marţi şi Vineri), greceşte (Luni şi Miercuri) şi istorie (Sâmbăta). După amiezile aceluiaşi zile începeau (1½ p. m.) cu aceleaşi memorizări şi corectări şi continuau (dela 3 până la 4) cu geografia (Luni şi Vineri), aritmetica (Marţi şi Sâmbăta), catehismul (Miercuri), în *toate* *grammatices*-ele. În a treia clasă interveniau (Vinerea) elaborări de diverse *argumenta* în limba naţională ori germană (dela 9 până la 10 a. m.).

Humanităţile ţineau clasă în aceleaşi zile şi ore. Cea inferioară continuă latineasca cu exerciţiul stilului şi studiul anticităţilor, iar greceasca cu interpretări; geografia avea tot două ore, aritmetica numai una, ca şi doctrina creştină. În cea superioară stilul prozaic şi poetic se deprindea în ore speciale, iar al limbii naţionale şi germane într'o oră; se continuă interpretarea grecească (2 ore); iar numai câte o oră săptămânală aveau: geografia, istoria, doctrina creştină şi geometria cu repetiţia aritmeticei.

¹⁾ La gimnaziul piarist din Sibiu, la care asemeni a învăţat Lazăr, norma regie s'a aplicat din a. 1781 până la 1848. Vezi Dr. Boros Gábor, *op. cit.*, p. 49.

Gimnaziul eră, aşadar, o şcoală de limbi, de stil, de *claritate* a formulării ideilor şi chiar de oarecare frumuseţe. Realismul geografic (foarte redus) şi aritmetic-geometric (cu tendinţe foarte practice) lăsă câmp larg dezvoltării formale-lingvistice. Programa nu eră încărcată; şi lăsă timp liber meditaţiunii proprii a şcolarilor, meditaţie îndrumată de modul de propunere obligatoriu¹⁾.

Intr'o astfel de şcoală intră Lazăr în toamna anului 1798; şi anume în şcoala romano-catolică din Cluj, condusă de călugării piarişti; *şcoală bună*.

VI

LAZĂR ÎN GIMNASIU

În 1799 Georgius Lazar, *civis* din Freck, de 18 ani, greco-catolic, fără stipendiu, este coleg cu alţi 48 de şcolari instruiţi de Ioannes Ernestus. Români mai sunt: Andrei Borbély, Ant. Deac, Lad. Leményi, Petru Cornea, Ioan Paşca. În semestrul al doilea Lazăr este înscris ca *plebeius* (18 ani, catolic); şi are o notă mai bună, ceea ce însemnează că nu venise pregătit excelent, dar că repede îşi ocupă locul printre *eminentii* clasei; în semestrul I avusese nota II, acum I! În examenele date în Aprilie şi Septemvrie s'au cercetat: Doctrina creştină; limba latină: gramatică şi cetiri din fabulele lui Esop (opt, mai uşoare) şi Phaedrus (nouăsprezece); istoria sacră: testamentul vechiu şi nou; geografia: Europa, Ungaria cis- şi transdanubiană, cis- şi transtibiscană; aritmetica: numerii întregi, abstracti şi concreţi reductibili; operaţii cu fracţiunile vulgare; limba germană şi grecească: literele, cetirea, declinările.

În 1800 (*secunda* sau *media grammatices*) Lazăr este — tot de 18 ani, unit, are clasa (nota) I şi 52 (apoi 43) de colegi²⁾. — Dă examene tot în Aprilie şi Septemvrie. Şi anume: doctrina

¹⁾ În lege se poruncia: Caveant itaque Magistri, solam discipulorum memoriam rebus implere, quas non intelligant... Intelligendi vis iam in minimis adsuefiat verum causas indagare, nihil sine ratione, nihil temere credere... Norma, p. 30.

²⁾ Colegii lui români sunt de 19, 18, 17, 16, 15, 14 şi unul chiar de 12 ani! Lazăr stă pe loc cu vârsta, semn că părinţii piarişti nu cercetau actele de naştere.

cristiană; la limba latină: gramatică până la supinul verbelor și cetiri din C. Nepos (Miltiade, Temistocle, Aristide, De regibus, Hamilcar, Hannibal, Pomponiu, Atriu); la istorie: regii arpadici ai Ungariei și urmașii lor; la geografie: Transilvania, Bucovina, Iliricul unguresc, Galiția; aritmetica: fracțiuni vulgare, regula de aur simplă și compusă, regula societății, simplă și compusă; la limba greacă și germană: nume, verbe, fabule germane, gramatica lui Kratzer.

În 1800—1801, în a treia *grammatices*, *plebeius*-ul este de 19 ani, tot greco-catolic, are 57 de colegi, iar *regens*-i și profesori îi sunt: Alexandru Radics, Ludovic Farkas, Ioan Ernest. Cu aceiași profesori îl găsim și în semestrul al doilea; în al cărui Septemvrie trebuie să fi dat al doilea examen. Dar materia examenelor din acest an *nu* se găsește în acte¹⁾.

Printre profesorii clujeni ai lui Lazăr, d. I. Georgescu admite și pe «vestitul» Martin Bolla²⁾. Acest «vestit» profesor știă și istoria dinaintea diluviului biblic, despre care timp regretă că nu știă ce limbi au vorbit oamenii, știind însă că trebuie să fi fost *una* în toată turma Domnului! Bolla a murit la Pesta, abia în 1831.

Carte pe Lazăr, în *grammatices*, l-a învățat *însă* Ernestus. Acesta este *Ernszt* Ernest (Ioan), din Tokaj (1759—1811), mort în Cluj, unde a profesat între 1798 și 1805, căci dela 1806 a trecut ca director la școlălele primare. Nu a scris nimic; nu-l putem reconstrui ca spirit³⁾.

¹⁾ Liceul piariștilor eră plin de Români. G. Lazăr aveă cu cine să grăească românește, despre stările Românilor. Ei veniau din: Solnoc, Dobâca, Cojocna, Turda, Chioar, Făgăraș, Zarand, Hunedoara, din tot Ardealul. De pildă, în *secunda* gramaticii Lazăr a avut colegi pe: Dumitru Kassai (Solnoc), I. Deac (plebeu, Cojocna), I. Pașca (plebeu, din Dengeleag), Iosif Popp (nobil, Cojocna), Iosif și Ladislau Leményi (din Dezmir), Ladislau Bugyan (Solnoc), Petru Cornea (nobil, Hațeg), Samson Valea (nobil) și *Teodor Racocca*, plebeu din Carapciu, în Bucovina. Acest *Racocca* trebuie să fie cel care, din Lemberg, a publicat revista sa dela a. 1817, 1820. În *tertia* gr. se aflau colegi din anul trecut, dar și alții noi, ca: Ion Oros, Ioan Farkas (nobil din Ilea, Făgăraș). Pe când Lazăr intră în școală (1799), la filozofie erau vreo patru Români; în anul următor numărul lor se îndol. Ar fi timpul ca cineva să publice lista tuturor Românilor cari au învățat la acest liceu binefăcător Românilor.

²⁾ În broșura *Gheorghe Lazăr*; nr. 109 din *Biblioteca populară a Asociațiunei*, p. 32.

³⁾ Versurile lui *Ernszt Kcseryö Versek*, scrise la moartea lui Ant. Iosika (în Ianuarie 1803), nu sunt publicate. (Szinyei, *Magyar irók*, II, col. 1426).

Sfârșind clasele de gramatică, a trecut în clasele de *humanitas*. Dar unde și când? *Norma regia* era severă față de cei ce încercau salturi școlare; promoția cu protecție nu era admisă; nici elevului nu i se admitea să se sustragă examenului¹⁾. Și *totuș*, în anul următor Lazăr nu este în *prima* humanitate (adică: în cea inferioară), ci în *secunda* (adică: în cea superioară). Și este tot (sau iarăș) de 18 ani, tot unit, tot cu purtare bună, tot eminent (*primae classis*)!

Dacă Lazăr s'a născut în 5 Iunie 1779, atunci el era în Septemvrie 1802 de 23 de ani și patru luni. Era bătrân! Mersese târziu la școală? De bună seamă. *Cineva*, desigur din Sibiiu, trebuie să-i fi făcut binele de a-l admite să treacă peste o clasă, peste *inferior classis humanitatis*, a cărei materie, pentru un școlar excelent, nu era grea și era asemănătoare celei din *superiore classe humanitatis*²⁾.

Examenul dela Sibiiu, din Aprilie și Septemvrie 1802 ni s'a păstrat în obișnuitele broșurele în care chestiunile de întrebare se tipăreau, pentru ca nu numai directorul, ci și orice ascultător priceput să poată întrebă din materia indicată în ele. Lazăr și colegii săi (Români erau: Vasile Popp și I. Bényei, doi Blăjeni, Petru Presa, țăran, cu el: 4 din 11)³⁾ au răspuns din toată retorica; mult din mulți și mari autori latini (Cicero, Curtiu, Liviu, Sallustiu, Ovidiu, Vergiliu, Tacit), grecești (Anacreon, Esop, Lucian, Plutarh), nemțești (Ewald Kleist, Denis, Dusch, Lessing, Gellert, Gessner explicați *aesthetic*); mitologia; istoria caesarilor dela August până la Carol cel Mare; geografia (Europa afară de Austria și continentele cealalte); istoria bisericii (16 veacuri); matematica, anume: geometria practică, adică: Despre unghiuri și măsu-

¹⁾ «... promotio ex inferiore in superiorem classem non nisi meritis tribuatur... nec discipulorum quisquam examini se subtrahere sinatur». *Norma*, p. 36.

²⁾ În I-a humanitatis se predă, la I. latină, metrica și se cetia mult din Ovid și Vergil (La Cluj d. ex. Eneida, Bucolice, Ecloge) și se predau anticități; geografia era matematică, fizică și politică; la istorie se învățau regii lotaringici ai Ungariei; iar la aritmetică, dela operațiunile cu numere întregi până la regula aurea simplă și compusă. Materiile acestea Lazăr le-a cetit (sau recetit) particular.

³⁾ Vasile Popp este Dr. V. Popp, autorul cunoscutei prefețe la psaltirea lui Pralea și al disertației despre tipografiile românești.

rarea lor și despre transcrierea lor, în câmp, la hartă (*De Translatione angulorum in campo ad chartam*), tocmai ce-i trebuia mai târziu ca inginer, la București și exact precum prescria *Norma*¹⁾.

În Septembrie 1802 Lazăr își luă ziua bună dela tovarășii sibiieni, printre care mi-l închipuesc într'o atitudine tutelară, binevoitoare și se îndreaptă spre filozofie și drept²⁾.

Profesorii dela Sibiiu sunt cunoscuți; numele lor se găsesec la G. Boross, în opera citată; dar sunt nume uitate: Bogdanfi, Mayer, Blass, Piringer; mai ales Nemți. Cel mai celebru profesor, marele adversar al Românilor, I. K. Eder, comentatorul *Supplex libellus*-ului, părăsise școala de mult, dar rămăsese în Sibiiu, unde Lazăr îl va fi cunoscut cel puțin din vedere, chiar dacă nu va mai fi dat pe la școala la care propusese. Până la moarte (1810) Eder era o podoabă științifică a Sibiiului. Bărbat de vază era, însă, și directorul școlii, director vechiu, Cserey (Emeric) Iosif. Grecește Lazăr va fi învățat de pe gramatica lui, apărută în Sibiiu la 1790. Cserey era un bun catolic; un vechiu preamăritor al lui Pazman, pe care dela 1772 îl laudase într'o cuvântare ținută la Viena; și Ungur bun, deși în crestomația sa este foarte școlar și preferă traducerile ungurești din autori clasici. Cserey a murit în anul 1815; și a avut prilej să-și vază elevul muncind *românește*, în acelaș oraș. În tot cazul, liceul din Cluj i-a oferit două figuri care spuneau clar ce este știința înaltă și ce este cea școlară. Lazăr se familiariză și la Sibiu cu aceste două noțiuni, care, la Cluj, aveau să-și completeze tot conținutul.

¹⁾ Materia se găsește în cărticica (de 78 pagini) *Elementa geometriae practicae in usum gymnasiolorum et scholarum grammaticarum per regnum Hungariae et provincias eidem adnexas*. Budae, 1797. Vezi și *Anexa III*.

²⁾ Liceul piariștilor din Sibiiu avea, ca și cel din Cluj, mulți școlari români. În anul lui Lazăr erau, în *grammatices*: Ioan Popovici, din Făgăraș, Petru Lucaci (com. Iupu), Vasile Tordășan (Turda); apoi în *media*: Ioan Coț, Ioan Popovici (Certegea), Ioan Stoica (Mândra), St. Lodormányi (Blaj); iar în *infima*: Daniil Popovici (Săliște), Emanuil și Ioan Berényi (Alba-Iulia), Em. Vlad (țaran), G. Lupu (Jina), Matei Stoica (Presaca), Nicolae Lucaciu (Lupu), Ioan Dăloi, N. Ramonțai (Bistrița), St. Radovici (Glâmboaca, fecior de dascăl). În *umanitatea* inferioară se află G. Szilași (Feleac) și Mateiu Șerban (Veneția, Făgăraș). — Dela 1780 până la 1802, când termină Lazăr, prin acest liceu trecuseră 1215 romano-catolici și 281 greco-catolici și ortodoxi (Români).

VII

LAZĂR LA FILOSOFIE ȘI DREPT

Școalele cele mai înalte ale Ardealului, sau *Scholae Majores Catholicorum* — cum scria anuarul timpului, *Calendare novum* dela 1794 și din alți ani — erau *Liceul regiu academic*, care avea director pe Antoniu de Iosika, identic cu acela pe care, în urma *Supplex libellus*-ului, dieta ardelenescă l-a însărcinat să elaboreze un plan de educație pentru poporul român. Atunci (1794), în liceu, care se numia și *universitate*, se propunea în patru facultăți: 1. *dreptul*, cu profesorii Carol Anton Fortini (drept natural), Anton Ioan Dobokai (științe comerciale) și Ioan Baptist Winkler (dreptul criminal); iar 2. *filozofia* cu profesorii Ignățiu Murányi (fizică), Adolf Gegö (matematică), Martin Bolla (istorie) și Alexandru Mayer (logica, metafizica, filozofia); dar există și 3. facultatea *medica*, în care, pe lângă patru străini, trei Nemți și un Francez (Etienne), propunea și Românul literat Ioan Molnar; și 4. facultatea artelor (*artium*). În 1800, pe când Lazăr, din gramatice, a zărit sau a putut zări capătul drumului care avea să-l bată, liceul avea acelaș director, Fortini era la dreptul natural, public, civil și al ginților; Dobokai la politică, camerale și statistică; Winkler la dreptul criminal și al patriei, iar Ign. Xav. Eder propunea contabilitatea; la filozofie se precizează Murányi ca fizician și profesor de mecanică, Gegö ca și la 1794, Carol Moger la chimie și metalurgie, Ioan Gull la istorie universală și filologie; iar Emeric Koros era profesorul de logică, metafizică și morală. La 1804 — pe când Lazăr termina filozofia — toți «filozofii» aceștia erau încă profesori; numai Murányi făcuse loc lui I. Horvatovici; la 1804, la drept, situația dela 1800 rămăsese asemenea neschimbată¹⁾. Și în 1808, la drept, profesorii mai erau: Fortini și Winkler; dar la politico-camerale și statistică era Martin Winkler și la aritmetica camerală un oarecare *de Kleeberg*;

¹⁾ La medicină se făcuseră schimbări mari; dar Molnar propunea încă (1804). La *artium* era Alexandru Elteș, iar ca *reliqui professores* (fără indicație de materii) sunt numiți: Iosif Dani, Iosif Csabi, Ernestus Ernszt, Andrei Gara. Român mai era doară — portarul: Ion Danciu (*Dancs*).

la filozofie tot Gegö, Koros, Moger, Gull, Horvatovici; mai mult cu un Samuil Kovács, la economie. Prin urmare este sigur, că în *liceul regiu academic* din Cluj Lazăr s'a aflat într'o atmosferă bine susținută de *statornicia profesorilor* liceului. Aceasta erà de stabilit mai întâiu.

Apoi, sporind analiza, trebuià să-mi pun întrebarea: Ce fel de spirit puteau radià acești profesori, ce atmosferă creiau ei? Despre acestea puține lucruri se pot spune.

Koros (Emeric; ungurește Imre), erà din Ungaria; acolo trecuse prin multe locuri; avusese legături cu familia Kazinczy, deci și cu literatura maghiară modernă; știà multe limbi: grecească, latină, ebraică, franceză, engleză, germană; filozofie, din care, în Cluj, a propus dela 1797 până la 1812 logică, metafizică și etică. Om foarte cult, la 1813 deveni vicerector și muri abia la 1831¹⁾. Dar scrieri nu a publicat; deci sufletește nu-l putem reconstrui nici pe el.

Gegö a publicat la 1808 elementele sale de algebră și geometrie. Eu nu le-am văzut²⁾. Am văzut, însă, câteva caietele de examene, date cu el. În Martie 1800, în semestrul I al anului I de filozofie el examinà matematică *purae*, după acest program (*aici* indicat, nu complet): I. Definiții: mărime, matematică, aritmetică; referat despre ipotezele și axiomele întrebuințate de matematică; legile operațiunilor cu întregi, fracțiuni și decimale. II. Potența, rădăcina; demonstrația pătratului și cubului etc. III. Rațiune, proporție aritmetică și geometrică. IV. Probleme; ecuația de gradul I și II, pura sau *affecta*, cu 1 și 2 necunoscute. V. Progresiune aritmetică și geometrică, serii, logaritmi. Din anul 1781 am văzut *Tentamen-ul publicum*, făcut cu un baron unguresc, în asistența întregii facultăți. Acest examen este și mai interesant. El explică până unde trebuie să căutăm originea «ingineriei» lui G. Lazăr. Din cauza aceasta, în anexă, copiez cuprinsul sumar; iar partea despre trigonometria plană complet³⁾. Din

¹⁾ După I. Szinyei, *Magyar irók*.

²⁾ Ios. Ad. Gegö, *Elementa algebrae in usum auditorum suorum*. Pestini 1808. Matth. Trattner (102 p.) și *Elementa geometriae in usum auditorum, suorum*, 1808, M. Trattner (102 p. și 31 table). După Petrik Geza, *Bibliographia hungarica*.

³⁾ Vezi *Anexa* IV.

toate indiciile citate reiese că deasupra practicismului din gramatice și umanități se așeză și o teoretizare serioasă, o educațiune matematică productivă.

Dacă Lazăr a devenit matematician și filozof, cred că meritul de căpetenie îl au profesorii Koros și Gegö, cari i-au dat întâile îndrumări bune, serioase, rămânătoare.

În acte l-am găsit pe G. Lazăr în anul I și al II al *filozofiei*, în 1802—1803 și 1803—1804. În semestrul I, 1802—1803, este de 20 de ani, greco-catolic, se poartă bine și învață Logica (cu Koros), Algebra (cu Gegö) și auxiliarele istoriei (cu Gull), regenți fiind Eltes și Farkas. De actele semestrului II, nu am dat¹⁾.

Al doilea an de *filozofie* se găsește: 1803—1804. Acum e de 21 de ani, *Valachus, civis ex sede Cibiniensi*, cu purtări excelente, și cu notele eminent-prim la fizică, istorie, chimie, cu profesorii Horvatovici, Gegö, Gull, Moger, care da chimiei sale un colorit metalurgic, după trebuințele țării. În semestrul al doilea Lazăr este trecut (întâia oară) ca *libertinus* și este acelaș prim-eminent la fizică, geodezie, istorie și mineralogie, cu aceiași profesori.

Dela 1802/3—1803/4 Lazăr a terminat, așadar, un curs de filozofie, alătura de care științele naturale curgeau ca amintire stăruitoare că duhul omenesc nu trebuie să se poarte numai prin fantazii religioase sau abstracțiuni filozofice.

¹⁾ La *filozofia* din Cluj erau mulți Români. Colegii lui din anul I, sem. I (1802/3) erau: Augustin Bodor (din Cluj-Mănăstur), Ciule Ioan (Chioar), Duca Ioan (j. Cojocna), Erdélyi Samuil (Monora, Alba), Capitanu Simeon (nobil, j. Dobâca), Corcoș Alexandru (Abrud), Oncu Nicolae (nobil, Crisciori, Zarand), Popp Ioan (Cojocna), Popp Mihai (Alba), Presa Petru (Alba), Raț Petru (Cojocna), Vaida Mihai (Solnoc); iar în acelaș an (1802/3) erau în al doilea an de filozofie: Baima Mihai (Mihalt, Alba), Bogdan George (Tășnad, Solnoc), Conț Ladislau (j. Murăș), Lonai Nicolae (Lona, Turda) și Tarța Teodor (j. Dobâca). Caracteristic este că în anul al doilea numărul scade: în anul al doilea de filozofie (1803/4) colegii lui Lazăr au fost în sem. I: Oncu N., Popp I. și M., Erdelyi, Corcoș, Vaida M., Raț P. și Pataki Toma (j. Alba). În sem. II rămaseră: Lazăr, Oncu și Vaida! În acelaș an (1803/4), în anul întâiu erau: Balint Mihai (j. Solnoc), Batiu Ioan (Bicsad, Satmar), Benyei Ion (Blaj), Deac Ion (Cojocna), Dragomir Anton (Chioar), Flori Ioan (Cojocna), Cornea Ion (Cojocna), Leményi Iosif (Dezmir, Cojocna), Mihaly S. (Mihalt, Alba), Roșca Mihai (Alba-Iulia), Suluț Iosif (Abrud), Tivadar Grigore (Roza, Maramurăș), Valea Samson (j. Târnavă).

Dreptul l-a învățat tot la Cluj, ca *libertinus*; înscris ca fiind de 21 de ani, deși eră de 26 de ani. În anul I a făcut: drept natural, public-ardelenesc (*patrium*) și civil. Examenul dat în August 1805, păstrat în tipăritura obișnuită, s'a dat, se pare, cu o lună mai înainte de termin.

În anul al doilea de drept se învăță: praxa judiciară (procedura), dreptul penal, științele politico-camerale și contabilitatea.

Acte despre acest an nu am găsit. Dacă Lazăr a făcut până la capăt, cum cred, și anul al doilea de drept, atunci trebuie să conchid că, fiind încă *studiosus iuris*, vicariul ortodox dela Sibiiu din vreme îngrijit, a cerut o bursă pentru Lazăr; căci vicariul, ca *studiosus iuris* îl recomandă pentru teologie¹⁾. Stipendiul, dintr'un fond românesc, sidoxial, împăratul i l-a aprobat în 31 Iulie 1806.

Dintre profesorii lui Lazăr la drept doi sunt interesați.

Se știe că *C. A. Fortini* a fost un profesor distins; într'un raport despre colegiul unitar din Cluj²⁾ se afirmă că, după terminarea colegiului, absolvenții lui ascultau dreptul natural, public și internațional sub conducerea meritosului profesor Fortini (*des verdienstvollen Herrn Professors Fortini*), iar restul la Dobokay și Winkler, dela cari (trei) profesori treceau apoi la *tablă*, să facă practică, sau treceau în străinătate. La liceul r. academic, condus de catolici, la drept ascultau deci și unitarii.

Despre *I. B. Winkler*, mort înainte de 21 Februarie 1817, am aflat că a funcționat ca profesor de drept național (=al patriei) 42 de ani, cam de pe la 1750 așadar. Succesorul său Ladislau Vajda de Sóós-mezö (Poiana sărată?), deschizându-și cursul său, a spus despre fostul său profesor că a umplut toate magistraturile țării și toate locurile cu școlarii săi!³⁾ Învățând la el, Lazăr deprindea, desigur în chip perfect, dreptul ardelenesc și simția — ce nedrept eră acel drept cu poporul român. Lecțiile lui Winkler i-au expus lui Lazăr

¹⁾ Dr. Avram Sădeanu, *Date nouă despre Gheorghe Lazăr*. Arad. 1914, p. 6—7.

²⁾ Publicat în *Siebenbürgische Quartalschrift*, an. V, 1797, p. 9.

³⁾ În *Dictiones duae* etc. (Claudiopoli, 1817), p. 1: 'ut nullus Magistratus nullusque plane locus in hac Provincia reperiretur, cui non praecessent ejus discipuli.'

ceceace dreptul natural al lui Fortini va fi osândit peririi. In sufletul deșteptului și maturului Avrigean Fortini și Winkler vor fi constituit un contrast dureros și foarte mișcător¹⁾.

Mă întreb chiar, dacă nu va fi fost chiar această experiență finală pricina că Lazăr a părăsit dreptul, ca să apuce pe calea teologiei? La drept el învățase că, practicându-l, mult bine nu va putea face poporului său; la teologie, ca preot, putea să devie un mângâietor, un sprijin apropiat. Cine știe?!

Dacă va fi existat o astfel de criză morală, ea s'a târât cu el în anii 1804/5 și 1805/6, când — înainte de a sfârși studiul dreptului — din cele *dintâiu* luni ale anului 1806 el ceru dela consistoriul din Sibiu stipendiul acordat de împărat în Iulie²⁾.

VIII

INTRE CLUJ ȘI VIENA

Înainte de a trece la descrierea vieții din Viena simt că este necesară o observare relativă la confesiunea lui Lazăr.

Până la părăsirea dreptului Lazăr apare în acte ca greco-catolic sau ca unit.

Numirea este o dovadă că părinții piariști, mult mai modești decât iezuiții, făceau și ei, totuș, propagandă catolică, pe atunci foarte firească.

¹⁾ Chestiunile antiromânești și iobăgești apăreau și la examene. In Martie 1800 teza XI a fost: «*Ideam unionis Statuum et Ordinum trium nationum exhibet formula juramenti*»; iar teza XXII: «*Nobilis colonicalem servitutem libere pro perpetuo adsummens filios nec ante, nec post servitutem natos trahit in eandem secum conditionem, ignobilis vero, quamvis ante mitam servitutem natos non trahat, trahit tamen natos post servitutem*». Faptul că Winkler propunea după manuscrite îl confirmă Johann Bergleiter (1774—1843), care l-a ascultat în anii 1801, 1802 și 1803, deodată cu Lazăr și cu baronii Iosif și Carol Brukenenthal, al căror repetitor era. Contra lui Winkler a scris Bergleiter o cârtică (1803) aparând drepturile Sașilor.

²⁾ După geografia lui Marienburg (Vol. I, p. 214) întreținerea unui școlar din seminarul Sf. Iosif din Cluj costă dela 30 până la 60—100 floreni. Nu va fi fost mai scumpă nici în convictul nobililor, care primiă (însă) quartele dijmei din: Biertan, Slimnic, Moșna, Bărcuț, Lehnița (Birthelm, Stolzenburg, Meschen, Birkökten și Lechnitz). In convictul nobililor plebejul din Avrig, firește, nu avea loc. Ar fi încăput însă la Sf. Iosif. In acest caz regent seminarial i-ar fi fost Alexandru Radici, iar dela 1804 Eltes; subregenti i-ar fi fost părinții Ioan Rosenbacher și Augustin Lelkes. Cum Lazăr nu apare niciodată ca bursier, a plătit. Dacă nu a fost nici la Sf. Iosif și a locuit în oraș, mai mult nu cheltuia nici în oraș.

Lazăr, privind împrejur, va fi văzut că confesiunea sa ortodoxă este lipsită de considerație și — pe atunci — chiar și de valoare culturală; și că drumul spre o situație socială mai înaltă duce mai ușor prin porțile altei biserici; și așa văzând, în vreo oară de taină cu călugării săi amicali, a consimțit (el ori poate el și părinții săi) să-și zică *unit*.

Dar în Cluj nici uniții nu stăteau bine. Piatra de temelie a bisericii unite din «ulița meșterilor mici» s'a pus abia la anul 1798 în 16 August, două săptămâni înainte ca un foc mare să mistuie a cincea parte a Clujului. Când Lazăr a intrat în Cluj, în Noemvrie, când începeau cursurile, biserică unită în Cluj nu există. El a văzut-o crescând, clădindu-se. Iar un protopop unit se află, la 1800, numai în Cluj-Mânăștur; îl chemă Avram Meheș; în Cluj apărură, abia la 1804, protopopul Dumitru Vaida. Așadar nici în Cluj, nici confesiunea adoptată *provizoriu* nu avea vreo deosebită față sau vază în timpul lui Lazăr, deși în județul Cojocnei mai erau câțiva protopopi uniți, vreo cinci (1800): Daniil Ungur, Mihail Popp, Iosif Katonai, Ioan Caliani și Ioan Simoneti. Nici ca greco-catolic, în Cluj, nu era cine să-l păstorească pe Lazăr cu atenție!

De biserică ortodoxă, în Cluj, pe atunci, nici nu se va fi vorbit; *nu* era, pe când protestanții (trei nuanțe) aveau patru, iar catolicii singuri patru.

Pe-atunci nici trecerile profesionale nu erau rare; erau chiar dese; de ele se plâneau și (literaricește) se mai plâng încă și Sașii! Astfel, primind a fi notat ca unit, Lazăr a plătit *timpului său* o contribuție, care nu-l scade cu nimic în ochii oamenilor moderni, deprinși să vază obiectiv și să caute *veșnicul* din om, nu trecătoarele sentimente ale unui adolescent, care, poate, încă nu se descoperise pe sine: La 1806, chiar dela Sibiiu, se vorbea încă numai despre talent, moralitate și studii ca părți din figura lui Lazăr, nu și despre intimități sufletești.

Printr'o fericită conexitate a lucrurilor, *unit*-ismul lui Lazăr era condamnat să rămâie o vorbă fără înțeles. În acest fel anume: Lazăr s'a născut cu doi ani înainte ca dieta ardeleanească să se adune, ca să jure credință noului său mare-principe, împăratului Iosif al II-lea (21 August 1781). În acelaș

an, la 8 Noemvrie, se iscăli decretul de toleranță, care a fost *începutul refacerii bisericii ortodoxe*. Dar după moartea lui Iosif reacțiunea se'ntoarse; și umilirile reveniră. Reveniră din *două* părți: dela Viena, al cărei catolicism ținea să unifice sufletește imperiul și dela Timișoara, unde se ținū (1790) faimosul congres sârbesc, de pe ale cărui urme de influență politică, în curând, Lazăr însuș avè să sufere personal insulte și persecuție. Așezat astfel între două focuri, ortodoxismul se pâr-păliă; puterea lui de cucerire rămâneă tot cea veche, mediocră, neputincioasă. Ea, așa se pare, nu-l cucerî nici pe Lazăr, care continuă a studiă la catolici, la universitatea din Viena; luând, însă, o direcție *liberală*, care-l ridică deasupra deosebirilor de confesiune, fără să-l depărteze de Dumnezeu și de *forma* veche națională, în care i se închinaseră părinții lui, el în copilărie, el la maturitatea descătușată de abaterea spre unire a adolescentului.

IX

LAZĂR ÎN VIENA: TEOLOGUL

Timpul petrecut de Lazăr în Viena este o epocă gravă, de care trebuie să aduc aminte.

Dela 1788 până la 1801 Austria purtase unsprezece campanii: 3 contra Turcilor, 8 contra Francezilor. În Ardeal, ecoul se simțise mereu: La 1792 se ceruseră 500.000 florini, 400 de cai și 1502 catane¹⁾; în 1795 se ceruseră urgent, în 6 săptămâni, 2320 de catane²⁾. Și se mai cerură și după aceea.

În 1799 — pe când Lazăr intră în Cluj și Napoleon părăsiă Egiptul — întâii Ruși trecură prin Schönbrunn să înfrunte pe Francezi, pregătiți să învingă la Marengo. Minunat aspect cum faptele mici gem sub greutatea celor mari; cum duhul individual tremură și nădăjduște împreună cu lumea, care așteaptă lovitura ori miracolul mântuirii. Așa eră pe atunci. Lazăr nu se va fi simțit neliniștit? Ca și cum soarele s'ar fi

¹⁾ G. M. G. Herrmann, *Das Alte und Neue Kronstadt*, Hermannstadt, 1887, v. II, p. 350.

²⁾ *Tot acolo*, p. 405.

1186

93984

hotărît să răsară din Apus, în 10 Maiu 1804 Napoleon Bonaparte se face împărat; și după alți doi ani împăratul Francisc II depune coroana germană, la 6 August 1806 — câteva zile după ce iscălise stipendiul lui Lazăr (In alăturare, ce meschină micime!), câteva zile înainte de înfrângerea dela Iena (In alăturare, ce trăsnet și răstrăsnet în toată Europa!). Cum bietul călător trece prin vale, abiă îndrăznind să arunce câte-o privire stâncilor care se înalță de amândouă părțile prăpastiei înguste, așa se va fi simțit și Lazăr strecurându-se printre astfel de mari evenimente.

Și totuș, cum pe-atunci războaiele nu luau desăvârșit toată răsuflarea, lumea harnică mai găsiă timp să mai îngrijească și de vieța de toate zilele. Viena aveà oameni foarte harnici, cari îngrijiau de acea vieță. De pildă: Dela 1801 până la 1804 o comisie de luptă contra scumpetei își făcè datoria mai serios decât cele din ziua de astăzi; în 1805 Viena își aduse, pe canale de fier, apă bună dela Hütteldorf, de sigur, nu pentru ca Avrigeanul să nu simță deosebirea între apa sa de munte dela Avrig și apa rea, anterioară celei dela Hütteldorf. Și așa mai departe! Ba, Viena aveà chiar vreme de serbări foarte onorabile. Lazăr erà de vreun an acolo, când și lui Iosif al II-lea îi veni rândul să fie așezat ca bronz pe un cal de bronz și desvelit în 24 Noemvrie 1807; și ca G. Haines, cunoscutul lui Lazăr, să tipărească, în Viena, versurile preamăritoare ale împăratului și ale — iosefinismului¹⁾.

La Viena erà, așadar, loc și timp de toate: de reflexiuni universale asupra noilor alcătuiiri ale lumii; de zilnică împărțășire la o cultură reală, pozitivă; de artă; de știință; de *toate*. Iar Lazăr erà om de-a înțelege tot.

Se zisese, în 1806, că Lazăr are râvnă mare de a deveni dascăl preoțimii. Se știà că Francisc al II-lea se ocupă serios cu proiecte bune de cultură populară-română. Revistele și gazetele austro-ungare și germane se ocupau și ele cu aceste intenții ale împăratului²⁾. Lazăr le cunoșteà, li se potrivià lor:

¹⁾ *Bibliografia românească*, v. II, p. 499. Cu puținică fantazie, n'aș aveà drept să cred că Haines, cântând pe Iosif, a îndemnat pe cunoscutul său ca, în anul următor, — să cânte pe Francisc II?

²⁾ Să se cetească, ca probă, Anexa V despre școalele ilirice și românești, tradusă din revista *Vaterländische Blätter*.

Vom vedea încă odată *cum*. Lazăr eră lămurit că datorია sa este să se pregătească perfect. Și deaceea el se ocupă de științele de carieră (*Berufswissenschaften*) și de cunoștințe auxiliare (*Nebenkenntnisse*), cu care și mai înainte se ocupase, timp de 19 ani¹⁾.

Privitor la viața din Viena a lui Lazăr nu voiu repeți nici o legendă, nu voiu închipui nimic neprobabil.

Stipendiul lui eră destul de mare, ca să nu ducă lipsă. Răsboiul nu-i turbură prea mult studiile.

Legenda că a fost atașat la serviciul topografic al oștirii austriace eu nu o cred. Va fi fost chemat, însă, la apărarea Vienei, în Viena, poate și ca tânăr priceput la topografie.

Pe atunci oștirea austriacă ținea seamă de clasa socială a celor chemați la luptă. În anul 1808, an amenințător, s'au chemat, în 12 Maiu și 9 Iunie, *landwehr*-ul, apoi rezervele. Rezervele le alcătuiau toți cei înscriși pentru serviciu activ; *landwehr*-ul îl formă floarea nobleții și a poporului, eră, deci, o trupă mai aleasă. Rezervele trebuiau să fie gata la 17 Iulie, după vreo 40 de zile de pregătire; noblețea venia mai târziu, pe la jumătatea lunii August. În anul următor plecară la bătaie, în Martie.

Dar în 9 Maiu (1809) Francezii se iviră în fața Vienei: Lazăr eră în Viena. Cetind în *Biblia sacra vulgatae editionis Sixti V (Antverpiae, 1645)*, el se grăbi să scrie pe ea: *Die 9-a May 1809 Galli Viennam occuparunt*: În 9 Maiu 1809 Francezii ocupară Viena. Dar încă nu o ocupaseră. Clopotele bisericelor tăcuseră; liniște speriată domniă în cetate; însă la ziduri se lucră; *Prater*-ul fu tăiat, șențuit; Viena se apăra. Garnizoana eră compusă din 16.000 de cătane de linie și *landwehr* și din trupa de 1.000 de studenți și artiști. Din această trupă studentul Lazăr nu putea să lipsească; el închise biblia sacră și alergă la întărituri²⁾.

Inzadar, însă. În 11 Maiu începù, după amiază, canonada de șapte ceasuri, care aprinse câteva case și silii pe Vienezi să ceară pace.

¹⁾ Sădeanu, *op. cit.*, p. 19.

²⁾ Știrea despre studențime o ieau din I. Fr. v. Hormayr, *Wien, seine Geschichte und seine Denkwürdigkeiten*. vol. V, 2 și 3 Heft (1823), p. 28.

Oștirile pornite, adunate din alte regiuni, se prezentară la Aspern, la Wagram; armistițiul se încheie la 18 Iulie, iar în 14 Octomvrie se încheie pacea dela Viena ¹⁾.

În tot timpul acesta Lazăr nu s'a mișcat din Viena, de unde abiă toamna a plecat spre Ardealul său, să-i ducă și el faima împăratului care răsturnase împărăția și locuise — cu el, în capitala împărăției!

Din împrejurările așa expuse precum au fost, reese că abătut dela studii, din cauza războiului, Lazăr nu a fost.

Studia teologie.

Mersul exact al studiilor, însă, nu este cunoscut. Cineva, din Viena, trecând prin Viena, va trebui să se însărcineze cu găsierea inscripțiilor sale la universitate.

Totuș, studiul se poate preciza.

Din notele dela cursurile ascultate la Viena, Academia posedă numai un manuscript. Manuscriptele au fost, de sigur, mai multe: Intorcându-se înapoi în Transilvania, în Iulie 1823, Lazăr aducea cu sine o ladă de manuscripte, care s'au pierdut, ca și cele mai multe din cele 300 de cărți trecute sau retrecute prin vamă. Dacă ele nu s'ar fi pierdut, reconstruirea desvoltării științifice a lui Lazăr nu ar mai lăsa nici un gol. Totuș, manuscriptul păstrat: *Theologiae dogmaticae institutiones* ne lasă puțină de a conchide — cel puțin în privința teologiei dogmatice — că Lazăr se află încă în bătaia aceluși curent teologic ori religios, care socotia că tot ce omul simte în sine, tot ce cugetă este și cu puțință, cum se afirmă acolo, în capitolul despre posibilitatea revelațiunii: *Quid quid cogitari et intueri possumus est realiter possibile*. Deci: există și revelațiune, există și minuni, există și vaticinii; deci: și Dumnezeu există exact în formele și cu atributele pe care sfinții părinți le-au putut *cogitari* sau *intueri*; deci: misteriiile rămân misterii. Dar — dacă statul poruncise! — se admitea și oarecare *tollerantia*, dominantă rămânând, firește, teoria catolică. Oricum această teorie se sprijinește cu multă erudiție: Se citează Klüpfel, Steidlin, Putevillius (*La verité de la Religion prouvée par l'histoire*), Beda (*Zur Vertheidigung der natürlichen christlichen*

¹⁾ *Vaterländische Blätter* din Viena, 1810, vol. II, p. 325 a publicat documentele armistițiului, care interesă pe toți cetățenii.

und katholischen Religion) și alți autori, liniștiți sau polemici. Și toate acestea într'un singur semestru, cum se spune la sfârșitul celor două volume de latinească scrisă la repezeală și însemnate la sfârșit: *Finis pro primo semestri Viennae, die 18-a Martii 809, in usum Georgii Lazar 3-tii Anni theologi.*

Pe când se învrednicia de-așa curs, teologul Lazăr se află, așadar în anul al treilea al studiului său.

Pentru a nu uita și cadrul vremii, însemn că în acel mare an, Austria vieneză își sfințise, în 9 Martie, steagurile insurrecției antinapoleone și că în 10 Martie oștirea plecase, în *Ausmarsch*, cum se zicea pe atunci, lăsându-l pe Lazăr la noțele sale de dogmatică, cel puțin câteva zile încă.

După broșura d-lui I. Georgescu, care pare a fi luat informațiuni dela Viena, profesor de dogmatică, la facultatea teologică, a fost «vestitul» călugăr benedictin Augustin *Braig*.

Ceilalți profesori, dintre 1806—1809, erau:

Darnaut (Vincentiu), de istorie bisericească; *Iahn* (Ioan) și *Ackermann* (P.), de vechiul testament; *Steindl* (Mateiu) și *Altmann* (Arriger P.), de noul testament; *Reyberger* (Antoniu), de teologie morală; *Reichenberger* (Andrei), de pastorală și catehetică.

Intrebuintând pe Wurzbach (Dicționarul biografic al imperiului austriac) și opera *Allgemeine Deutsche Biographie*, pot să dau despre acești profesori următoarele lămuriri:

1. *Ackermann* Leopold (1771—1831) (călugărește: Petrus Fourerius) eră Vienez; călugăr augustin; fost profesor la Klosterneuburg; iar la universitate abia dela 1807 (propunând *Schriften des alten Bundes*).

2. *Darnaut* Vincenz (1770—1821) eră din Wiener-Neustadt; piarist; capelan al curții (1799); iar dela 1803 profesor de istorie, pensionat la 1812. Până la 1806, până la Lazăr, el nu are nici o scriere științifică. Eră însă, ca și Lazăr, topograf.

3. *Iahn* Ioan (1750—1816) se născuse în Moravia, stădiase la premonstratensi (Bruck), unde ajunse profesor de limbi orientale, pe care, dela 1789, le propuse la universitatea din Viena, unde mai propunea arheologie biblică și dogmatică. Dar în 1806 el fu promovat canonic, în Viena — biograful zice: *promoveatur, ut amoveatur* —, astfel că dela el Lazăr

nu a mai avut prilej să învețe carte, deși ar fi fost de dorit, deoarece Iahn eră — un cercetător. El avusese curajul să susție că demoniacii din noul testament au fost numai niște simpli bolnavi, nu îndrăciți, cum susțineau încă reprezentanții catolicismului fără minte al cardinalului Migazzi, de exemplu. Din scrierile lui Iahn se găesc în biblioteca lui Lazăr *Elementarbuch der hebraischen Sprache* (Partea I, gramatica, ed. 1799, deci ediția a II-a), pe care Lazăr a primit-o în dar, la 1807, dela «slăvitul domn de Spendu», cum notează el însuș pe carte; și *Einleitung in die göttlichen Bücher des alten Bundes* (1802), adică tocmai cartea a cărei prefață a fost, pentru Iahn, pricină de persecuție, pusă la cale de fețele bisericești catolice indignate că Iahn își exhibă, în prefață, independența judecării sale. Lazăr a ținut să aibă aproape această carte de senzație a timpului său¹⁾.

4. *Reichenberger* Andreas (1770—1855) eră Vienez; studiase la piariști; la universitate propunea, dela 1796; teologia pastorală; el derivă din epoca iosefinistă și rămase și mai târziu un popularizator de religie și morală. Inainte de a ajunge Lazăr la Viena publicase (1805) o *Pastoralanweisung nach den Bedürfnissen unsers Zeitalters* —, după ce publicase (1801) o cărticică despre influența bună a preoțimii. Lazăr își cumpără pastora, care se află în biblioteca sa.

5. *Reyberger* Anton Karl (1757—1818) din Göllersdorf eră un teolog de ai toleranții iosefiniste; învățase la iezuiți și la benedictini; ajunsese profesor în 1786, propunea deci de vreo 20 de ani, când Lazăr l-a cunoscut ca om de modestă origine — eră fiu de morar — și de prietenoasă purtare. Susterul său de morală creștină îl desvoltă în *Introducerea* dela 1794. In biblioteca lui Lazăr, Reyberger figurează cu opera latinească *Institutiones ethicae christianae seu theologiae moralis, usis academicis adcommoatas ab . . . Viennae* 1808²⁾.

¹⁾ Revistele vremii vorbeau, firește elogios, despre profesorii Iahn, Reyberger, Reichenberger. De ex. *Vaterländische Blätter* din Viena, vol. I, p. 230 și III, p. 413.

²⁾ Despre Carintianul Spendu Ioseph (1757—1813), care eră un progresist, un fost elev al lui Felbiger (al cărui elev în pedagogie fusese și G. Șincai), întrecându-l pe Felbiger, observ că el a fost dela 1788 până la 1816 *director suprem al școalelor germane*; că la 1806 a publicat *Politische Verfassung der deutschen Schulen*, operă de sigur cunoscută lui Lazăr, care pare a-l fi venerat mult. Ca și Lazăr, Spendu eră filozof, jurist și teolog.

Faptul că lui Lazăr i-a fost *indiferent*, dacă piariștii Clujului îl înscriu în condicele lor ca *unit* și că, după aceea, a studiat teologie catolică la Viena a fost suficient ca un tânăr teolog greco-catolic să încerce o *explicare a puterilor lui din catolicism(!)* și ca și *Telegraful român* să prindă prilejul de a propaga ura confesională, pe care Iisus cel plin de iubire și de iertare nu a recomandat-o. Pentru a pune la punct o chestiune *istorică*, care nu are a face cu actualele tendințe bisericești, care mai turbură Transilvania, mă opresc încă la studiul teologic al lui Lazăr și, descriind (scurt) mersul teologiei catolice germane, reflectat în cărțile cu care Lazăr s'a întors dela Viena ori le-a putut cumpăra — și în Sibiu (se găseau la librăria Hœchmeister!), voi arăta că nici catolicismul-pur, dar nici ortodoxismul-pur nu-și pot însuși figura lui Lazăr.

Se știe că până la 1700 iezuiții stăpâniseră în teologia catolică¹⁾; și că între 1700 și 1750 se face trecerea dela epoca scolastică la epoca *toleranții*. Din epoca aceea se distinge un benedictin din școala dela Salzburg, un educator de merit, Otto Aicher (1628—1705), din care, la Lazăr, găsim însă numai un *Hortus variarum inscriptionum* (1676), deși Aicher scrisese și ceva însemnat: o etică (1696). De mai târziu descoperim în bibliotecă pe iezuitul Fr. X. Mannhart cu istoria antichităților creștinești (Ed. germană 1779). Altceva, remarcabil, nu se află din acea epocă²⁾.

Filozofia lui Christian Wolff — o simpatie matematică și filozofică a lui Lazăr — a turburat mult umbritele suflete catolicești; el a fost, firește, combătut energic; totuș Wolff făcând mari cuceriri și în *aria* catolicismului — *aria* ar zice, poate, Lazăr —, căruia îi impuse așa zisa *teologie a reflexiunii*. Unul dintre teologii cari au admis felul lui Wolff de a înfățișa ontologia a fost, de exemplu, Sigmund von Storchenau (1731—1798), profesor de filozofie în Viena, a cărui *Die Philosophie der Religion* (1773—1781) Lazăr o avu în biblioteca sa, în ediția nouă

¹⁾ Vezi pentru ce urmează Dr. Karl Werner, *Geschichte der Katholischen Theologie*. München 1866, p. 223 și urm.

²⁾ *Concilium tridentinum*, etc., teze susținute la iezuiții din Iaurin der Dr. I. Ernyey, la 1749, și *Festa nec non officia propria sanctorum patronum ordinis S. Pauli primi eremitae* (Tyrnavia, 1753) sunt curiozități căutate de un om dornic și de amănunte, culese probabil la Cluj.

dela 1807 (cumpărată de sigur în Viena). Preferința dată de Lazăr teologiei wolffianizate este foarte caracteristică¹⁾.

Dar de pe la 1752 începe serios reforma austriacă, favorizată de ideile lui I. N. v. Hontheim-Febronius (1763). Teologi întorși cu fața spre stat și lume, mai mult decât spre Papa și purgatoriu — sunt aduși la Viena, ca să sprijinească reforma. Dogmatica se mai retrage acum; locul întâiu îl iau morala și pastorală. Ecourile teologice ale lui Kant și Fichte răsună din scrierile de pastorală și morală (Mutschelle și Saischütter). Profesorul vienez Reichenberger, profesorul lui Lazăr, scrie acea pastorală *după trebuințele timpului*, care o constatarăm prezentă în biblioteca lui Lazăr.

Viena oficială nu erà chiar atât de catolică precum își închipuesc unii scriitori — greco-catolici, de pildă. Descaputinarea Austriei — vorba este a lui Voltaire și se derivă din Capuținii păzitori ai sarcofagelor habsburgice —, descaputinarea începuse sfios chiar îndată după anul 1700; se dezvoltase bine sub Maria Theresia; și mai bine sub Iosif II; iar fapta acestuia, grandioasa faptă, total nu o putea șterge de pe fața pământului nici urmașul lui care erà un bun catolic.

Intre catolicism și dinastie erà acum vorba și despre înțaietate: Precumpănirea catolicismului în stat trebuia redusă, înfrântă. Mariei Theresiei problema aceasta îi sta la inimă ca și urmașului ei. Deaceea în stat funcțiunile înalte le ocupară treptat bărbați de cugete libere; iar școala, până acum instrumentul de oprire pe loc a cugetării, trebuia luată din mâinile și dispunerea soldaților lui Iisus; statul le și luă: Clasică și nemuritoare rămase deci declarațiunea înoitoare a Mariei Theresiei că *școala este un politicum*, declarațiune care

¹⁾ Scrierea lui Chr. Wolff *Vernünftige Gedanken von Gott, der Welt und der Seele des Menschen, auch allen Dingen überhaupt. Den Liebhabern der Wahrheit mitgetheilet*. Lazăr o aveà în ediția dela 1751. Erà o scriere raționalistă, deterministă, care tăgăduia libertatea voinței omenești, tăgăduia intervenția grației divine și posibilitatea minunilor. Scandalul interzicerii operelor lui (1727) și protecția care i-o acordă Friedrich II îi asigură lui Wolff o stimă prelungită până în timpul lui Lazăr, care va fi cetit cu plăcere și polemica lui: *Erinnerung* etc. (1751). Aceeași carte Lazăr o cumpără și în ediția dela 1738, și în cea dela 1760 (fără *Erinnerung*)! Semn că iubea această carte. Din Wolff se mai găsește în biblioteca lui Lazăr o fizică populară: *Allerhand nützliche Versuche*. etc. (1721).

izbiă energic în principiile vechi ale școalelor bisericesti, pur-confesionale. Și statul începù a legiferà despre școală, despre metode, despre meniri.

Ardealul guvernul central nu-l lăsà din ochi. Noua concepție căpătase un luptător energic: erà *von Sonnenfels*. Cartea lui despre științele politice și camerale avù un efect enorm: Maria Theresia însăș se ostenià să-i găsească aderenți și propovăduitori. La 1769 (22 Iulie) ea da guvernului boem ordin să răspândească principiile ei în clerul Boemiei¹⁾. La 1767, deci și mai de vreme, ea oferise patru premii de câte 200 fl. rhenani, pentru ca patru *Ardeleni* să plece la Viena, la acelaș studiu cameral și politic²⁾. La 1776, iarăș, Viena hotărîse să trimeată în Ardeal oameni luminați (*geschickt*), ca să îndrumeze și aici școalele înapoiate³⁾.

Paralel cu mișcarea școlară-politică mergeà o protecție asiduă a literaturii bisericesti-liberale, chiar protestante. Intre 1781 și 1784 se cetiau, se impuneau în seminarii autori ca: Quesnel, Pascal, Arnold, Nicole⁴⁾; apoi Gellert, Less, Linde, Döderlein, Spalding (Menirea omului), Van Espen (Dreptul ecclesiastic), Pitroff, Loostholns, *Campe* — altă simpatie a lui Lazăr — Iacobi (*Betrachtungen über die weisen Absichten Gottes*)⁵⁾; istoria bisericescă de Schröck și a jansenistului Racine⁶⁾. Erà o luptă mare, despre care însăș școala se obligă să dea noțiuni, de care însăș ea apropià pe tineri⁷⁾.

La Viena, Lazăr se află, așadar, între două curente: Dela universitate îl adia catolicismul erudit; din viață i se îmbiă raționalizarea cugetării, credinții. Aceasta se oferià acum, precum constată istoricii teologiei catolice, mai ales prin *pastorală* și *predică*. Eu cred că Lazăr a simțit exact pulsul epocii; și

¹⁾ Sebastian Brunner, *Die theologische Dienerschaft am Hofe Iosephs II.* Wien, 1868, p. 368—369.

²⁾ Iulius Gross, în studiul *Ioh. Th. v. Hermann*, în *Archiv des Vereins für sieb. Landeskunde*, vol. 23, p. 95.

³⁾ Tot în *Archiv*, vol. 31, p. 137.

⁴⁾ S. Brunner, *loc. cit.*, p. 353, 364.

⁵⁾ *Loc. cit.*, p. 363.

⁶⁾ *Loc. cit.*, p. 370, 389.

⁷⁾ Astfel, în *Institutiones ad eloquentiam* (Budae, 1787) s'a retipărit, la sfârșit, cuvântarea lui Sonnenfels *Rede auf Marien Theresien din 13 Mai 1762*.

că deaceea biblioteca sa erà plină de scrieri de acest fel, apropiate de morală și stând la oarecare distanță de dogmatica ultramontană.

Cărțile sale de predici și meditații religioase au ca autori pe Iosif de Wendel (1780 și 1791), cu volumele-i mai liberale, decât predicele lui Ios. Schneller, ori Iacob Mazziolli dela biserica Sf. Ștefan, ori O. Koffler (despre Iuda), față de cari Lazăr se va fi înarmat și cu liberalismul lui Chr. Aug. Crusius, vorbind despre pietate și despre predica de pe munte, un scriitor *halbfertig*, nu dintr'o bucată, mistic, greoiu, dar totuș încercând să împace revelațiunea cu rațiunea

Morala sistematică însăș este reprezentată, în bibliotecă, prin Fr. S. Karpe (1804, Viena), profesor universitar, care în ale sale *Institutiones philosophiae moralis* desvoltă o etică filozofică și doctrina dreptului rațional sau *natural*, cu bune bibliografii, din care nu lipsește — Kant. Karpe sosià din școala Leibnitz-Wolff; la universitatea din Olmütz îl adusese von Martini; Wittola, anticlericalul, îi erà prietenește apropiat; iar la Viena el a fost profesor până în Septemvrie 1806, patru ani încă după ce (1802) prezentase o filozofie *fără atribut*, dar ca povățuitor spre «*filozofarea liberală*». Lazăr, sosind în Viena, îi găsi încă vie faima și-i studiè cartea dela 1804. Afară de Karpe se mai află la Lazăr compendiul lui I. Fr. Coing (1784), fost profesor de filozofie la Marburg. Moralele preferite de Lazăr erau, așadar, de origine protestantă. Nu i-a lipsit, însă, nici abatele Blanchard, cetit în limba franceză: *L'école des moeurs* (1790), care este o pedagogie morală.

Aspectul filozofic *general* al veacului XVIII — în care, la el, Kant nu intrase încă *direct* — îl interesà pe Lazăr tot atât de mult, ca și laturile filozofice ale teologiei sale. Dar în această privință literatura aflată în biblioteca sa nu este bogată. La concluzia că: nu trebuie să crezi fără a cercetă, mai duce un *Examen du traité de la liberté de penser* (Amsterdam, 1718); un raționalist cu note anti-kantiane este I. Maczek (*Entwurf der reinen Philosophie*, 1803); dar, în schimb, o carte a lui Lorenz Hübner din München (*Der philosophische Geist unsers Zeitalters*, München, 1781) a rămas — netăiată, necetită: Se pare că cetind prefața și văzând că autorul combate

pe un tânăr aderent al lui Montesquieu, La Mettrie, Bolingbrocke etc., Lazăr a închis cartea și a lăsat-o, până astăzi, închisă.

Cred că de-acum nimeni nu se va mai îndoi că Lazăr nu eră prizonierul teologiei catolice; că *el își filozofiză teologia*; și că astfel punctul lui de vedere filozofic, atunci foarte probabil, *wolffian*, îi înspira și atitudinea față de ortodoxie¹⁾.

X

LAZĂR ÎN VIENA: ENCICLOPEDISTUL

Dincolo de studiile teologice, la a căror aripă liberală se așezase Lazăr, se găsiă o lume de idei *politice, culturale*, în toate formele culturii, *literare*, de care Lazăr nu s'a izolat, *pe care le-a căutat* și ale căror urme se găsesc în cărțile bibliotecii sale.

Simpatiile *politice* ale lui Lazăr sunt *fridericiane* și *iosefiniste*. Însă din Friedrich II, în biblioteca lui, se mai află numai volumul XIII din *Hinterlassene Werke* (Wien, 1750). Acest volum cuprinde scrisorile către rege ale lui d'Argens, ale lui d'Alembert și ale lui Fontenelle. Cu acest volum Lazăr se află în Franța cea mai cultă, cu d'Alembert în lumea enciclopediștilor. Celelalte volume, pierdute, cuprindeau scrierile istorice și literare ale marelui rege și epistolele lui către Voltaire, d'Alembert, d'Argens etc.

Despre iosefinismul lui Lazăr am amintit mai sus. Lazăr nu îl studiasă numai din *Principiile* politice ale lui Sonnenfels, ci chiar din *Handbuch*-ul tuturor legilor lui Iosif II, publicate de Moestle (1786)²⁾. Anume controverse ale timpului le-a studiat în opere speciale, ca de exemplu dintr'o scriere *antipapală* despre întemeierea episcopatelor și dreptul princi-

¹⁾ Despre Kant, *direct*, clar, se vorbește abia după 1816, din București. Mai însemnez că pentru *Biblie* Lazăr pare a fi avut un respect deosebit, deoarece o cumpărase în multe edițiuni, catolice și protestante; grecești, latinești și nemțești; ebraică; pentru înțelegere exactă cumpărase și dicționare speciale.

²⁾ Despre raportul *Handbuch*-ului cu literatura vezi istoria literaturii austriace de Nagl, Zeidler, Castle, vol. II, p. 256. Volumul întâiu și al șaselea al *Handbuch*-ului cuprindeau legile despre proprietari și țărani; volumul al doilea legi bisericești.

pelui și al papei în chestiune (*Historisch-statistische Abhandlung* etc. Viena 1799); iar călătoria papei Pius VI la Viena într-o *Ausfürliche Geschichte* etc., publicată de A. F. Bauer (1782), în care a luat loc și Aloys Blumaer, poetul satiric, care trimise pe urmele papei versurile reproduse aici:

Und bringet er in sein Gebiet
Auch Josephs Geist

adică: «Și dacă el duce în țara sa spiritul lui Iosif» —, a profitat deajuns¹⁾. Simpatia lui Lazăr pentru luminatul împărat l-a împins să-și agonisească și opera lui *de Lanjuinais*, principal al *collège*-ului dela Moudon, tipărită (1774) la Lausanne în două volume: *Le monarque accompli, ou prodiges de bonté, de savoir et de sagesse, qui font l'éloge de Sa Majesté impériale Ioseph II*, operă scrisă în adresă directă către împăratul filozoficește alcătuit, căruia *tous les hommes sont ses frères*²⁾, operă despre care pe dreptate bibliograful Quérard a spus că face cinste condeifului care a scris-o. Prezența acestei cărți în biblioteca lui Lazăr este o dovadă că fenomenul Iosif II îl preocupă așa de mult, încât îi căută explicarea chiar și în literatura franceză contemporană.

Așadar, politicește, în Viena și după Viena, Lazăr privește în sus la stelele care erau Frideric II și Iosif II.

Lazăr era un bărbat care știă — în timpul petrecut la Viena se lămurise deplin — că va avea un loc în povățuirea spre înainte a poporului său. Dacă în monarhi căută ideale, pentru sine, ca viitor povățuitor în scris, ca viitor vorbitor către lumea sa, care-l așteptă acasă, căută orientări critice. Ce fusese *de Lanjuinais* pentru lămurirea figurii lui Iosif II, va fi fost pentru sine oglinda căutată în scrierea unui popular autor din vremea lui: *Höchst wichtige Erinnerungen zur rechten Zeit* etc. de Leopold Alois Hoffmann (Viena, 1796). Hoffmann era filozof; fusese profesor la universitate; se află în legătură cu I. G. Zimmermann — filozoful despre *Singurătate* —, căruia

¹⁾ Lazăr va fi știut, ce știă toată lumea, că, dela 8 Iunie 1798, Al. Blumaner era un autor interzis în Ardeal! G. M. G. v. Herrmann, *Das a. u. n. Kronstadt*, v. II, p. 410.

²⁾ Vol. I, p. 53.

îi dedică opera¹⁾. Opera se ocupă cu chestiunile: Pot scriitorii să facă revoluțiuni? Prin ce mijloace ne opunem mai sigur revoluțiunilor? Ce însemnează revoluția, mai ales în forma ei germană? Cum se pregătesc, se fac și se împiedecă revoluțiile morale? Revoluția în științe și în erudițiune. Deși Hoffmann, care nu eră o fire statornică, este un adversar al genialităților revoluționare — cartea însăș fusese provocată de o cuvântare universitară a lui Sonnenfels (din 1794) — totuș ea descriă latitudini, asupra cărora, cetind, libertinul dela Avrig va fi avut obrazul trist. Pe Hoffmann el l-a dus cu sine în București; îl aveă la sine în 1821; se va fi gândit oare la el, acum când realitatea — care puneă întrebarea: *da* sau *nu*? — aduceă aminte de lectura dela Viena?

Trebuie să adaug că între cărțile lui Lazăr se găsește și o *economie politică* (Avere, producție, circulație etc.) tradusă după Fourbournais de W. E. Neugebauer (Viena, 1767).

Direcțiunea iosefinistă produsese și o *literatură juridică-teoretică*, o mișcare al cărei modest ecou a fost și Samuil Clain, cu a sa traducere *Dreptul firei*. Ar fi fost de mirare, ca spiritul atât de comprehensiv al lui Lazăr, să piardă din vedere acest mare sprijin al mișcării liberale-politice. El îi intră în casă și în bibliotecă, în forma scrierilor lui von Martini, dela 1783: *Des Freyherrn von Martini Lehrbegriff des Natur- Staats- und Volksrechtes* (Wien, 1783) și Caroli A. de Martini *Positiones de jure civitatis* (Budae, 1795).

Tirolezul Martini eră membru al lojei masonice din Viena²⁾; și un mare protector al activității lui Sonnenfels. Fiind profesor de drept roman și natural, minte liberă, el critică aspru realitățile încă medievale ale Austriei; eră aderentul statului descentralizat, deci mare dușman al iezuiților, la a căror izgonire a contribuit. El a fost dela anul 1761 până la 1773 educatorul lui Iosif II; și, afară de el și al altor patru arhiduci. Cu masonul S. Bruckenthal, căruia îi scriă câteodată, eră prieten. Așezat în astfel de condiții Martini a contribuit mult

¹⁾ Despre importanța lui Hoffmann în literatura germană să se citească *Deutsch-Osterreichische Literaturgeschichte* de Dr. I. W. Nagl, I. Zeidler și Dr. Ed. Castle, Vol. II, Wien, 1914, p. 304—306.

²⁾ Nagl, Zeidler și Castle, *op. cit.*, vol. II, p. 260. C. A. de Martini a fost tipărit și la Cluj: *Positiones de lege naturali. Claudiopoli. 1776.*

ca Austria și Ungaria să se descatholicizeze; să se deschidă raționalismului, care a fost și rămâne singura cale a progresului intelectual, să se reformeze. De efectele acțiunii lui răsună și Ardealul; dar câți dintre Români știau că, în fond, din umbră, lucră *el*, ori *și el*?

Lazăr l-a cetit, știind de sigur foarte lămurit pe cine cetește. Intre *politică și literatură*, pe vremea lui Iosif II, și mai târziu, se stabilise o legătură pe care istoria literară a lui Nagl și Zeidler o pune în evidență în mod foarte amănunțit: Literații intrau bucuroși în serviciul statului, venindu-i în ajutor în lupta pentru modernizare; dar și în lojile masonice, care pot revendica pentru sine meritul de-a fi fost instrumentul întinderii curentului progresist. Literații se simțeau chemați să stea în frunte. Lazăr a simțit fenomenul, dar, totuși, se pare că el scriitorilor beletrști nu le-a dat prea mult din timpul său, din mijloacele sale. Așa se înțelege pentru ce în biblioteca sa se află numai un Batteux (1754) în traducerea și cu adausele lui K. W. Ramler (Viena, 1771) — volumele păstrate tratează (întâiul) teoria generală estetică și (al patrulea) teoria genurilor prozaice, discursul, istoria, epistola; cele pierdute tratau epopea, drama, poezia lirică; din literatura germană găsim o apărare a lui *Nathan der Weise* (*Apologie* etc.), scrisă contra lui B. Tralles, un imbecil aderent al lui Gottsched, pe care F. W. von Schütz, autorul apologiei, îl combate mai stângaciu decât ar fi voit biografii mari ai lui Lessing¹⁾. De dincolo de canal, din Anglia, găsim la Lazăr pe R. Steele în traducerea *Der Schwatzer. Eine Sittenschrift* (Lipsca, 1756); astfel Lazăr prinse ceva și din colaboratorul cel mai activ al revistei acesteia, din Addison.

Literatura mare, a lui Goethe și Schiller, a Germaniei, în biblioteca lui Lazăr, câtă s'a păstrat nu este reprezentată.

Pentru a circumscrie toată sfera vieneză a preocupărilor culturale ale lui Lazăr, trebuie să mai lămurim câteva *interese* ale lui.

Din Cluj încă Lazăr învățase o fizică. Dacă materia *tamen*-ului său nu i-am găsit-o, am găsit-o pe a altora, din

¹⁾ Despre Tralles și Schütz vezi Erich Schmidt, *Lessing* (1899), vol. II, p. 409 410; sau Danzel și Guhrauer (1881), *Lessing*, vol. II, p. 467.

Martie 1800. Se predă la *filozofie*, în anul al doilea. Se proclamă dela început principiul: «*In philosophia naturae Newtonianam methodum oportet sequi*»; se cercetau apoi: natura și elementele corpurilor, forțele acestora, mișcarea uniform-accelerată și pe planul inclinat, conflictul corpurilor, centrul de greutate, corpurile cerești etc. Este evident, că un astfel de curs newtonian înălță ochii sufletului spre un înțeles al universului, care se putea dispensa de toate aberațiunile superstițioase. Predilecția întemeiată în Cluj — să zicem — îl va fi dus să caute și expunerea populară *Le spectacle de la Nature* (Paris, 1752), care descrie cerul și fizica sistematică (în tomul IV), iar în tomul VI tratează felurite teme de sociologie. Nu știu ce vor fi cuprins celelalte tomuri.

A pricepe universul i-a rămas lui Lazăr un dor. Deaceea mai găsim la el — după Cluj sau chiar din timpul Clujului: o chimie generală și medicinală, de Fr. Jacquin, un erudit celebru, profesor universitar la Viena, unde strângea împrejurii pe colegii naturaliști (chimia este din 1803; el a murit în 1839); o botanică (1763) de I. Wernischer, descriptivă; sistemul mineralogic al lui I. G. Waller (Viena, 1778), descriptiv, scurt, ca'ntr'un mic Larousse

În sfârșit găsim și cărți de medicină: pe însuș H. Boerhave (despre boalele venerice) și două manuale de medicină practică (S. G. Vogel, 1789 și I. Allen, 1753).

Dela stele până la om și dela om până la stele Lazăr își plimbase cugetul și fantazia sprijinită pe mijloacele literare ale vremii, despre care trebuie să însemn anume, că o mare parte le-am regăsit în — cataloagele librăriei Hochmeister din Sibiu, unde Lazăr a fost, de sigur, oaspe și cumpărător dela acel tipograf și librar bogat, activ, întreprinzător: Librăria lui dela Sibiu eră și o concentrare de veac XVIII¹⁾.

¹⁾ Restul bibliotecii păstrate se compune din opere istorice despre: papi; ist. universală (de Dogliani, 1622 l); împărații romani dela Iuliu Caesar până la Carol VI, de poligraful Uhsen (probabil carte de sprijin la cursul din humanități); un lexicon genealogic-istoric de Gauhen (1740), de sigur întrebunțat la auxiliarele istoriei, la curs (Cluj) — acest Gauhen a scris și o istorie a bisericei ungare și ardeleni; un lexicon militar în care R. Fäsch, locotenent-colonel polon și saxon ofere (1735) toate cunoștințele de care are nevoie: ofițerul, *inginerul*, *artilieristul* și navigatorul. Din geografie găsesc numai o descripție istorică și critică (franceză) a Italiei, de abatele Richard (Paris, 1770).

Observările mele strânse'n formule scurte și desvelirea bibliotecii lui G. Lazăr ne deprinde a cugetă despre acest om *altfel* decât cugetă încă foarte multă lume: *Lazăr eră un însetat de știință; colaterala științifică aveă pentru el aceeaș însemnătate ca și studiul de carieră căruia se menise*, de bună seamă, din motive naționale — deoarece el, oricând, și aiurea, și cu atât mai ușor în Ardeal, puteă să fie cineva. Simțindu-se dator nației sale, el a preferit, însă, o carieră în care tot enciclopedismul său ar fi rămas o plăcere personală, o avere închisă și, poate, nerodnică. Trecând în «țară», enciclopedistul a avut de unde să apuce bogați pumni de semințe, ca să le arunce în pământul virgin al «țării». Deaceea alți trecători trecuseră în zadar; deaceea, trecându-și cu sine și biblioteca din lăzi și biblioteca din creerul său, Lazăr nu a trecut în zadar: *Cu el trecuse și duhul deșteptat al secolului XVIII!*¹⁾

XI

LAZĂR ÎN VIENA: LITERATUL

Literatura germană-austriacă luase în timpul lui Iosif al II-lea un mare avânt, sprijinit de libertatea tiparului. Trebuințele culturii indemnate din Viena stimulaseră literaturile tuturor popoarelor austriace. În curent intrarăm și noi, Românii, căroră, începând seria, dela Viena ne sosi (1780) gramatica lui Clain și Șincal.

Dintre autorii aflați și în biblioteca lui Lazăr, cataloagele de vânzare ale lui Hochmeister anunțau ca sosite în Sibiu, în 1784, cărți de: Sigmund v. Storchenau (*Logica*), Denis, Dusch, Ramler, Martini (*Positiones etc.* din 1779 și *Vorzüge des Naturrechts* din 1774), Fourbonnais, Crusius (*Schrift und Vernunft*). Cărțile le anunță *Siebenbürger Zeitung* din Sibiu.

¹⁾ Răsunetul Enciclopediei nu a fost mic nici în Ardeal. Pentru biblioteca Brukenthal se cumpărase din 1779 (*Archiv des Vereins*, vol. 31, p. 353 și 424). Hume, Rousseau, etc. asemeni se cumpărau (*Tot acolo*, p. 662). Revista *Magyar Kurir* povestește vizita în bibliotecă a unui general turcesc plecat să vadă pe Napoleon I. Întrebând de Voltaire, Rousseau, enciclopedie, spre mirarea sa i s'au putut arată opere cerute!

Să nu se uite apoi că în timpul acestei raționalizări a filozofiei — astronomia (antiteologică) făcă progese decisive. În 1781 Herschel descoperise pe Uranus; între 1801 și 1804 Piazzi, Olbers, Harding descoperiseră planetele dintre Mars și Iupiter. Nu eră chiar departe timpul în care existența lui Neptun aveă să fie *calculată* de Leverrier! Dacă popii din Ardeal nu auziau de așa minunății, Viena le știă, Lazăr, acolo, le știă!

Lazăr nu putea să ignoreze acest mijloc puternic de-a înrâuri poporul său. Scrise, dar nu tipări.

Despre scrierile lui Lazăr a vorbit întâiu Sădeanu, în broșura-i cunoscută; dar fără să le discute, amintind, după un raport, numri titlurile. Eu le voiu discuta.

Pentru trebuințele religioase ale poporului Lazăr traduse învățătura ortodoxă a lui *Platon*, arhiepiscop de Twer (pe Volga).

Platon (1737—1812) fusese dascălul de religie al lui Paul Petrovici, fiului Ecaterinei II; ce i-a propus lui Paul, ajuns mai târziu împărat, se află în acest catehism, tradus în multe limbi¹⁾. Mai târziu el a fost tradus și tipărit la Iași chiar de mitropolitul atât de dreptcredincios Veniamin Costache (care l-a tradus după grecesca lui Corai)²⁾.

Se pare că la Twer se propunea o teologie mai liberală decât pe-aiurea. Cel puțin scriitorii catolici susțin că pe atunci teologii rusești cei mai celebri erau atinși de suflarea deștepătoare a teologiei protestante; și numesc printre ei și pe Platon³⁾. Lazăr, pentru care teologia eră știință serioasă și *nuanțată*, va fi simțit aceasta; și, dorind a da nației un text de credință nebănuită, dar totuș *mai liber* conceput, traduse după nemțește, pe Platon al său. Eu cred că a tradus după

¹⁾ După enciclopedia rusească (vol. 46, p. 85), Platon a fost tradus în latinește (1774), franțuzește (1776) grecește (1786), englezește (1814), nemțește (1770). Dacă nemțește s'a tradus (?) la 1771 (Lipsca), atunci traducerea dela 1771 (Riga) este altă traducere nemtească. Sârbește s'a tradus la 1776, în Viena (Šafarik, *Geschichte der südslavischen Literatur*, Prag, 1865, p. 462).

²⁾ *Drept slăvitoare învățatură sau cuprindere a de D-zeu cuvântării hristianicești a lui Platon, mitropolitul Moscvei*. Iași, 1839. Corai tradusese pe la 1772. Cealaltă traducere grecească (*Orthodoxos Didascalia*, etc.), de Polizoi, s'a publicat, în Viena, la 1782.

³⁾ În *Kirchenlexikon* de Wetzer și Welte, vol. X (1897), coloana 1396, supt c. Russland, se zice: «In neuerer Zeit suchte man vielfach *neologische* Ansichten, welche mit der herrschenden Kirchenlehre in Widerspruch stehen, unter den Russen zu verbreiten. Bei der im vorigen Jahrhundert entstandenen Vorliebe für abendländische theologische und philosophische, besonders deutsche protestantische Literatur, neigten die hervorragendsten Prälaten und Professoren offen zum Protestantismus hin und machten factisch Propaganda dafür. So der Erzbischof *Platon* von Moskau in einem Katechismus (deutsch Riga 1771), der Archimandrit Theophylakt in den *Dogmata christianae orthodoxae religionis* (Moskau, 1773), der Erzbischof Methodius von Twer in einem nach Bingham bearbeiteten und 1805 in lateinischer Sprache erschienenen Werke über die vier ersten Jahrhunderte der Kirche u. A. m. Am meisten wich von dem altrussischen Dogma der Staatsrath v. *Stourdza* ab in seinen *Considérations sur la doctrine et l'esprit de l'église orthodoxe*. Stuttgart 1816». Observ că Sturdza îl citează pe Platon, la p. 94.

Platon, *Der rechtgläubige Lehrer der griechischen Kirche, zum Gebrauch des Grossfürsten. gr. 8. Riga, Hartknoch. 1771*¹⁾.

Faptul că opera fusese editată de Ioh. Fr. Hartknoch (1740—1789) este remarcabil. Hartknoch eră editorul lui Hamann, Herder, Kant, von Zimmern, Klinger, Knigge; el primiă pe Platon ca editor filozofic, care-și da seama de valorile literare.

Dacă la Twer se propunea o teologie ortodoxă mai liberală, despre ea trebuia să aibă cunoștință și — Șt. Stratimirovici, mitropolitul învățat al Carlovițului, care a avut prilej să-i facă lui Lazăr examenul de conștiință obișnuit înainte de hirotonire. Cu Twerul Sârbii aveau legături, încă de mult. Astfel Macarie Petrovici din Timișoara (1753—1766) propusese acolo filozofia și teologia, *latinește și rusește*²⁾. După el, legăturile nu vor fi fost întrerupte. Dacă Șt. Stratimirovici nu va fi avut despre Twer știri directe, le-a avut, de sigur, indirecte, literare. Și va fi știut, fără nici o îndoială, că Platon catehismul său nu-l începe dela vreo revelațiune oarecare, ci dela cercetarea *conștiinții umane*, ca poartă de trecere spre dumnezeire. Concesii mari liberalismului teologic însă nu face nici Platon, dar un pas spre el — face³⁾.

Lazăr, traducându-l pe Platon *înainte* de Carloviț, nu-l va fi tradus și ca o pregătire la examenul din dogmatica ortodoxă?

A doua scriere nu a fost de mai puțină însemnătate. Dr. A. Sădeanu îi dă titlul *Învățăături morale ale lui Gottlieb Ehrenreich pentru băieți* (*Sittliche Lehren des Gottlieb Ehrenreich für Knaben*⁴⁾). S'ar părea că Gottlieb Ehrenreich este — autorul. În realitate Gottlieb Ehrenreich este numai un personaj din scrierea de-a cărei urmă nu a fost greu să dau. Titlul ei

¹⁾ W. Heinsius, *Allgemeines Bücherlexikon*. Leipzig. 1793. Vol. III, p. 259.

²⁾ Paul Ios. Safarik, *Geschichte der südslavischen Literatur*. Prag. 1865, p. 393—394.

³⁾ «Începutul a toată cunoștința omenească este a cunoaște cineva pre sineși» — zice Platon (în traducerea lui Veniamin), motivând cu Grecii cei vechi și cu apostolul care zice: «Că de ne-am desluși pre sine, nu ne-am judecă». Apoi Platon continuă: «Prin cunoștința aceasta de vom cerca pre însăși firea noastră, ne încredințăm, cum că au fost cu neputință să ne zidim înșine. Din aceasta de neove se închee că este oarecare *sântime nezidită* și atotputernică dela care ne-am zidit noi și toate zidirile, și sântimea aceasta este D-zeu».

⁴⁾ În *Date nouă despre Gheorghe Lazăr*, Arad, 1914, p. 25.

german este *Sittenbüchlein für die Jugend in den Städten. Hermannstadt. Im Verlag bey Martin Hochmeister, privil. Buchdrucker. 1802.*

Cartea începe așa: «*Vor nicht gar langer Zeit, meine lieben Kinder, lebte ein recht verständiger Mann, der hiess Gottlieb Ehrenreich*».

Acest închipuit Ehrenreich eră un om de omenie, care ajută cu dragă inimă oricui, fie creștin, fie Ovreiu, fie Turc — numai om să fie; nu suferia nedreptatea; și da mereu sfaturi bune copiilor săi și copiilor vecinilor. Copiii îi strângea vecinul Gutwill, firește, în amurg, după joc și Ehrenreich începea: Copii, etc.

Scrierea este o expunere simplă a unei morale de bun simț și de bunăcuviință. Ea are, însă, destul curaj să derive pe regi din *trebuința socială* a unui șef *ales* de cei interesați (nu din grația lui Dumnezeu, de ex.). Exemple practice, dar și legendare-istorice. (Câteva: Iosif și frații săi, fabula lui Menenius, discreția lui Papirius, Ardrocle și leul) prîmenesc din când în când interesul ascultătorilor. Nota sentimentală nu este exagerată. Scrierea ar fi fost folositoare și la noi, nu numai la Nemți ori Sași, cari au reeditat-o de mai multe ori.

Scrierea aceasta are o semnificație deosebită. Poporul român se află, pe la 1800, într'o stare de semibarbarie, pe care nici o istoriografie naționalistă nu o poate tăgădui. Literatura timpului, gazetele timpului cuprind dovezi întristătoare. Ca mijloc de micșorare a primejdiilor rezultate din acea semibarbarie s'a cerut ca în școalele triviale-românești, neunite, să se introducă învățământul moralei, care să dubleze înrăurirea învățământului religiunii¹⁾. Faima ni se duse până'n revistele dela Göttingen (1808). Lazăr trebuie să fi cunoscut și chestiunea, și alarma dată (1805) și de o revistă din Viena, tocmai pe când el se află în capitala Austriei. Sub impresia unei trebuințe evidente teologul moralizator și hotărît să fie scriitor popular a tradus *Sittenbüchlein*-ul publicat de Hochmeister, o carte al cărei izvor eră un curent pedagogic-german.

¹⁾ Vezi anexa VI, despre învățământul moralei în școalele românești.

Traducerea (anonimă) dela 1819 a acestei cărți Dr. Vasile Pop a atribuit-o lui Moise Fulea. Dimitrie Iarcu, M. Gaster, asemeni. Cartea, tradusă de Lazăr, se dovedise necesară și la 1819. Acum literatura etică eră în creștere la Ardeleni. La 1794 D. Iercovici, scriind prefața *Alexandriei* dela Sibiiu, spunea că are și el scrieri *moralicești* despre năravurile cele bune, dar că se teme să le publice unei lumi care *nu* le va căută¹⁾. La 1819 se căutau, se pare, mai bine.

În orice caz anexa VII precizează o intenție — realizată și de Lazăr.

Mai interesantă decât realizarea este, însă, putința de-a vedea *afinitățile pedagogice ale lui Lazăr*.

Autorul cărții traduse de Lazăr, autor pe care ediția lui Hochmeister nu îl numește, eră Johann Heinrich Campe (1746—1818), care o tipărise întâia oară la anul 1777. Campe fusese însă profesor la *Philantropinul* din Dessau, pe care, după retragerea lui Basedow, îl conduse câțva timp, până se așeză definitiv în Hamburg, de unde trimise în lume o mulțime de scrieri de educație. Campe eră un *raționalist*; pentru el Hristos eră (1791) un «adevărat *om*»; atitudinea morală el o consideră rod al calculului rațional și al înțelepciunii practice; cugetând astfel el săvârșia trecerea spre învățământul mai liber-cugetător al veacului XIX. Dar în Ungaria, în Ardeal Campe eră tot atât de popular ca și în Apus. Drumul ușor spre noi i-l făcuseră Nemții din Nordul Ungariei, din Vestul ei, Sașii. Și Ungurii îl traduseră de vreme. Cartea tradusă de Lazăr Ungurii o traduseseră dela 1789 (traducător fiind Földi Ferencz, care o publică în Komorn și Pojon); dar o traducere, alta, apărură și în Sibiiu, tipărită de M. Hochmeister: *Erkölti Könyvecske* etc. Cartea aceasta este, deci, semnificativă pentru legăturile Ardealului cu direcția pedagogică filantropinistă.

Lazăr a fost atins de ea; poate mai adânc decât se poate vedea astăzi. La 1822, în discursul către Grigore Ghica Vodă, el își va aduce aminte de bieții Americani primitivi, năvăliți de Spaniolii cari îi stârpiau — ca Grecii pe Români. Imi în-

¹⁾ *Bibliografia românească*, vol. II, p. 364.

chipuesc că această comparație drastică este datorită tot ceti-
rilor din Campe și anume *Descoperirii Americii*, operă de plă-
cută senzație, apărută în traducere ungurească, în Cluj, la
1793 (*Amerikának feltalálásáról*), cinci ani înainte ca Lazăr
să sosească la studii, în Cluj, unde două librării, a lui M.
Hochmeister și a colegiului reformat o vor fi vândut ca pâinea
caldă¹⁾. Sunt, deci, indicațiuni că Lazăr se raportă *serios* la
mișcarea filantropinistă, care năvălise și în Viena²⁾.

Și acum, încă o vorbă, despre altă scriere. Lazăr traducea
și o *Pedagogie*. Se poate că și ea a fost tot din sfera philantropi-
niștilor; de Salzmann poate?

A treia lucrare — *Octavianus* — eră merită poporului iubitor
de povestiri frumoase.

Din Sudul Ardealului se începuseră traduceri cărților po-
pulare, pentru a căror răspândire Vasile Aron și Ioan Popo-
vici — Barac, «dascal normal neunit», și-au câștigat merite ne-
pieritoare. Se știe că prefața lui Barac la *Arghir* (apărut la
anul 1801) este datată chiar din Avrig. Tânărul Lazăr a citit
și a discutat opera consăteanului său traducător, cu care va
fi fost prieten — ca vârstă Barac îl întrecea numai cu câțiva
ani; amândoi vor fi fost de acord că cetirile romantice ale
poporului sunt necesare; Barac scrisese chiar mult; Lazăr tra-
duse numai pe *Octavianus*.

Pe când Lazăr se află la Viena, Germania tocmai începuse
să aprecieze și să studieze cărțile populare, despre a căror
valoare Görres publică, în 1807, scrierea sa *Die teuschen Volks-
bücher* (Heidelberg). Presupun că mișcarea germană va fi în-
tărit convingerile dela — Avrig, întemeiate pe lecturi de cărți
ungurești, probabil numeroase³⁾.

Și astfel Lazăr traduse după un text german de origine
franceză. Un titlu din secolul XVIII sună astfel:

¹⁾ Despre Campe la Unguri vezi mai pe larg Dr. Kiss Aron, *A magyar népiskolai tanítás története*. Budapest, 1881. Vol. I, p. 105—109.

²⁾ Austria produsese o literatură foarte bogată pentru copii: cărți, reviste, gazete, almanahuri; de petrecere și realiste. Despre ea Nagl, Zeidler, Castle vorbesc amănunțit în istoria literaturii austriace, vol. II, p. 272—284.

³⁾ Exemple: Pe *Fortunatus* Ungurii îl traduseră dela 1689 (din l. germană). Către sfârșitul veacului XVIII traduceri se înmulțiră cu: *Apollonius*, *Argirus* sau *Argilus*, etc.

*Octavianus (Kaiser) d. i. Eine schöne Historie wie Kaiser Octavianus sein Weib, sammt zweyen Söhnen in das Elend verschicket hat, und wie dieselben bei dem König Dagobert wieder zusammen kommen sind. Aus dem Französischen*¹⁾.

Octavian s'a publicat, în Ungaria, în limba germană, și după Lazăr, în Pesta. Vezi de exemplu ediția înregistrată de Kertbeny în *Ungarns deutsche Bibliographie* (1801—1860), vol. II, pag. 161.

Din timpul dintre Maiu 1810 și Ianuarie 1811, afară de pedagogie, ni se mai vorbește despre o *geografie matematică pentru copii* (tradusă din ungurește); și de o *istorie a lui Ion Moritz și a copiilor săi*. Scrierile acestea, până acum dispărute, nu se pot identifica. Oricum, pedagogia dovedește că din 1810 Lazăr înțelegea să puie la dispoziția dascălilor români o carte de educație de sigur teoretică și practică; și să lămurească școlarii și nației chipul lumii dându-le o geografie. La 1810 Lazăr traducea sau scria, deci: teologie, morală, pedagogie, geografie și cărți populare-romantice, mergând pe toate drumurile acestea, spre un singur scop, care eră: civilizarea poporului prin școală și literatură.

Dar acesta eră și scopul sincer mărturisit și urmărit stăruitor de împăratul Francisc al II-lea; eră scopul susținut în publicistică de mulți scriitori (români, nemți, unguri); eră scopul statului; iar Lazăr se află de astă dată în bună înțelegere cu statul său, cu Viena, unde scopul eră formulat mai bine decât oriunde și unde viețuiau toate autoritățile dela a căror hotărîre atârna împlinirea lui.

¹⁾ Despre *Octavianus*, la noi, a pomenit în treacă Dr. M. Gaster, *Literatura populară română*, 1882, p. 119, trimițând la Grässe, *Sagenkreise* (care-mi lipsește). Un text, prelucrat de Gustav Schwab, se găsește în *Universalbibliothek* (Reclam), No. 1503. Cuprinsul: Soacra împărătesei o părăște la împărat, învinuind-o de necredință și îndeamnă pe Octavian să o omoare. Împăratul, îndemnat de sfetnici, o cruță, dar o isgonește dela curte împreună cu cei doi copii. După peripecții minunate (în care leoaica se dovedește mai bună mamă decât a fost Octavian părinte), copiii se regăsesc la curtea regelui francez Dagobert, într'al cărui ajutor vine, dela Roma, și Octavian, pentruca împreună să măntuească Parisul amenințat de sultanul Babilonului și de fata acestuia Marcebylla. ²⁾ Părintele, mama, copiii se recunosc cu duioșie. Marcebylla devine soția lui Florens, fiul împăratului, pe care un cinstit cetățean francez îl crescuse. Marcebylla se botează, firește, ca și sultanul făcut prizonier, dar tratat bine. Sfârșitul povestirii înfățișează un mare și bine răsplătit triumf al creștinismului și al virtuților feminine, cavalești. Florens ajunge chiar rege în Anglia, tată al regelui englez Wilhelm I.—A fost păcat că duioasa, frumoasa povestire nu s'a tipărit la 1810; ar fi devenit și ea, ca Arghir, o predilecție a națiunii.

XII

REZULTATUL VIENEI

Dacă-l privim acum pe Lazăr în lumina rezultatelor studiilor sale, intențiilor sale, încercărilor sale literare, trebuie să recunoaștem că el era un bărbat care, fiind oprit la Viena, aruncase, totuș, un ochiu de vultur intelectual spre Apusul din care cel puțin partea cea mai mondială: enciclopedia și Kant, nu-i rămăsese nevăzută. Dacă cercetăm înțelesul voințelor sale, trebuie să recunoaștem că el se privia, în viitor, ca educator din multe părți al poporului; și că, simțindu-se vrednic de-a și fi ce doriă să fie, era mândru, cum actele contemporane mărturisesc că într'adevăr era.

Guvernul central era mulțumit de acest rezultat al studiilor protejatului său; și, pentru ca să-i facă drum spre o situație înaltă în cler, hotărî să-l trimeată la Carloviț, să facă și studii de dogmatică și liturgică ortodoxă, rămânând ca, după hirotonire, să vază la ce loc îl va așeză pe Avrigeanul, care nădăjduia și poate întreceă intențiile guvernamentale, despre care, prudent, acum — tăcea.

XIII

LAZĂR ÎN CARLOVIȚ

Intorcându-se dela Viena la Sibiu (1809, Decembrie), Lazăr luă dela consistoriu o recomandăție către mitropolitul din Carloviț, la a cărei școală ar fi trebuit să mai asculte dogmatica și liturgica bisericei ortodoxe, pentru ca apoi să fie hirotonisit: Așa hotărîse guvernul.

Carlovițul — cu ale lui vreo 1.000 de case frumoase și bine populate — era pe atunci un cuib de energetică cultură începătoare. De pe la 1793/4 el avea un gin naziu sârbesc, cu care repede se împreună școala clericală, începută, cu aprobarea Curței, la a. 1794. Csaplovics ne asigură că școala clericală făcea progrese bine simțite, an de an; și că cei trei profesori ai celor două clase propuneau toate științele teologice — în limba slavă: dogmatică, morală, pastorală, catehetică, istorie

bisericească, omiletică, exegesă și metodologie, aceasta pentru teologii cari vor fi întâiu învățători, apoi preoți.¹⁾

La Carloviț Lazăr eră trimis să dea un examen serios. De examene nu se feriă el; neplăcerile îi veniră din altă parte.

Mitropolitul sârbesc, Ștefan Stratimirovici, om de vreo 52 de ani, cunoscător al filozofiei și al dreptului, nobil sau nobilitat, ales arhiepiscop din 1 Noemvrie 1790 — la vârsta deabia 33/34 de ani —, consilier intim împodobit cu marea cruce a ordinului leopoldin — și mai ales cârmuitor religios a vreunui milion și jumătate de suflete²⁾ — își putea îngădui o cercetare severă a candidatului. Rezultatul cercetării a fost că mitropolitul a respins pe Lazăr scurt, definitiv.

Motivele respingerii le-a publicat Sădeanu. Dacă eliminăm neglijențele lui Lazăr (cele două nume: Eustratie și Gheorghe) și defectele actelor de trimitere (Lipsiă iscălitura vicariului; consistoriul îl trimitea la studiu, guvernul și la hirotonire) rămân — serioase — celelalte.

Despre acestea observ: St. Stratimirovici rezumă o evoluție istorică, sârbească de mare însemnătate. Deși, chiar mai târziu, la 1772, Sârbii erau în Banat numai 78.780, iar Români 151.639³⁾, ei ceruseră (dela 1769) supremația bisericească *in dogmaticis et pure spiritualibus*⁴⁾. Rescriptul, așa zisul *declaratorium illiricae nationis* (din 1779) le-a satisfăcut cererea pentru cât timp vor fi credincioși împăratului: fusese un târg politic util amânduror părților. Dar Sârbii își sporiră mereu pretențiunile. La 1790 (Septemvrie), în congresul dela Timișoara, din care episcopul Stratimirovici ieși arhiepiscop, ei cerură tot teritoriul temeșan, organizat ca banat și ca sprijin al expansiunii lor spre Estul și Nordul Ungariei. Agresivi, ei ceruseră ca *clerului catolic să i se interzică orice înrăurire asupra preoțimeii neumite*⁵⁾. Cererea eră un principiu; iar dela 20 Noemvrie 1790 înainte realizarea lui îi fu încredințată noului mitropolit, fostului episcop de Buda, lui Ștefan Stratimirovici.

¹⁾ Johann von Csaplovics, *Slavonien*, Pest, 1819. Zweiter Theil, p. 250.

²⁾ Cifra din Csaplovics, *Gemälde von Ungern*, 1829, p. 296.

³⁾ Dr. I. H. Schwicker, *Politische Geschichte d. Serben in Ungarn*. Budapest 1880, p. 427.

⁴⁾ *Tot acolo*, p. 262.

⁵⁾ *Tot acolo*, p. 378.

Stratimirovici eră un ortodox convins, un bărbat energic și — destul de erudit ca să atragă asupra-și chiar atenția societăților erudiților germani (Göttingen!), deci destul de deștept și de erudit ca să poată urmări și dezvoltarea teoretică și practică a bisericii adverse catolice ¹⁾.

În fața acestui bărbat se ivește, într'o bună dimineață, un fost școlar al școalelor catolice distinse, căci toate fuseseră distinse; și școlarul vorbește astfel, încât mitropolitului i se pare că aude din el «indiferentism și răceală către religiunea greco-neunită». Imediat mitropolitul închipuie o primejdie care ar amenința biserica sa, dacă străinul ar fi înlesnit să ajungă chiar episcop. Și se hotără să-i închidă drumul către demnitățile la care străinul aspiră. Dacă Șt. Stratimirovici nu ar fi lucrat așa, nu ar fi fost el însuș, adevă: omul reprezentativ al unui popor și al unui principiu cald simțit de acel popor. Urmările au fost rele pentru Lazăr, pentru biserica ortodoxă-română; dar despre ele nu Stratimirovici eră dator să judece și să decidă.

A vorbi, din acest prilej, de intrigi și viclenii, cum se mai face, însemnează a fi lipsit de maturitatea istoriografului serios și a micșora puterile cu care Lazăr a fost în luptă ²⁾.

XIV

LAZĂR ÎN LUPTĂ CU SIBIENII, CA PROFESOR

Infrângerea dela Carloviț Lazăr a apreciat-o, de sigur imediat, în toate urmările ei. Bănuind ce cuprindea scrisoarea lui Șt. Stratimirovici către consistoriu, — și eră ușor a bănuie — el însuș o dete guvernului, pecetluită, precum i se dase lui

¹⁾ Šafarik, *Geschichte der südslavischen Literatur*, p. 324.

²⁾ Vicleniile s'ar căută în regiunea celor ce (la 1805?) ceruseră episcop pe Nestor Ivanovici, Român, învățat, sărac, fost în țări străine la învățătură; ei erau: G. Haines, Radu Popovici, Popa Radu Verzea, D. Martinovici și Ioan Grid. (Dr. St. Stunghe, *Documentele bis. Sf. Nicolae din Brașov*, vol. II, p. 264—266).

³⁾ Eu cred chiar că pe Stratimirovici l-a speriat mai mult «indiferentismul», decât faptul că Lazăr studiaseră la catolici. La catolici studiaseră doară mulți Sârbi cari erau admiși și de Stratimirovici, ca: Ioan Raici din Carloviț, Dositeiu Obradovici, T. Ivanovici, Avram Mrazovici și alții, ușor de găsit în Šafarik, și în alți istorici ai literaturii sau ai școalelor sârbești.

să o ducă la Sibiiu. Și apoi «îndată» el alergă la Viena, să-și susție lupta, care numai acolo putea să-și aibă culminațiunea.

Lupta fiindu-i grija principală, el, în Viena, de astădată, pe la universitate trece mai rar; mai cercetează numai teologia pastorală; dar dovedește amicilor săi protectori că, în schimb, scrie lucrări folositoare.

În vreme ce Viena încearcă a lămurii și a corectă atitudinea lui Stratimirovici, în Ardeal se alege, după multă așteptare, un nou episcop (1 Oct. 1810): Este V. Moga, către care Lazăr este trimis acum cu acelaș scop cu care mersese la Carloviț. Eră în 14 Februarie 1811, când împăratul iscăli trimitereta. Lazăr plecă imediat, pe la sfârșitul lui Martie ¹⁾. În Aprilie se află iarăș în Sibiiul înflorit primăvărat; dar el nu eră sigur despre ce fel de inimi ascundeau sub reverendele lor preoții ortodoxiei sibiene.

Ce a lucrat Lazăr — pus acum la dispoziția episcopului român — din Aprilie 1811 până în iarna anului 1812, vreo douăzeci de luni, până acum nu se știe lămurii ²⁾. În iarna aceea școala lui se află într'o casă particulară, așteptând un plan mai serios al seminarului.

O licărire de scăpare din izolarea acelei case și din lupta cu candidați nepregătiți — în 1815, prin Februarie —, când se pusese chestiunea alegerii de episcop la Arad, trecu repede: Se vorbi și despre candidatura lui, dar V. Moga știu să-i apropie guvernatorului Banffy altă idee, care-l înlătură pe Lazăr și dela acel scaun ³⁾.

Dacă V. Moga ar fi fost un om, dacă ar fi stăruit ca Lazăr să apuce în mâinile sale viguroase cărja episcopescă a Aradului, el ar fi așezat acolo un bărbat învățat, care s'ar fi putut măsura cu toți episcopii sârbești — erau vreo opt în Ungaria — un om rănit de Sârbii șireți și bigoți ai Carlovițului; și de aceea un Român care ar fi putut plăti durerile sale cu mulțumirea de-a răni el trufia cu care pretutindenii sârbismul agresiv întâmpină pe Români. Nu judec aici moralicește, ci

¹⁾ Sădeanu, p. 26.

²⁾ Mai la vale, însă, se va putea deduce că și în 1811 predă, ca profesor, teologia.

³⁾ D-I I. Tuducescu crede că cercetarea corespondenței lui Moise Nicoară ar dovedi că Lazăr a luat chiar parte la lupta Românilor pentru acea episcopie.

naționalicește și politicește: În Februarie 1815 V. Moga a comis o greșeală mare, o crimă.

Acum Lazăr, ignorat, se putea socoti înfrânt și a doua oară. Pentru un alt apel la Viena, care și întâia oară, față de Carlovițan, fusese mică la suflet, de astădată nu mai eră loc. Lazăr se desfăcea acum de țara, care-l desconsidera.

În timpul despre care nu știm amănunțit ce a lucrat Lazăr în Sibiiu începuseră supărările: Din 15 Martie, timp aproape de opt luni, până la 1 Noemvrie, lui Lazăr i se plătise un salariu în bilete de bancă *reduse* (din cauza falimentului imperiului) ceea ce însemna, lunar, un salariu de 5 floreni buni. Eră firesc, ca Lazăr să fugă la Brașov: Eu cred că acolo el a căutat o hrană mai bună la prieteni¹⁾. Ipocritul popă Moga, care-i redusese leafa, îl pârî guvernului că a călcat canonul plecând fără învoirea sa, *sine impetrata ad id Episcopi venia*. Aparținând el însuș acestui sistem de tutelare și de umilitoare în-lănțuire a voinței subalternului, guvernul, firește, a poruncit ca nedemnul convertit G. Fr. Klompe²⁾ — *Stadtrichter* în Brașov — să-l întoarcă la Sibiiu, la catedră (delatam stationem *professoralem amplectatur*)³⁾. L-a întors, de sigur, cum eră porunca, *sub honesta custodia*. Și astfel într'una din Lunile sau Joile cele mai apropiate de 9 Ianuarie 1812 — data ordinului gubernial — posta îl va fi descărcat pe Lazăr cel bine și *honeste* păzit în Sibiiu în care on. consistoriu îl așteptă, de sigur, foarte indignat⁴⁾.

Ipoteza că dela Brașov ar fi voit, ar fi putut să treacă de-atunci în «țară», o cred absolut exclusă, deoarece Muntenia eră ocupată de armatele rusești, întinse din Oltenia până în granița estică; deoarece atunci «țara» eră stoarsă groaznic; iar oștirea împăratului, câtă eră în Ardeal, căpătase ordin să se

¹⁾ După Marienburg (*Geographie etc.*, 1803, vol. I, p. 124) la 1804 (cu bani buni) se cumpără pentru 5 floreni: o piele de capră! Dintr'atăta trebuia să trăească marce învățat o lună de zile!

²⁾ Despre această unealtă catolicizată a guvernului vezi în G. M. G. v. Herrmann, *Das alte und neue Kronstadt*, tabla volumului II, p. 659 și locurile indicate.

³⁾ La Dr. I. Lupaș, *op. citat.*

⁴⁾ După Chr. Crusius, *Topographisches Postlexicon* (Wien, 1804) în acele zile sosia poșta dela Brașov; și anume dimineața.

formeze în coloane mobile și să stea gata de plecare ¹⁾. Grațiile nu se trec însă în astfel de vremuri.

Intors în Sibiiu, Lazăr își reluă cursul. Salariul i se plăti acum în vechia-i valoare bună; dar — aducerea dela Brașov nu-i va fi stricat chiar nimic autorității lui? Școlarii săi știau acum că între Lazăr și consistoriu nu este înțelegere; unii chiar căutau sprijinul acestuia, contra profesorului: Așa se explică agresiunea elevului Ioan Feketits, care-l atacă pe Lazăr n casa sa!

În această situație, care seamănă perfect cu o nemernică conjurațiune a autorității superioare sau colective contra autorității subordonate sau individuale, a picat și înlăturarea putinței de a obține episcopia din Arad, despre care s'a vorbit mai sus.

Deaceea trebuie accentuat cu apăsare că Lazăr numai cuvinte drepte, adevărate a rostit, când, justificând alt fapt, a spus guvernului, în Noemvrie 1815, că vieța sa din Sibiiu a fost vieță de martir: *ut... martyribus et antiquis illis confessoribus merito comparari possem.*

Sătul de așa vieță; știindu-i toate originea pe care nu le putea înlătură; văzându-i prelungirea pe care el nu voia să o primească, eră firesc ca privirea să se înalte dela meschinăriile popești, pe care le-ar fi putut desprețui, până la *sistemul politic-social*, care le făcuse cu putință; eră firesc ca individul astfel martirisat să răspundă cu *negarea sistemului* însuș, și — indignat pe monarhia tuturor tutelărilor — să strige odată, din toată inima: *Trăescă Napoleon!*

Eră în 9 Iunie 1815, într'o grădină din Sibiiu — dacă aș ști-o, m'aș duce religios, să caut locul unde martirul nostru și-a țipat durerile sale grămădite spre revărsare —, eră la un pahar de vin. Este sigur că conmesenii mai leali l-au lovit pe Lazăr ²⁾; că poliția săsească a aflat imediat; că guvernul a primit un raport clar; și a opinat că Lazăr trebuie pedepsit:

¹⁾ Hurmuzachi, *Documente*, XVI, p. 939.

²⁾ La Dr. I. Lupaș, l. c., p. 917: *gleich auf der That, von der Gesellschaft erhaltene gute Tracht Schlägen.*

În 22 Octomvrie 1815, împăratul a și aprobat destituirea propusă de cancelaria Ardealului¹⁾.

Pentru ca Lazăr să poată pleca, să trebească să plece în «țară», toată lumea oficială își dase toată silința: popii dela Carloviț și cei dela Sibiiu, societatea sibiană, guvernul, cancelaria, împăratul!

Plecarea o vor fi regretat — dintre răsăriții societății — numai bărbații despre care, din tradiție, G. Bariț știa că îi erau prietini: Dr. Ioan Molnar, oculistul; avocatul Vasile Aron, poetul; Petru Maior, istoricul²⁾. Aceștia erau, însă, în stare să judece că pentru Ardeal pierise încă o nădejde³⁾.

XV

LAZĂR ÎN LUPTĂ CU SIBIENII, CA LITERAT

La Sibiiu Lazăr urmărise mai departe scopul de a da poporului său cărți folositoare: *Pro cultivatione junioris cleri*, zice el despre *traducerea din Platon*, a cărei aprobare o cere în Octomvrie 1814, dar și: *in genere nationis valachicae*. Pentru ce V. Moga s'a opus — tocmai prin Iunie 1815 — tipăririi lui Platon, cine cunoaște cartea nu înțelege.

În Martie 1815 Lazăr înfățișează guvernului un *compendiu de geografie a Transilvaniei*. Censorul cărței a fost Ioan Le-

¹⁾ Eu bănuiesc sau cred că grădina cu pricina se află în Josephstadt, suburbia din fața porții Cisnădiei, care se alcătuisse dela 1773 încoace. Acolo erau, pela 1790, grădinile *cele mai cunoscute*: cu popice, cafea, vin, bere. (După broșura *Hermannstadt im Jahre 1790*). Cum obiceiurile săsești erau statornice, mai bănuiesc că acele grădini existau și pela 1815. Despre petrecerile Sibiienilor de pe atunci a scris Wertheimer în *Ungarische Revue*, 1881, p. 721, 827; și Sigerus, în cartea-i d. Sibiiu.

²⁾ În *Familia*, 1865, p. 122.

³⁾ Despre școala de teologie a lui Lazăr a vorbit un predicator sas, Joseph Leonhard, într'un manuscript păstrat în biblioteca Brukenthal: «Die nichtunirten Kirchen haben ebenfalls einen Bischof (*Vladika*), der jetzt seinen Sitz in Hermannstadt hat, und ein Konsistorium. Zur höheren Bildung dieses Klerus besteht nun seit kurzer Zeit eine Schule in Hermannstadt, welche aber noch von geringer Bedeutung ist, da die jungen Geistlichen ausser einigen Religionslehren und ihrer Kirchengebräuchen, hier beinahe gar keinen weiteren Unterricht geniessen. Sie erhalten aber auch als Geistliche von ihren Kirchenkindern für ihren Dienst gewöhnlich keine andere Belohnung als: Freiheit von den Dorflasten, jährlich einen Tag Handarbeit (*Klaka*) und die Stolargebühren bei Kindstaufen, Hochzeiten und Leichen. Die nicht unirte Kirche zählt vier und dreissig Archidiakonen. (*Die Bewohner Siebenbürgens, dargestellt von Joseph Leonhard, als Laubenprediger im Jahre 1816. Mit 102 Blättern*, pag. 17 v.).

ményi, preot greco-catolic în Cluj, mai apoi episcop, fost coleg de școală cu Lazăr (dar nu de clasă), la piariști. El opinează favorabil; dar nu indică cuprinsul, pe care l-ar fi dorit mai aproape de manualul lui Mihail Lebrecht (1804). Numai când vorbește despre Grădiște, Leményi amintește că acolo G. Lazăr așează știri despre monetele (*Lisimachi et Kuson*) găsite acolo ¹⁾. Despre aceste monete s'a vorbit de curând în societatea numismatică română ²⁾. Eu bănuiesc că Lazăr le cunoștea din colecția lui Brukenthal, care le cuprindea și căruia un specialist al epocii, *von Stegner* îi explicase sensul vulturului de pe Cuson: *das Sinnbild der römischen Herrschaft* (simbolul stăpânirii romane); și sensul lui Iunius Brutus între doi lictori: *als Wiederhersteller der Freiheit* (ca restaurator al libertății). Lazăr va fi fost aderent al acestei interpretări din sfera lui Brukenthal? Și deaceia o va fi așezat în cartea sa? Am ști sigur, dacă am avea manuscriptul ³⁾. Guvernul a recomandat lui V. Moga manuscriptul, care — a rămas la dosar.

Deși într'aceea fusese cam bolnav, Lazăr prezintă, în April 1815, a treia lucrare, o *gramatică română-germană*, care ar fi slujit chiar intențiilor episcopoești, ca preoții să învețe nemțește. Guvernul o trimite ep. V. Moga, și cartea-și pierde urma.

O toamnă, o iarnă, o primăvară, o jumătate de an (din Oct. 1814 până în 18 April 1815) Lazăr recitește pândindu-și erorile sau scriind din proaspăt *manuale pentru școlălele românești*, dar și pentru lume; iar episcopul așează luminile sub obroc, pentru ca și mai mult amarul să învăluie sufletul profesorului.

¹⁾ La Dr. I. Lupaș, *Ep. V. Moga și prof. G. Lazăr* (Analele Academiei, 1915, 27 — Maiu; vol. s. 2, XXXVII, p. 907).

²⁾ *Buletinul societății numismatice române*. Anul XVI (1921), p. 18—19 și a. XVII (1922) p. 40—43.

³⁾ Textul explicativ al lui Ant. M. Stegner (din corespondența lui Brukenthal, în *Archiv f. s. Landeskunde*, vol. 31, p. 109) este acesta: «aber Lysimach bleibt der gemeine Lysimach, und wenn er auch noch einmal so viel wöge. Die Goldmünze mit der Unterschrift KOΣON ist *eximiae communitatis* oder *obvietatis*, wie sich die Münzgelehrten ausdrücken. Gleichwohl hat sie unter diesen Leuten soviel Zänkereien verursacht, dass darüber viel Dinte vergossen worden. Die meisten eignen sie der Stadt Cosa in Italien zu. Auf der einen Seite ist ein Adler, das Sinnbild der römischen Herrschaft, auf der andern geht Junius Brutus zwischen zwei Liktoren als *Wiederhersteller der Freiheit*, und dies ist Ursache, dass man sie auch zur *Familia Iunia* legen kann. (21 Martie 1775). Stegner cră consilier consistorial și canonic la Sf. Dorothea din Viena.

XVI

CONSISTORIUL ORTODOX DIN SIBIIU

Corporațiunea sibiiană, care a pricinuit plecarea din Ardeal în «țară» a lui Lazăr, a fost consistoriul bisericeii greco-neunite.

Cu acest consistoriu Lazăr se întâlnește întâia oară în 1806, la începutul anului. Consistoriul îl recomandă; și-i mijlocește stipendiul din fondul sidoxial. El se alcătuiă din: Nic. Huțovici, vicar; Rudolf Tempian, director al școalelor neunite; Ilie Popovici, protopop al Sibiiului; Ioan Nandra, protopop al Turdei; Ștefan Marcu, paroh în Săliște; Bucur Bobeș, paroh în Sibiiu; și Aron Budai, notarul consistorial. Consistoriul se primenește însă; în 1809, în locul lui R. Tempian, intră G. Haines. Dela 1811 se adaugă (interimal) Vasile Popovici, protopopul Mercurei. Dar schimbarea cea mare se face în 1812, când în consistoriu intră, ca episcop nou, Vasilie Moga și, ca membru al consistoriului, profesorul de teologie G. Lazăr. Din 1813 apare și protopopul Alexie Verzea, din Săcele, un cunoscător bun al împrejurărilor din Brașov, ca și G. Haines. În sfârșit în anii de criză 1814 și 1815 Vasile Moga se poate bizui încă pe vechii: Ilie Popovici, B. Bobeș, Al. Verzea, protodiacon, și pe Anghel Furovici, care până acum fusese ajutor de notar (1809 — 1812), asesor și paznic al ceremoniilor (1811), viceprotopop în 1814 și 1815, nu și pe Lazăr, care-i sta încă în față, dar ca adversar consistorialist și de concepții¹⁾.

Cine și-a adus aminte, în acest an de serbare a lui Lazăr, de acel sinedriu de preoți, pe care eu eram dator să-i scot din binemeritul noian de întunec, pentru ca să arăt și pe vinovați, nu numai vina incert localizată, undeva, la Sibiiu?

Plecând Lazăr, ce perdeă Ardealul? Această considerație merită să fie desvoltată.

Biserica românească-neunită eră reprezentată — la 1807 — de un vicar și 6 asesori consistoriali (8, dacă socotim și pe *notarius*, și pe *scriba*), 33 (cu vicariul 34) de protopopi; și

¹⁾ Datele le-am cules din șematismul oficial al țării de pe anii citați. (*Calendare novum*).

preoți?, nu se știe câți. După L. I. Marienburg¹⁾ existau 991 de parohii ortodoxe (atunci sub 29 protopopi); cele mai multe parohii aveau numai câte un preot și un cantor sau dascăl. Dacă admitem că bisericile cu câte doi preoți vor fi fost cam a șasea parte, reese că preoții ortodoxi erau vreo 1150. Învățătorii erau 136. Adunând pe consistorialiști, protopopi, preoți, cantori, învățători ies la iveală vreo 2400 de oameni prin cari episcopul conducea și influența poporul: 2400 de oameni la dispoziția unui talent ca Lazăr ar fi putut să însemneze mult pentru cultura ardelenescă! Îndepărtarea lui din locul care i s'ar fi convenit și isgonirea din țară a fost un păcat. Păcatul altora a devenit marele merit al lui Lazăr, care din «țară» ne-a revenit în multiplicarea sa prin trei-patru generațiuni de Români crescuți în spiritul său.

XVII

TRECEREA MUNȚILOR

Descripțiile contemporane ale vieții din Ardeal, la 1816, seamănă mult cu cele de astăzi. Din 1060 milioane de florini *Banco-Zettel*, în Ardeal circulau numai vreo 20 de milioane. Camăta înfloriă; moralitatea scadea; banul nu avea preț; prețurile erau mari; parveniții îmbogățiți cereau onoruri; când, ca un trăsnet, sosi reducerea notelor la a cincea parte a valorii lor. Anul 1812 adase: trebuințele corpului de armată așezat în Ardeal, transporturile de hrană în Bucovina, scăderea vitelor de muncă. Lipsiau acum, 1816: vitele, sămânța, uneltele de lucru. An de an mizeria creștea. Cuvântul cămătăresc italian *cinque per mese* îl înțelegea oricine, zice Alois Batyány dela care împrumut aceste știri²⁾. Spre ruina totală a țării se adause anul rău agricol 1816; și foametea care i-a urmat, cu care numai cea dela 1602 și 1603, din vremea lui Mihai Vi-teazul, s'ar fi putut asemăna.

¹⁾ *Geographie des Grossfürstenthums Siebenbürgen* (1813), vol. I, p. 244. Vezi și anexa VIII *Clerus G. R. non Unitorum*.

²⁾ *Ansichten von Siebenbürgen*, 1818, p. 8 și urm.

Se cerea o restaurare a țării; o așezare sănătoasă a țărănimii; un spor de cultură școlară, ca mijloc de îndreptare generală: În astfel de vremi consistoriul din Sibiu își dase toată silința ca Lazăr să plece cât mai iute din țară! Plecând el lăsă în urmă o țară foarte posomorită.

Trecerea însăș, în Muntenia, sau, cum s'a zis acum, «descălecarea-i culturală», nu a fost nimic neobișnuit: Înaintea lui trecuseră alții; deodată cu el alții; alții și după el.

Trecerea în țară era un curent mai vechiu. Era chiar așa de vechiu, încât geografi apuseni ai vremii îl înregistraseră lămurit. Astfel îl înregistrează faimosul — după Gatterer — întemeietor al geografiei statistice-istorice A. F. Büsching, care știa că Ardelenii preoți trec să învețe acolo a oficiă ceremonii și a — *vorbi frumos românește*, dar nu și carte¹⁾. Trecând, unii rămâneau acolo; puțini dintre ei ajungeau în situațiuni înalte sau numai bune; alții se pierdeau în națiunea transcarpatină așa de adânc, încât nici nu li se mai știa de urmă.

În poziție înaltă ajunsese de ex. mitropolitul Iacob Stamate, trecut în Moldova la a. 1760; în bune poziții se aflau în București, în epoca lui Lazăr, Naum Râmnicianu cel născut dintr'un protopop trecut dela Jina în Muntenia, cam în același timp cu Iacob; și arhiereul Ioanichie Stratonichia, amândoi contemporani cu Lazăr, iar Ioanichie atât de distins și de puțin cunoscut, încât cred că este bine să-i reproduc panegiricul rostit chiar de Eufrosin Poteca, panegiricul fiind caracteristic pentru refacerea bisericească, care se desvoltă alături de refacerea școlară a lui Lazăr²⁾. Dintre cei trecuți cam deodată cu Lazăr, amintesc pe Ierotie, unchiul ep. Dionisie Ro-

¹⁾ A. F. Büschings *Grosse Erdbeschreibung* (Troppau, 1785), vol. VI, p. 249: «Sie haben sich vom Anfang an, da sie den christlichen Glauben angenommen, zu der griechischen Kirche bekannt, von der Zeit aber, da die Siebenbürger unter das Erzhause Oesterreich gekommen, haben die Jesuiten allzeit getrachtet, sie an sich zu locken, und unter dem zweideutigen Namen der *graeci ritus unitorum* mit der römischen Kirche zu vereinigen. Der walachischen Geistlichen Geschicklichkeit erstreckt sich nicht weiter, als dass sie gut lesen und singen können. *Will einer es ja dem ändern etwas zuvor thun, so geht er nach Bukarest in der Walachei, lernt daselbst ein wenig gute Lebensart, Zeremonien, und zierlich walachisch reden*, kömmt aber übrigens so unwissend zurück, als er dahin gereiset ist». — În *Neue Erdbeschreibung*, vol. I, 2, p. 1621 Büsching, repetându-se, afirmă iarăș: «Bukarest ist eine Art von hoher Schule für sie».

²⁾ Vezi *Anexa IX*.

manul, zice ep. Melchisedec, deci Ardelean ajuns dascăl al țircovnicilor dela Antim, apoi profesor împreună cu Bălășescu și inspector «în cele din afară» al seminarului din București (1838)¹⁾; și pe Gheorghe S. Ardeleanu, care, la 1823, a romanizat școala lui Ionașcu (Slatina)²⁾. Dintre cei pierduți iau ca pildă pe Alexie Popovici, dela Focșani, fecior de preot neunit, știind latinește, nemțește și filozofie, fost profesor în Ardeal, mort în Rușii-de-Vede³⁾.

Așadar, drumul lui Lazăr, spre București, eră drum *bătut*. Deosebirea între el și călătorii anteriori este că el eră mult mai bine pregătit, mai plin de concepții, mai simțitor și mai tare în a sa voință de a creă și rodi.

Venind dela Brașov spre Bărcăneștii de lângă Ploești și spre București, Lazăr va fi gândit și la necăjitul Ardeal rămas trist dincolo de munți, și la ce el scoboră din munți, închis în inima sa: la duhul ardelenesc — încă *numai* ardelenesc — care se alcătuisese de vreo patruzeci de ani. Despre duhul acesta trebuie să intercalez aici o considerație, care lămurește pe Lazăr.

Incepând de pe la 1780 tipăriturile românești dela Viena sunt neîntrerupte, an de an. Se simte încă efectul libertății de tipar iosefiniste; între 1794—1795 râul tiparului vienez seacă; Sibiiul iea locul Vienei, pe când Bucureștii și Iașii, ca și Blajul, dau puține opere, mai ales bisericești; Buda începe a fi mai sprintenă abia de pe la 1804. Până ce Lazăr va îndrăzni să tipărească și el niște versuri rele (1806), din ora-

¹⁾ V. A. Ureche, *Istoria școalelor*, vol. I, p. 111, 113 și 133; Melchisedec, în *Analele academiiei*, s. 2, anul II, 4, p. 26; *Almanahul Statului* pe a. 1838; *Kiriakodromion* tipărit de el la 1831.

²⁾ Gheorghe S. Ardeleanu s'a născut în satul *Vinți*, comitatul Turdei din Transilvania, pe la anul 1791. Eră un bărbat înalt și voinic. «A venit în România odată cu G. Lazăr, care aduse cu sine (? G. B. D.) o pleiadă de mai mulți tineri Ardeleni, pe la anul 1816». Stabilindu-se în Slatina se căsătorî cu văduva lui Marin Cojocarul care-i născu pe viitorul ministru și academician (1871—1909) P. S. Aurelian. *Elevi* ai lui Gheorghe Ardeleanu au fost: *Alexe Marin*, *Dimitrie Iarcu*, I. S. *Ionașcu* ș. a. Profesor a fost dela 1823 până la 1835 (anul morții). După G. Poboran *Istoricul orașului Slatina*, p. 196—197; și *Istoricul școlii primare de băieți No. 1 Ionașcu, din Slatina* (1897), p. 9.

³⁾ La 1831 Eufrosin Poteca recomandă pe *Alexe Popovici*, Ardelean, fiu de preot neunit, știind latinește, nemțește, filozofie, care fusese profesor de gramatica română și avea certificat dela Direcția școalelor naționale neunite, ca profesor la Focșani. (V. A. Urche, *Istoria școalelor*, v. IV, p. 234). La 1838 Eforia anunță moartea lui, prin *România* No. 272, p. 1088. (Murise în August, în Rușii-de-Vede) și chiamă pe «oricare din rudele numitului profesor va avea dreptul de a fi clironom!»

șele arătate apar: R. Tempea cu gramatica, Molnar cu retorică și istoria universală, Clain cu legile firei și cu logica, Țichindeal cu fabulele; și pe lângă ei scriitorii cei dragi popoului: Barac cu Arghir și Aron cu patimile lui Isus și cu Tisbe. Acum (1808) versuitorul Lazăr va fi devenit și mai atent la lumea în care — versurile sunt o dovadă că — voia să intre. Acum cantitatea cea mai mare de scrieri curgeau spre noi dela Buda, în vreme ce Bucureștii și Râmnicul tăcuseră aproape desăvârșit, iar Iașii împărțiau cu mănăstirea Neamțului puținul bisericesc care-l produceau.

Dar dela Ardeleni, pe lângă edițiile noi din Arghir și din fabulele lui Țichindeal, venia acum Petru Maior, cel dela 1809 (bisericește), iar dela 1812 până la 1816 cu istoriile sale, cu polemicele sale: animadversiuni, reflexiuni și contemplațiuni. În ajunul plecării sale, Lazăr asistase la creșterea conștiinței românești, care, în el, cunoscător bun al vieții romane, om într'o situație care-i cerea să fie educator, om simțitor va fi crescut mai mult decât într'alții. Valurile mândriei naționale înălțate de suflarea lui P. Maior băteau până în Carpați; pe partea lor sudică s'au scurs mai puține; dar cu Lazăr ele s'au dus până la București, izbucnind în convorbirile cu boierii, în lecții, în discursuri. Lazăr ducea cu sine și idealul național făurit de Ardeleni.

În București idealul acesta se oprî în fața idealului grecesc stăpân pe capitala Munteniei.

XVIII

GRECISMUL ÎN ARDEAL

Biografia lui Lazăr cel *de dincoace de munți*, ajungând să povestească fapta lui *de dincolo de munți*, înfățișează lucrurile astfel ca și cum Lazăr nu ar fi avut nici o deosebită pregătire pentru fapta sa, nici o *bănueală că fapta îl așteptă* poate. Eu nu cred că el nu a bănuțit-o. Deaceea aduc aminte: Chestiunea greco-română eră bine cunoscută în Ardeal. Ea, acolo, nu trecuse munții numai în formă de știri de gazetă ori de povești de călători; ea trecuse real, cu Grecii pripășiți și acolo,

organizați, în Sibiiu, lângă Avrig; în Brașov. Cu companiile grecești privilegiate trecuse și cultură grecească-nouă, nu multă, dar tot activă și țănoșă ca și la București sau la Iași. Athosul, care mistuia multe venituri mănăstirești din țară, eră viu și în Brașov! Și în Sibiiu!

Școala grecească din Brașov, unde se propunea limba neogrecă, propunea și limba grecească veche. Ea aveă trei clase. Dascălul celei de-a treia aveă leafă anuală de 600 fl., și, pârându-i puțină, cereă 800 fl. Dascălul al doilea, al clasei a doua, eră un ieromonach dela muntele Athos; călugăr dela Athos eră și dascălul clasei I-a, un ierodiacon ¹⁾. Drept este, că elevii nu erau mulți; la 1804 clasa I și II (împreună) aveau 34 de capete, băieți și fete, care nu erau despărțite de grecușorii școlai.

Școala românească din Brașov eră dotată mult mai slab.

Prin anii 1797—1800 Grecii brașoveni deslănțuiseră o luptă contra limbei românești. Eroul român al luptei fusese popa Haines, cum îi zice cronicarul săsesc Herrmann ²⁾. Chestiunea eră aceasta: Se zidise noua capelă din oraș și la ea se instalase un preot român, susținut de episcopul român. Grecii doriau să-l scoată pe preot din locuința bisericei și să-și stabilească dreptul de patronat asupra capelei. Curtea imperială îi refuză.

Ei stăruiră înainte. Atunci guvernul ceru (în 1792) ca Români orașului să fie întrebați, dacă voiesc să rămână cu preotul român ori — primesc pe cel grecesc? Majoritatea votanților o avu preotul român. Dar în 1796 Grecii tot răușiră să înlăture pe capelanul român; și anume prin intervenirea negustorului Hagi Panaiot Nica, care făgădui că, dacă se admite capelanul grecesc și casa se curăță de cel românesc, el dăruște 20.000 de fl., pentru ca să se clădească școală nouă. Curtea, acum, primi și aduse o hotărîre, care: predă Grecilor capela, lăsând-o însă liberă și altor ortodocși, de orice nație, locuitori în oraș; impunea Grecilor întreținerea ei; și permitea ca Grecii să-și aleagă preot adus din mănăstirile Greciei, dar cu câteva condiții care însemnau tocmai contrarul dela ce Grecii obți-

¹⁾ L. I. Marienburg, *Geographie des Grossfürstenthums Siebenbürgen*, Hermannstadt. 1813, vol. I, p. 223.

²⁾ *Das Alte und Neue Kronstadt*, publ. de O. Meltzel, vol. II, p. 566.

nuseră în «țară»: Capelanul grec se va ocupa numai cu păstorirea religioasă; nu va întreține relațiuni cu străinătatea; nu va trimite milă în țări străine; și nu se va amesteca în afaceri politice. Firește, în astfel de condiții capelanul român devenia de prisos, iar Românii trebuiau să se mulțumească cu bisericile din suburbii. Canoniceste capelanul grec trebuia să se supună episcopiei dela Sibiiu.

Magistratul orașului înștiință și pe Români, și pe Greci. Dar capelanul român, popa Haines, nu vol să părăsească domiciliul. Ca mijloc de a-l izgoni de-aici, Nica refuză să depună banii încă nedepuși și să scrie cerutele *Fundationales*, care le dorise guvernul. Nica era bătrân; el nu trebuia să moară subit, fără a scrie și a subscrie actul de donațiune; de aceea Grecii cerură, contra lui Haines, intervenția magistratului. Deși episcopia susținea pe Haines, oamenii magistratului trecură și peste opunerea acestuia și, în toiu iernii, îi scoaseră ferestrele din țâțâni și-l siliră să iasă din casa înghețată. Curtea aprobă procedura magistratului, adăugând porunca aspră, că de aici înainte — din Mai 1797 — în biserica grecească cea nouă românește nu trebuie să se mai slujească nici în sărbători! Și astfel Grecul-popă, intrând în toate drepturile acordate, depuse jurământul de credință către împărat.

Cronicarul sas afirmă că luptătorul G. Haines era o «creatură» a episcopului G. Adamovici, care-l și numise administrator al bisericilor române din Brașov; și că era mândru, îndărătnic, sgârcit. Va fi avut el cusurul său; dar înfrângerea lui a fost o înfrângere a episcopiei române dela Sibiiu, o oprire a întinderii autorității românești, o mărginire a lirbei românești.

G. Haines este identic cu acel Haines din consistoriul sibian, care s'a mutat la Sibiiu în a. 1809, ca director al școlilor neunite din principat; și pe care noul membru Lazăr, îl găsește, la 1812, în consistoriu, unde îi devine coleg. Eu par'că-l văd pe doctorul Lazăr, dascălul teologilor și pe energicul fost preot militar al regimentului Benyovszki, cum povestesc despre umilitoarea pățire a capelanului dela Brașov și despre învingerea negustorului Nica: Amândoi vor fi fost de acord că *in nuce*, în Brașov, se desvoltase chestia greco-română a principatelor.

Iar cât despre școala grecească anume, Lazăr o cunoșteă, de sigur dela Viena, unde grecismul desvoltă, chiar în timpul său, o activitate bine cunoscută. Un scriitor sas își luase, însă, povara să o descrie și libertatea să o desprețuească într'o scriere apărută în Sibiiu, la 1805: Scriitorul eră înțeleptul doctor sas Andreas Wolf, căruia, petrecând în Moldova, nu-i scăpase nici alterarea caracterului român-vechiu prin viciile fanariotice, nici slăbiciunea culturii școlare-grecești, în domeniul căreia el nu întâlnește nici un geograf, nici un istoric sau arheolog, nici un *matematic* și nici un *filozof* de valoare. Cred că am dreptul să bănuiesc că un spirit enciclopedic, ca Lazăr, va fi răsfoit și pe acest Wolf. Dacă Lazăr a văzut pagina despre filozofi și matematici, a făcut de sigur ochi mari. Și dacă nu-l va fi cetit, — Wolf nu eră singurul izvor de-a cunoaște țara: La Sibiiu, cu relațiile lui multe și de tot felul, cu poșta-ia săptămânală regulată către București — țara eră bine cunoscută.

Lazăr *știa bine în ce țară se ducea* la 1816.

XIX

MUNTENIA IN TIMPUL LUI LAZĂR

Când a venit Gheorghe Lazăr,
tot eră *degenerație și amorțeală*.

I. ELIADE,

în *Curierul românesc*, 1839, p. 256.

Ion Eliade a spus adevărul: Toate izvoarele literare și documentare confirmă fraza lui lapidară. Inșă eu nu voi face aici o descriere amănunțită ¹⁾.

Din 1814, luna Iulie, eră profesor la Sf. Sava F. G. Laurençon, persoană «distinsă și cu știință», zice învățatul boier Grigorie Brâncoveanu, zice și dascălul grecesc Vardalah ²⁾, cari îl recomandă pentru istoria morală a filozofiei și geografie. Până să vie Lazăr, doi ani de zile Laurençon a putut observă Muntenia, despre care a scris. *Cum vedea Laurençon,*

¹⁾ Descrierea amănunțită o rezerv altei lucrări.

²⁾ V. A. Ureche, *Istoria românilor*, vol. X A., p. 346.

vedeau probabil toți dascălii de la Sf. Sava. Deaceea, pentru a arăta în ce țară mergea Lazăr, extrag întâiu scurt câteva caracterizări din Laurençon, știind că oricâte altele aş adăugă, toate l-ar confirma; și apoi îl adaug cu o confirmare documentară, anterioară și posterioară intrării lui Lazăr în București.

După Laurençon: Intr'o țară de o fecunditate uimitoare creșteau, în câmpuri și pe dealuri, toate felurile de grâne, fructe, vinuri; iar munții erau acoperiți de păduri superbe. «Natura nu refuzase nimic acestei țări bogate și nenorocite», care nu-și putea exporta bogățiile. Stăpânirea străină o sărăcică; dar o și demoraliză. Vodă eră un străin și un storcător pentru alții și pentru sine. Ca o pânză de paianjen Grecii se întinseseră peste toată țara, în slujbe, în moșii (ca proprietari și arendași), în biserici și mănăstiri, în școale. Boierii părăsiseră arendașilor țara și se concentraseră la București, la școala re-
lelor năravuri, cu care trăiau de mult. Revolta sufletească a boierimei mici nu găsiă mijloace de explozii folositoare. Iar cât despre cultura boierilor, ei erau moleșiți, leneși, învrăjbiți, cu puțină creștere, rău înrăurită de sclavii lor Țigani, superstițioși ca și poporul, ca și acesta crezând în vrăji, strigoi, fie chiar boieri de mâna întâia. Cam tot așa de luminat eră și clerul. «Este greu să găsești, în Europa, un cler mai incult mai superstițios și mai desfrânat decât al Munteniei. După slujba bisericească, întâlnirile sale regulate se văd la cârciume și la localuri de prostituție. Demnul și respectabilul mitropolit Ignatie voise să întâmpine aceste abuzuri întemeind un seminar în București; dar împrejurările îl siliră să plece în 1812, iar planul său fu părăsit». Magistratura eră părtinitoare și crudă; funcționau încă mijloacele de tortură. Negocul eră pătruns de străini, ca și meseriile. Iar țărani erau robi. Ce cultură de carte putea să existe într'o astfel de lume? Circula foarte puține cărți; puține se cumpărau; eră fericit librarul care putea să vândă câteva romane. Eră o lume lipsită de interese înalte și deaceea ușor ea cădea în nedemnitățile unei vieți de oroare ¹⁾.

¹⁾ *Nouvelles observations sur la Valachie*, Paris. Maiu 1822.

După documente¹⁾: Pe când Lazăr se entuziasmă, la Viena, de Francezi și de împăratul lor, la porțile Bucureștilor batea spaima care mergea înaintea armatelor rusești, iar înlăuntrul orașului se întindea desordinea (1806, Decembrie). Simțind că armata turcească este slabă și că nu se va putea uni în Polonia, cu a lui Napoleon, dușman al Rușilor, rusofilismul izbucni energetic. Vederi curagioase nu existau. «Boierii și alții erau o rasă neînsemnată, fără caracter, fără principii»; din svonuri grave ei făceau glume. Marii boieri, stâlpii, fugiseră la Brașov. Și totuși, de principii și de cinste era nevoie, cum notă Lamare: «Provinciile acestea au mare nevoie de a fi guvernate altfel decât sunt guvernate. Desordinea, anarhia, furtul sunt aici la culme, mai ales din partea boierilor dela cârmă».

Firește balurile, prânziurile, date de «corpul boierilor», comandantilor ruși erau suprafața înțelegerilor tănuite dintre opresorii interni și străini, veniți cu gândul de-a cuceri. Iar în vreme ce țărani, striviți și de unii și de alții, băteau zilnic la poarta casei ori cancelariei franceze plângând și implorând în zadar ajutorul consulului contra celor ce le furau ultima văcuță, ultimul miel, ultimul pui²⁾; în vreme ce influența franceză nu mai însemnă nimic (1808, August), boerimea petrecea: «Este drept», continuă Lamare, «aici domnește liniște, dar aceasta este liniștea, dacă nu a mormintelor, cel puțin a opresiunii, a mizeriei și a despoperării. În orașe, fetele și femeile boierilor petrec la balurile și mesele care li se dau; părinții și bătrânii, simțind cum zilnic le scad veniturile, se plâng foarte amar și spun în gura mare: Dacă Rușii mai rămân în țară vreo șease luni, noi și țara suntem pierduți fără mântuire» (1808, August). Sodoma aceasta o mântui de un atac turcesc, care-i purtă gând rău, generalul Langeron.

Prin Brașov și Sibiiu consulul austriac trimetea la Viena informațiuni precise; spre Viena începuseră a plecă, în refugiu, și Românii. Cazacii păzeau granița de către Ardeal, de teamă că, fără considerație la rusofilismul Sârbilor și Grecilor din

¹⁾ Hurmuzachi, *Documente*, XVI, p. 805, 816, 823, 838, 843, 864, 867, 871, 944.

²⁾ Lamare către Champagny: Il n'y a pas de jours où je ne trouve à ma porte ou à celle de ma chancellerie, dix paysans valaques pleurant et implorant vainement mon secours». Hurmuzachi, *Documente*, XVI, p. 834.

Ungaria, Austria ar putea interveni. Nesiguranța dela granițe și excesele rusești redeșteptară, la un moment încărcat, pe contrarii Rușilor, cari continuau a stoarce țara: O! *Monseigneur*, exclamă Ledoulx, *comme cette nation est détestée ici! Comme tous les Valaques désirent de changer de maître!*

Atunci câteva sau multe decorații de Cruci-Vladimir căzură pe piepturile boierilor din Divan (1810, August); Rușii făgăduindu-le crucea, încurajau alipirea boerimei!

Aceasta nu îndreptă situația deplorabilă a țării. Mai mulți dintre boierii de căpetenie se pregăteau (în August, 1810) să plece la Viena — unde Lazăr eră, de sigur, bine informat despre suferințele Moldovei și Munteniei, despre care se scria. Eră timpul în care boerimea începea a crede că nu este cu puțință, ca provinciile române să cadă în mâinile Rusiei. O protestare clară a Vienei făcea ca acea îndoeală să se întindă; agentul ei la București vorbiă energic cu Rușii. Eră acum prin Septemvrie 1810. În Noemvrie, la București, se știă că Viena întărește cu trupe granițele Transilvaniei; și că Rușii vor așeza o linie de observație dela Hotin până la Adjud.

Lazăr eră de mult în Ardeal (din April 1811), când Rușii întăreau paza graniței, încât nici musca să nu treacă nevăzută, cum scrie Ledoulx, ale cărui depeși începuseră a se bucura de protecția generalului austriac din Transilvania. Aici regimentele *românești* de graniță se mișcară, ca și celelalte, ajutând și ele la salvarea unui interes românesc transcarpatin.

Norocul schimbăcios al lui Napoleon slăbi însă iarăș credința în el. Țara plângea răni adânci; o răpire fatală întregii vieți a Moldovei completă nenorocirea.

Peste câtva timp de puțină reculegere Lazăr trecu munții.

Pe-atunci Bucureștii adăpostiau vreo 1.000 de familii boieresti și vreo 5.500 de familii cari plăteau contribuție; vreo 2.000 de muncitori, în total cu vreo 63.000 de suflete. Restul,

până la 65.540 de suflete, erau străini. Totalul eră mai mic decât fusese în vremuri de liniște ¹⁾.

În această țară, în această capitală se scoborî Lazăr, având norocul să se întâlnească cu *excepțiile* vieței muntenești, cu alesele și aleșii acelei lumi, cu — excepțiile!

Pentru că, altfel, totul eră amorțeață și, mai ales, degenerație.

Firește, curentul vechiu curgea înainte. Stând în mijlocul lui, Lazăr îl observă; vorbea despre el; dar nu-l putea îndrepta.

De pe urma ocupației rusești rămăsese în țară un indiferețism înspăimântător, rezultat organic al lipselor și umilirilor. La un moment propria nevoie impuse ideea ca nici Românii ardeleni, ruși de foar.ete, să nu mai fie primiți în țară, ea însăș flămânzită. Amorțeață și deoparte, și de cealaltă a Carpaților! Deaceea anul 1821 însemnă o nouă cădere morală, pe care numai țaranii mai fuseră în stare să o scuture într'un fior revoluționar. Restul, cu puține excepții, zăcă în demoralizare. Vieța de stat, administrația, justiția fuseseră desființate. Vieța familiară însăș, înjosită iarăș. «Prostituția (iarăș) eră la culme (1822, 6 Iulie). Nici o clasă nu face excepție; și nu este rar să vezi mame de familie părăsindu-și bărbații și copiii pentru a se da Turcilor. Unele au îmbrățișat chiar religia mohamedană și au împins delirul sau spiritul de răsbunare contra familiilor lor până la asasinatul bărbaților sau fraților prin nouii lor amanți. Casele boierilor absenți au devenit case publice de destrăbălare, în care Turcii trăesc cu aceste nenorocite.»

Lazăr ce putea face? Ce făcù, ne-a spus numai P. Poenaru: făcea și critica *moravurilor*. «Acolo» — la cursuri, scrie Poenaru — «nu cruță nici o faptă neomenească din barbariile privilegiaților de p'atunci; o atacă în frunte și o încarcă de epigrame cu îndrăsneala ce-i inspiră geniul».

¹⁾ Tot acolo, p. 1079.

XX

BĂRCĂNEȘTI

Se pare că viața morală (sau mai bine: imorală) a țării atinsese chiar și familia care-l aduse pe Lazăr din Brașov la Bărcănești și la București.

Boeroaica ce-l culese dascăl particular al fetelor sale și al fiilor săi se numia Ecaterina logofeteasa Bărcăneasca, o văduvă, fostă soție a lui Enache, vel logofăt. În 1819 ea avea o fată măritată, două nemăritate și doi feciori.

Dintre ei mai cunoscut este Scarlat, câtva timp școlar al lui Lazăr¹⁾. Șt. Greceanu arată modul romanțios cum Scarlat s'a cununat (1832) cu Elena Caragea. Eu pot aduce aminte că, în urma lucrării comisiilor cercetătoare, de control, numite de generalul Kisseleff, Scarlat, comis, a fost destituit ca funcționar «necinstit și fără muștrare de cuget», precum se exprimă comunicatul oficial al stăpânirii²⁾. De durerile destituirei Scarlat se mângâie cununându-se cu Elena Caragea. Curând după aceea un izvor ni-l arată făcând, în sat, biserică și școală³⁾. La 1836 Scarlat eră ocârmuitor în Prahova⁴⁾.

Despre Bărcănești în raport cu Lazăr, nu se știe nimic. Eu cred că la Bărcănești Lazăr nici nu a zăbovit mult, astfel că și «necinstitul» dela 1830, «fără muștrare de cuget» a fost numai pe proprie răspundere, nu și pe a dascălului său.

Singura dovadă — până acum cu puțință — că Lazăr nu a stat *mult* la Bărcănești o pot derivă din I. Eliade.

După Eliade (1839) Lazăr, înainte de anafora, «mai mult de un an se apucase de profesia ingineriei»; și *ca inginer* făcū cunoștință cu C. Bălăceanul. Calculând dela *întăia* anafora în urmă, adică dela 15 Dec. 1817, ajungem dincolo de 15 Dec. 1816, în Noemvrie, în Octomvrie 1816.

¹⁾ Șt. Greceanu, în *Genealogiile documentate ale familiilor boterești*, vol. II, p. 237 și 238.

²⁾ Publicat în *Curierul românesc* din 11 Februarie 1830, p. 393. Despre comisii, vezi p. 387 și 401. Deodată cu Bărcănescu se mai destituiseră: doi Cuțarida, un Rădulescu, un Corlătescu, un Apostol, un Vlăiculescu, un Crăciunescu, un Saionopol, pentru «catahrisuri».

³⁾ Iosif Genilie în descrierea țării românești, în *Almanahul Statului* pe a. 1837, p. 187; și în geografia sa.

⁴⁾ *Almanahul Statului* pe a. 1836, p. 54.

Logicește eu conchid, așadar, că la logofeteasa Bărcăneasca Lazăr nu a *putut* sta mult timp.

Merg chiar mai departe; și exprim convingerea că, alătura cu ingineria *sau* între dascălia (anterioară) dela Bărcăneasca și inginerie (posterioră), el a încercat să fie dascăl public, într'o formă greu de precizat ¹⁾.

XXI

LAZĂR CA GEOMETRU

Christian Tell are despre Lazăr (la 1816—1818) o vorbă foarte semnificativă: «Lazăr *se da* ca geometru ²⁾».

Lui Tell îi rămăsese în minte un cuvânt auzit, de sigur, dela Lazăr: *Geometra* eră, în Ardeal, o slujbă comitatensă, inginerească. Fiecare județ aveă geometrul său. Astfel, în 1807, geometri ardeleni erau (după anuarul oficial): C. Steinbach în Alba superioară și în Făgăraș; I. Kovács, în Alba inferioară; G. Pasztohi de Oradea-Mare, în Târnava; Fr. Kovács, în Turda, etc. Pasztohi nu eră singurul nobil ajuns geometru. Nobilii, chiar nobilelele erau și poștari sau poștărite — de ex. Iosif Brukenthal, la Sâmbăta; pentru ce nu ar fi fost și geometri, în posturi de mare importanță? Dar pe atunci nu existau politehnice sau școale de poduri și șosele; geometrul își primiă educația sa în gimnasiu și în liceu. Aceasta eră o pricină mai mult ca matematica să devie practică; ca geometria și, în special, trigonometria să fie tratate în vederea folosului care-l vor aduce lumii. *Norma regia* prescriă expres aritmeticei și geometriei, din clasele gramaticale încă; aritmeticei: *illustratio per multa exempla in vita civili occurrentia*; în humanități, aritmeticei: *tota recoletur cum adplicatione ad exempla vitae futurae etiam difficiliora*; iar geometriei, să dea elemente *ad artes et futurae vitae usum iis, qui ad philosophiam perventuri non sunt, valde utilia*. Din capul locului cursurile aveau în vedere trebuințele vieței; iar geometru oficial eră

¹⁾ Forma a *putut* fi: o școală în casă boierească, cercetată de fiii mai multor case boierești.

²⁾ In *Familia* dela 1865, p. 122.

ales, firește, cel ce da probe că se pricepe bine la meșteșugul măsurării pământului. Lazăr se pricepea prea bine; dar cine l-ar fi *ales* pe el, funcționar geometric, în Ardeal, unde slujbele erau rezervate nobililor? Inșă în București, simțindu-și cunoștințele sigure, el se putea *da ca geometru*, cum zise Tell.

Văzând, probabil, că traiul de profesor particular este greu; că geometrii sunt în «țară» specialiști căutați, a *oferit* serviciile sale; ele i s'au primit; și, din întâmplare, cel ce i le-a primit a fost un Român verde, care a ascultat și alte sfaturi de ale lui Lazăr, nu numai sfaturile geometrice¹⁾.

XXII

ȘCOALA DELA 1816

O chestiune foarte importantă, care trebuie lămurită, este aceasta: La 1816 Lazăr a predat public sau nu a predat? La 1816 a început sau nu apostolatul culturii naționale?

I. Eliade Rădulescul scrisese odată²⁾: «Până la mișcarea lui T. Vladimirescu nația română se află într'o stare mai de inerție, de somnulență; *impulsia o didese* mai dinainte încă, *dela 1816*, Georgiu Lazăr, înșă *foarte debilă*, ca dela un om *particular și persecutat*». Textul ar permite interpretarea că dascălul *particular*, începuse a lucra dela a. 1816, dar atunci, suferind persecuții — cu puțin succes.

Altădată, I. Eliade-Rădulescul scrisese despre acelaș an³⁾: «Dar ca să se-desăvârșască Grămmatica rumânească, n'au fost destul ca să fie făcute aceste Grămmătici; era de trebuință și de nevoie ca să se-pue și în lucrare, dânduse în mâinele copiilor prin școli; și învățători cu ei din preună asupra acestor Grămmătici să facă analisisul limbi atât grămmăticește cât și loghicește; și în cât pentru aceasta București se-pot fâli; pentru că încă *dela anul 1816 s'a-deschis aci școlă românească*

¹⁾ Măsurile de lungime se studiau stăruitor prin exemple, cari țineau seamă și de măsurile țărilor vecine (Muntenia, Ungaria). Vezi ca exemplu Joseph Leonhard *Lehrbuch zur Beförderung der Kenntniss von Siebenbürgen*. Hermannstadt, 1818, p. 368—396.

²⁾ In *Curier de ambe sexe*, ed. II, vol. III, p. 317.

³⁾ *Gramatică românească*, 1828, p. XXXI—XXXII.

în care să se-învete *Grămmatica și științele în limba rumânească*, unde cel dintâiu profesor care a-aruncat întrînsa cele dintâiu seminți spre luminarea Rumânilor a stătut fericitul Arhidiaconul și Doctorul în teologie și legi *Georgie Lazar*, a căruia pomenire trebuie să fie de mult preț la toți Rumâni. El aci a început a croi muzelor haine rumânești și a învăța *Matematica și Filozofia în limba patrii* la anul de sus numit până la 1822. Într'această școală și-a luat începutul și aceasta *Grămmatică și s'a pus în lucrare*. Cu alte vorbe: la 1816 doctorul *Lazăr* începuse cu gramatica românească, dar și cu științele; iar aceasta se mărturisește din proaspătă memorie, numai la *doisprezece ani* după ce fapta fusese săvârșită.

I. Eliade-Rădulescul mai adaugă că *oda* lui *Barbu Paris Mumuleanu*, *râvnitoare spre învățătură*, a fost adresată întreprinderii lui *Lazăr*. El zice ¹⁾: «Pela sfîrșitul domniei lui *Caragea* se întemeiasă școala rumânească în sfântul *Sava*, sub răposatul *Georgie Lazar*. Acest frumos început îi dete pricină a compune *oda* ce se vede în capul unicii sale broșure ce a publicat în anul 1817, în care se văd și unele din încercările lui cele dintâiu poetice». *Caragea* (*Ioan*) a domnit până la 12 Octomvrie 1818; pe la «sfârșit» ar putea privi și fundația din 1818; însă această interpretare nu o admite precizarea că *oda* a fost publicată la 1817, preamărind fapta din 1816.

V. A. Ureche cunoaște afirmațiile, dar rămâne nelămurit; deoarece odată afirmă că «din documente inedite, descoperite de el, rezultă că *Lazăr n'a putut deschide școala în 1816, ci mai târziu*» ²⁾; dar, de altă parte, admite și el ³⁾ (ca și *Gaster*, în *Grundiss-ul* lui *Gröber*) că *oda* este dela 1817.

Oda lui *Mumuleanu*, apărută la 1817 și repetită la 1822, în *Rost de poezii*, nu-i prea transparentă; totuși o parte din versurile ei ne invită să conchidem la un învățământ cu tendințe superioare:

¹⁾ În prefața la *Poezii ale lui Paris Mumuleanu*, București, 1837. p. III; în *Curier de ambe sexe*, ed. I, p. 89; ed. II, p. 89.

²⁾ *Istoria școalelor*, vol. IV, p. 194.

³⁾ *Tot acolo*, p. 212.

Fraților simpatrioți
Un veac nou ni s'au ivit
 Cu bune lumini spre toți,
 Științe au înflorit —
 Rostul *cel de mult ohtat*
 Astăzi la toți s'au ivit
 În faptă învederat. —
 Tineri, bătrâni, îndemnând,
 Patria s'o folosim,
 La izvor *nou* alergând
 Științe să dobândim. —
 Pild'avem pre Europei —
 Astăzi s'au descoperit
 Un izvor prea minunat —
 Etc.

Mumuleanu adunase în sine tari ecouri ardelenesti; cărțile populare, scrise de Ardeleni, se vânduseră în țară mai mult decât în Ardeal¹⁾; ele vor fi ajuns și la Slatina lui Mumuleanu, de unde el porni spre București, pentru a le adauge aici și a le revărsa răsunător, puternic, în prefața sa dela 1825. Din acest fond vechiu s'ar explică căldura odei prolixă, care nu a fost în stare să exprime toată căldura.

Conchid astfel că la 1816 Lazăr trebuie să fi făcut *întâia* sa încercare *particulară-publică* (deci: cunoscută, anunțată), independentă, pe care mă abțin de a o preciza numai cu ajutorul fantaziei, deși *analogiile* reale ar ține fantazia în marginile posibilităților.

XXIII

PROTECTORII LUI LAZĂR

Profesorul particular public și inginerul Lazăr a atras atenția. În domeniul școlii grecești, tocmai atunci, se petrecea o mișcare foarte vie, agitată; apărând alături științele în limba românească, senzația nu va fi fost mică în Bucureștii grecizați cu deplin succes.

Din textele cunoscute până acum reese că, după Bărcănești, din a căror familie a pornit faima dascălului ardelean, întâiul care l-a însoțit cu stăruința sa a fost poetul Iancu Văcărescu.

¹⁾ *Bibliografia românească*, vol. II, p. 520 (prefața lui V. Aaron, din 1808).

Deoarece însă clar în cronologia protectorilor nu se vede, îi voiu aprecia pe rând, fără a putea să conchid precis la influențele reciproce, care-i adună pe lângă Lazăr.

Grigorie Ghica Vodă a fost un sprijinitor influent. Tradiția Sfântului Sava nu l-a uitat repede. La 1839, de ex., efemerul colegiului, fostul protopop Ioan, spune în *dedicația* la *Istoria vechiului testament* că el fu cel «întâiu domn pământean și cel întâiu întemeietor al acestor școli». I se da multă cinste!¹⁾ Lazăr însuș, în apelul la abonarea matematicii (1822) spusese numai că providența deșteptă «mai ales trei duhuri românești», pe: banul Grigorie Dimitrie Ghica; vornicul mare Constantin Bălăceanul; și vornicul Gheorghe Golescu, cari au fost pricina de s'a deschis școala academică. Banul eră înrudit cu Bărcăneștii; și ni-l putem închipui ca cunoscut din capul locului, vechiu, al lui Lazăr.

Dacă I. Eliade trebuie crezut, când vorbește despre oamenii pe cari i-a cunoscut perfect, atunci trebuie să conchidem că al doilea sprijinitor energetic, care l-a cunoscut pe Lazăr, *curând după sosire*, a fost Iancu Văcărescu. Textul lui Eliade ne obligă să ni-l închipuim pe acesta întovărășit de Lazăr și, pe amândoi, pledând banului C. Bălăceanul dreptul limbei românești, să zicem: în casa lui din ulița Șerban-Vodă, în cerdacul lui, pe cărările mării sale grădini. Textul este acesta²⁾: «Aliat prin demna sa suror Maria cu familia Bălăcenilor, al cărora cap eră Banul Constantin, efor al școalelor sub beiful Caragea, poetul Ioan Văcărescul făcù cunoștință cu reposatul întru fericire George Lazăr, ce atunci venise persecutat din Transilvania; și știură amândoi a deșteptă nobila ambiție a banului Bălăceanul, spre a întemeia în Sf. Sava prima școală de matematică, de filozofie și de teologie în limba română. Câte produse acea școală se știu de toți. Fără Ioan Văcărescul nu s'ar fi putut inspira Constantin Bălăceanul; și fără acesta George Lazăr n'ar fi avut unde să-și plece capul între frații săi în România dominată de fanarioți și administrată de Ro-

¹⁾ Macarie (dascălul școalelor de musichie în limba patriei), în tomul al doilea al antologiei, pune mult temei pe ce Ghica a făcut «îndată după suirea în scaun».

²⁾ I. Heliade Rădulescu, *La înmormântarea reposatului Ioanne Văcărescu. Oratio funebră*, București, p. 10—11.

mâni degenerați, cărora le eră rușine a vorbi și a cugetă românește și cari *strigă în divanul domnesc* că este peste putință a se predă științele în limba română. Fără Lazăr și acea școală, noi, până astăzi, n'am fi avut conștiința de cecece am fost, de cecece suntem și de cecece am putea deveni». Iancu Văcărescu eră pe atunci un tânăr înfocat de vreo 24 de ani și cunoscător bun al Vienei, dela care și Lazăr veniă. Văcărescu știă mai bine decât Lazăr cine este — banul; și-l va fi dus el la banul.

La 1816 boierul *Constantin Bălăceanu* eră de 52 de ani, deci om în toiul vârstei bărbătești ¹⁾. El fusese contemporanul unei generații a veacului XVIII (anii 1770—1800) și al altei generații a veacului XIX (1800—1830); încălecă două veacuri, întorcând unuia, celui fanariotic, spatele, iar fața îndreptând-o spre viitorul mijitor al țării. După necrologul din *Curier* el pare a fi fost aderentul cel mai cald al lui Lazăr.

Mărturisirea *Curierului*, scrisă la opt ani după moartea lui Lazăr, o întări Petrache Poenaru, la douăzeci de ani după moarte, spunând că școala s'a întemeiat sub «*patronatul răposatului boier patriot, banului Constantin Bălăceanu*» ²⁾.

Lazăr însuș a dat permanent o dovadă că simția multă recunoștință: Intr'o scriere postumă I. Eliade-Rădulescul ne-a spus că Constantin Bălăceanul eră singurul boier căruia mândrul Lazăr îi zicea: *Măria Ta* ³⁾. Eră un omagiu personal. Omagiul public Lazăr i l-a adus în apelul de subscriere la matematica sa, apel în care C. Bălăceanul a fost numit «*mângâierea compatrioților*» și «*podoaba patriei*».

Să precizăm însă și mai caracteristic raportul dintre boierul muntean și fiul țaranului dela Avrig. Scriind la 1839 ⁴⁾ I. Eliade a completat astfel portretul lui Bălăceanu: «Acest boier

¹⁾ Calculat după acest scurt, dar simțit articol:

NECROLOGIE.

D. Marele Ban *Constantin Bălăceanul*, Joi noaptea între 7 și 8 Mai a răposat în vârsta de 67 ani, lăsând o mare întristare în familia sa. Răvna acestui bărbat, ce a avut pentru școalele românești, a cărora întemeiere este datoare silinților sale, au a o plânge mulți patrioți!

(*Curierul românesc*, Duminecă, 10 Mai 1831. No. 30, p. 117—118).

²⁾ *Foaea pentru minte*, 1843, 2 August, p. 245.

³⁾ *Binele public* din 22/23 Maiu 1880.

⁴⁾ In *Curierul românesc*, 1839, p. 261; și în *Foaea pentru minte*, (1840).

avea o judecată sănătoasă firească; eră un tip de vechiul boierism al țării, unul dintre aceia ce nu-l stricase încă moda aceluia veac, adică moda de a nu fi Român. *Vorbirile cele dese ale lui Lazăr asupra românismului* aflară în răposatul Bălăceanu un protector înrâvnat». Dar, adaugă Eliade: «*Lazăr însuflă în inima acestui Român încredințarea că se pot preda științele în limba patriei*». Deci fapta intelectuală este a lui Lazăr; Bălăceanul îi împrumută brațul său spre realizarea care a fost — și mai importantă.

Concluzia că fapta intelectuală este toată a lui Lazăr reese și din scrisul lui Petrache Poenaru, care, în discursul său academic, zise ¹⁾: «Bălăceanul, luând cunoștință de proiectul ce prezentase Eforiei școalelor Lazăr, pentru înființarea școlii ce el ceruse a deschide, nu crezu deocamdată că s'ar putea învăța în limba română științele filozofice și matematice, ce propunea el să predea în acea școală; dară, văzând stăruința lui Lazăr... boierul bănuitor voi să se încredințeze mai întâiu despre știința lui Lazăr». Numai aici se vorbește despre proiectul lui Lazăr predat Eforiei; fapta trebuie reținută; ca efor, Bălăceanul văzù proiectul, dar nu crezù încă.

Ca să poată crede, Bălăceanul îl supuse pe Lazăr la o probă practică. P. Poenaru o povestește pe larg, cu amănunte, semn că și-o rememorase adeseori. Povestea pleacă de sigur dela Lazăr. În ea nu este vorba de vreo moșie oarecare de-a Bălăceanului, ci despre grădina sa din București, de lângă casele sale, din Șerban-Vodă. Boierul având de cumpărat un pământ oferit, de adaus curței sale, chemă pe Lazăr să-l măsoare a doua oară; întâia oară îl măsurase un inginer străin. Lazăr măsură exact; și boierul deveni credinciosul lui Lazăr ²⁾.

Convins acum de viitorul succes al lui Lazăr, Bălăceanul duse convingerea sa în divan; iar, din discuția divanului, Eliade ne păstră cel puțin un argument al boierului luptând acum

¹⁾ *Analele*, seria întâia, vol. IV, p. 117.

²⁾ Despre probă vezi și *Familia* (1865), în amintirile lui Chr. Tell. Grădina Bălăceanului, însemnată pe hărțile vechi ale Bucureștilor, se întindea la Sud de biserică Sf. Ecaterina, între Sf. Spiridon nou și grădina mitropoliei. Vezi harta maiorului Rudolf Ad. Borroczyn (1852)! Acolo a învins Lazăr îndoelile boierului Bălăceanu. Grădina s'a pus în vânzare abia la anul 1861; aceasta reese din avizul publicat în *Unirea*, anul III, numărul din 11 Noemvrie.

cu colegii săi. Deși are repetiri, dau textul întreg ¹⁾: «În timpul lui Caragea, Bălăceanul Constantin (Banul), ce *nu voise nici a învăța grecește*, încuscrit cu Văcăreștii, în a căror familie limba patriei și cultura ei eră o hereditate sacră, Bălăceanul zic, deveni protectorul lui Gh. Lazăr, adus în țară de familia Bărcăneștilor, și Bălăceanului e țara datoare începutul școalelor naționale și învățătura științelor în limba patriei.

«Bălăceanul atunci, ca boier *strigă în divan*, că *de nu se vor face școale române, nici preoții nu vor mai da contribuția lor*. «Cum: preoții români să plătească, și copiii lor să nu învețe nimic, ca să învețe străinii? Cum! Preoții români să plătească, spre a ține școale unde să se desromânească Români?»

«Bălăceanul în fine reuși sub Caragea a așeză pe Lazăr în Sf. Sava, și a-l susține până ce făcū în vreo trei, patru ani un curs de matematici și de filozofie. Boierii țarei atunci, ca niciodată, avură curajul, ca să zic așa, de a se revesti cu numele de *Român*, ce până atunci însemnă *mojic* dela țară. Boierii se făceau *români* și ciocoi cum se vede, din contră, se făceau boieri».

Textul ni-l arată pe Bălăceanul bătaios, argumentând că trebuie să înceteze scandalul ca banii românești să mai fie dați pentru învățătura străină. Ca să-l arăt bătaios, deaceea am citat tot textul. Așa ni-l arată pe Bălăceanul și consulii francezi în rapoartele lor, ei, însă, vorbind despre politica factiunilor interne, sub Grigore Ghica Vodă, îndată după sosirea noului Domn. Tancoigne îl numește *le plus remuant de tous*, cel mai agitat dintre toți ²⁾.

Din punct de vedere al cuceririi *sociale* a Bucureștilor, a fost mare noroc că C. Bălăceanul aveă o familie numeroasă. Fetele erau măritate în familia Cantacuzino și în familia Golescu; feciorii în familiile Caragea și Văcărescu (în aceasta Constantin, care a luat pe Maria Văcărescu, chiar în 1816). Dar ce interesă cinci familii în București, interesă tot Bucureștiul; se va fi povestit din casă în casă. Tinerii Bălăceni par a fi semănat cu tatăl lor. Cel puțin despre unul, anume

¹⁾ După *Equilibru între antithesi*, p. 61.

²⁾ Hurmuzachi, *Documente*, XVI, p. 1075. Consulul adaugă și vorba: *s'agit dans tous les sens*. Eră, se vede, un temperament.

despre logofătul Ștefan (mort la 1847), *Curierul românesc* spunea, la 1829¹⁾, că, împreună cu Gr. Băleanu nu mai fac parte dintre boierii cari, «în nenorocita noastră țară», priviau ca păcat patriotismul românesc, ci dintre cei «înfocați» pentru binele obștesc. La 1816, când sosiă Lazăr, Ștefan era de 32 de ani; Constantin, soțul patrioticei Maria Văcărescu, de 23 de ani; iar Maria de 16 ani. Cucerirea *socială* avea așezări tineresti distinși.

În casa lui Constantin Bălăceanu, cam de vreo zece ani încoace, fusese ginere bine văzut *Iordache Golescu*, care luase în căsătorie pe Marioara Bălăceanu. Boier învățat, cu predilecțiuni matematice, preocupat de desvoltarea limbii naționale, pe care o studiă cu pasiune de culegător al tuturor înțelesurilor culte, și al cuvintelor populare, I. Golescu a fost, fără îndoială, un protector al lui Lazăr. Din fericire, din Noembrie 1816, Golescu făcea parte din comisia de reformă a școlilor, care, în 10 Decembrie 1817, ceru înființarea unei școli românești la Sf. Gheorghe; iar în 1818, când eforia școlilor propuse numirea lui Lazăr, la Sf. Sava, el era efor, împreună cu socrul său.

Dintr'o notiță contemporană a *Telegrafului* grecesc din Viena, reese că un adversar al școlii grecești, deci un sprijin cel puțin indirect al celei românești, era, tot dintre boierii cu vază, poetul Atanasie Christopol²⁾.

Dintre *preoți* — dacă eliminăm pe indiferentul Nectarie — sprijinitorul cel mai cald a fost, de sigur, mitropolitul *Dionisie Lupul*, înălțat în scaun la 1 Maiu 1819, la vreo zece luni după biruința în divan a lui Lazăr. «Român dintre fiii patriei», cum îi zice Macarie ieromonahul³⁾, făcându-se mitropolit, «îndată au și așezat școli întru care să se predea toate știin-

¹⁾ Numărul din 2/14 Iulie. Eforul Ștefan Bălăcean a murit în 16 Maiu 1847. Vezi *Gazeta de Transilvania*, 1847, p. 166 (un necrolog). Tot acolo, în a. 1843, p. 4, necrologul lui Grigore Băleanu.

²⁾ N. Iorga, *Amănunte din istoria noastră în veacul al XIX* (Ședința din 18/31 Dec. a Academiei), vol. 38, p. 5; ori p. 381 (în paginare continuă).

³⁾ Prefața la *Irmologhiun*, p. IV. Vezi și p. V și XII. Macarie, la 1816, era cerut dascăl de elinește, românește și cântări, la Târgoviște (*Vieașa și activitatea lui de N. M. Popescu*, 1908, p. 30; în notă); era, deci, om în stare să privească în fondul lucrurilor ca interesat în mișcare. Vezi și *Biserica ortodoxă română*, a. XVI, p. 814 și XXXIX, p. 971.

tele filozofiei, românește pre graiul patriei». Acelaș cuvânt: «îndată» îl întrebuițează și fostul coleg dela Sibiiu al lui Lazăr, Dr. Vasilie Popp, în prefața psaltirei lui Pralea ¹⁾.

Un fost elev al Sf. Sava-românesc, Nicola din Moldova, scrie în *Manualul de patriotism* (1829), că: Dionisie «îmbră-țoșind pe mult învățatul răposat D. Georgie Lazar», s'au făcut: «cel din tîi pricinuitoari sistisirei școalelor naționale, în care să se predeă slobodile știință în pămîntul rumânesc, în limba națională». De faima lui Dionisie așadar toată lumea eră plină, în toate provinciile românești! ²⁾

Un adversar neașteptat al lui Lazăr pare a fi fost mitropolitul de mai apoi *Grigorie*, care eră numai cu un an mai tânăr decăt C. Bălăceanul și fusese școlar la Sf. Sava. Mitropolit se făcù din 10 Ianuarie 1823, pe când Lazăr se află încă în București; și, oricum, o părere despre dascăl trebuia să aibă și el.

Intr'o notă postumă, de I. Eliade-Rădulescul, se zice ³⁾: «Mitropolitul Grigorie eră în mare *hypolipsis* la curte, de procopsit, de îmbunătățit (virtos), precum și în toată țara; eră amic al epistatului lui Lazăr; eră, în parte, *pentru sine cu o opinie foarte rea despre Lazăr*; eră, prin urmare, persecutor ai *discipolilor acestuia*».

Acestor discipuli, lui D. Tomescul și lui I. Eliade, cari i se adresaă mitropolitului cu prilejul începerii învățămîntului bell-lancasterian, înfățișindu-i apelul lor cu ortografia chirilică modificată, Grigorie le-a strigat ⁴⁾: «*Surghiun am să vă fac pe toți căți ați eșit din acel cuib al dracului, unde dascălul vostru Lazăr a clocit ouăle Satanei*».

Conservativul preot contra lui Lazăr nu pare a fi întreprins nimic concret. Mitropolitul atărnă prea mult de Grigorie Ghica Vodă; iar acesta ținea la școala românească; mitropolitul critică ortografia nouă, dar nu făptuia.

¹⁾ Pagina VIII.

²⁾ La 1816 Dionisie eră de vreo 47 de ani; la 1819 de 50. Și el, ca și Bălăceanu, un energic.

³⁾ În *Binele public* dela 6 Iunie 1880, p. 2, foileton, coloana 2.

⁴⁾ *Tot acolo*, 8 Iunie.

Preoțimea de pe treptele de mai jos va fi fost cu Lazăr: Pe ea o reprezintă, scriind, Macarie. La 1821 ea a fost contra Grecilor; la 1816 nu a *putut* fi pentru ei și contra lui Lazăr! Dela școalele bisericești Lazăr primi școlari; nepregătiți, fi-rește, dar, totuș, servindu-i ca început al școalei sale: El eră o problemă românească și pentru preoți ¹⁾).

O mișcare astfel întinsă în capitală a mișcat și burghezimea. La școală veniră și negustori, și meseriași, ca auditori.

Capitala Munteniei, sclave la Turci, sclave la Greci, adoptă larg pe Lazăr, căruia nu-i lipsiră nici dușmanii, despre cari voiu vorbi mai la vale.

XXIV

ȘCOALA GRECEASCĂ PÂNĂ LA LAZĂR

Pentru a preciză raportul lui Lazăr cu mișcarea școlară din Muntenia, unde, deschizând școală românească mare, el aveă să deschidă o «*epohie nouă*» — este vorba lui, trebuie să intercalez aici o scurtă privire asupra acelei mișcări

La a 1758 un document din *Moldova* scrie, mărturisind un fapt comun și Munteniei ²⁾): «Neobișnuindu-se mai din nainte vreme a se țineă școale de învățatură, eră multă prostie». Și la boerii cei mari; cu toate că grijile de școala elină, slavonă, *latinească*, arăpească; de tipografie; de carti românească chiar, ale lui C. Mavrocordat, se iviseră de pe la 1742. «Iar *prostimea* cu totul se află lipsită de podoaba învățaturei». Un mitropolit moldovean (grec), Nichifor concepe atunci (1749) un învățământ general, cere protopopilor din Iași statistica copiilor dela *trei* ani în sus și încearcă eroic ceva ce nu a reușit. Ioan Theodor Voevod și mitropolitul Iacob iarăș au grije de școale; și de cele «moldovenesti». Cu drept cuvânt V. A. Ureche a numit, apoi, «minunat» documentul dela 1766 al lui Grigore Alexandru Ghica, în care apare chiar și ideea de

¹⁾ Macarie, mai apoi, a fost profesor la Sf. Sava, deodată cu Eliad, Poteca, I. Pop. *Neamul românesc literar*, vol. III, p. 279. Pe el trebuie să-l socotim chiar luptător căld pentru cauza lui Lazăr.

²⁾ In *Uricariul*.

autonomie administrativă a școalelor. Dar preoții nu plăteau bucuros birul școlii și *ceriau suprimarea dascălului elin* (1769—1771). Un spirit larg apare, însă, iarăș cu Iacob Stamate Ardeleanul (ep. de Huși; mitropolit), care desvoaltă școala publică. Amfilohie Hotiniul este amic și mâna dreaptă a lui Stamati. În acelaș timp apare și V. Măzăreanu. Dacă Stamati era informat despre ce se petrecea la Göttingen, între latiniști și greciști, este semn că din Apusul școlar el cunoștea și alte părți, nu numai discuția citată, din care el preferă *pe greciști*. Conchid, deci, scurt: A doua jumătate a veacului XVIII s'a bucurat, în Moldova, de o infiltrație de idei pedagogice și de câteva *încercări* de a desvoltă o școală, care uneori era și românească, în parte.

În *Muntenia* se constată, pela 1746¹⁾, că, la grecește, boerii, «au rămas mai proști la învățatură decât alte trepte mai de jos». Deaceia boerii: Crețulescu, Greceanu, Dudescu, Năsturel, Brâncoveanu, Văcărescu, Cantacuzino, Filipescu, Cornescu, Obedianul și alții cereau să se impună limba grecească. Cărând mitropolitului i se dă sarcina de a îngriji de școale (grecești, slavone): La 1761 călugării dela Sf. Sava sunt siliți să se mute la Văcărești, pentru ca la Sf. Sava să aibă loc școlarii și dascălii lor, să «încapă toți». Alexandru Ipsilanti continuă cu protecția școlii, căreia îi dedică multe măsuri²⁾. Ipsilanti s'a gândit puțin și la limba *locală*; admise în școale și străini «nu însă și fii de săteni și țărani» excluși din liceul său. Clasa socială a școlarului nu s'a perdut din vedere nici mai târziu; dar, totuș, uneori s'au primit și «din proști și scăpătați». Era acum pe la sfârșitul veacului (1795). Pe la acest mândru-franțuzesc sfârșit de veac apar, în Muntenia, școale interesante, creațiuni *individuale*, care descopăr că și în Muntenia, ca și în Moldova, secolul al XVIII-lea străbatea. La Târgu-Jiului, la Caracal, în Preajba (Dolj), la Zimnicea, la Galați, la Colțea în București, la Sf. Gheorghe-Vechiu, la Ploești, la Buzău și aiurea se învață; și oamenii încep a cere «dascăl românesc» — la bază, pre jos, pe unde cresc, ca în păduri, măcăcini, nu, ca pe sus, coroanele cu flori și frunze ale copacilor.

¹⁾ Vezi V. A. Ureche, *Istorie școalelor*, vol. I, p. 14.

²⁾ *Tot acolo*, vol. IV, p. 81—82, 66 etc.

Eră un dor de carte în țară. Dar, precum vom vedeà, însetatului i se tăgăduia paharul cel plin. I se tăgăduia tocmai în timpul în care, în țară, pică, firește fără nicio înțelegere cu Pronia, Lazăr. Anume: Pe la sfârșitul anului 1812 Vodă Caragea — altfel om avar, lasciv și fără caracter — orânduia o anchetă în școalele grecești și cerea o reformă a lor. Orientat, el hotărăște, în 1814, reorganizarea lor¹⁾. În acelaș timp se numește o eforie nouă, compusă din ep. Constantie (Buzeu), Rasti, Nestor și marele postelnic Rizu. Se aduc și profesori noi, Neofit Duca dela Viena, Ștefan Comita; și aceștia se plătesc bine. Totuș, se revine asupra organizării; și se consolidează (în 1816). Rezultatul este că școala dela Măgureanu se umple de școlari, cari întrec numărul de trei sute. În școala aceasta intră, pentru două catedre bugetare (à 2.400 taleri) și Ladislau Erdeliotul (Ardeleanul), ca să propue limba franceză (deși francezul Laurençon încă nu plecase), limba latină și dreptul. Trebuie să credem că, împreună cu boerii, acești profesori vor fi alcătuit regulamentul școlii întărit în 10 Decemvrie 1817 — pe când Lazăr eră de cel puțin un an în București și asistase, deci, la cele din urmă numiri și măsuri de refacere, și, de sigur, și la procopsirea lui Erdeli, cu care va fi fost cel puțin cunoscut, dacă nu prieten.

După credința mea, regulamentul școlii grecești a fost pildă și școlii lui Lazăr, dar nu în privința alcătuirii interne, care altă pildă aveà în ochi, ci în privința circulației elevilor și a drepturilor profesorilor. Anume: «Fiecare profesor se consideră personal independent de ceilalți»²⁾. Apoi: «*Auditori* se numesc acei cari, fără a fi înscriși în catalogul elevilor, ascultă regulat cursurile predate în școală». Și mai departe: «*Oricine*, de orice vârstă, poate veni ca auditor în toate clasele și în toate

¹⁾ Afară de Vodă și fiul său hrisovul dela 1814 este iscălit de: Radu Goleșcu (mare vistiier), Gheorghe Arghiropol (mare spătar), Constantin Kretzulescu (ban), Barbu Văcărescu (vornic), Constantin Bălăceanu (vornic), Gheorghe Slătineanu (vornic al politici), Grigorie Băleanu (vornic al treileca), Dimitrie Racovița (vornic al pătrulea), Gheorghe Filipescu (logofăt mare), Constantin Filipescu (logofăt mare), Fotache Știrbei (logofăt mare), Iacov Rizu (postelnic mare), Alexandru Nenciulescu (vornic al politici), Atanasie Christopol (logofăt mare), Alexandru Ghica (clucer mare), Ion Ralet (paharnic), Nicolae Suțu (comis mare). Mai târziu, dintre aceștia, vor iscăli, la Lazăr, în forma lui definitivă: C. Bălăceanu; în forma primă, mediocră: G. Slătineanu și Gr. Băleanu.

²⁾ Vezi A. Ureche, *Istoria Românilor*, vol. X, A, p. 383—385.

cursurile». Regulamentul acesta l-au iscălit: Mitr. *Nectarie*, *Iosif* (al Argeşului), *Constantie* (al Buzăului), *Grigore Ghica*, *Constantin Bălăceanu*, *Mihail Manu*, *Grigore Băleanu*, *Alexandru Mavrocordat*, *Gheorghe Slătineanu*, *Gheorghe Goleşcu*, *Alexandru Filipescu*, adecă *toți* boerii, cari vor iscăli mai apoi anaforoa pentru școala românească la Sf. Gheorghe, adică: pentru mediocra școală tutelată de cea mare-grecească și care s'a prefăcut, precum vom vedeà, în cea dela Sf. Sava — *grație stăruinții lui Lazăr*.

Faptul că C. Bălăceanu se află și îngrijitor al școalei grecești și că, în acest timp: Decembrie 1817, el va fi fost cunoscut cu Lazăr, a dat lui I. Eliade motiv să scrie câteva rânduri (care ar fi putut să fie mai clare) despre tolerarea din parte-le a școalei grecești ¹⁾.

Acum pot resumà părerea mea. În fapta lui Lazăr s'a concretizat un vechiu dor românesc, care se mulțămî, deocamdată, ca o mare școală românească să se înalțe *alături* de cea grecească, de a cărei extirpare nici vorbă nu putea să fie atunci, nici la boeri, cuprinși încă de pînjinîșul tradiției grecești, nici la Lazăr, din ale cărei scrieri reiese, pentru ei, oarecare cruțare, o ademenire oarecare, o exagerare a laudei, numai și numai ca acei boeri să rămâie calzi pe lângă fapta sa.

XXV

ÎNTEMEEREA ȘCOALEI ROMÂNEȘTI

Documentele ne-au păstrat numai partea oficială a întemeerii școlălor; partea umană ne-a păstrat-o tradiția; aceea fixează progresul consfințit de stat; aceasta ne atrage ca o dramă. Cea umană: a protectorilor și dușmanilor, am arătat-o. Să încercăm acum a le preciză *unindu-le*, totuși, în reciprocă influențare.

¹⁾ I. Eliade, în prefața la: *Fă-mă tată să-ți seamăn sau generația actuale din generația trecută*, de C. Bălăcescu: «Pe când Lazăr și Banul Constantin Bălăceanul stăruia a se face școale române în locul celor helenice, nu înțelegea de a esilă din țeară limba helenă și clasicitatea (p. 74).

Privitor la școala lui G. Lazăr avem trei documente: 1) din 10 Decembrie 1817; 2) din 15 Decembrie 1817; 3) din 6 Martie 1818¹⁾.

Întâiul document are în fond pe Lazăr. Despre el, în document, nu se vorbește; dar din analiza ce voi face *Inștiințării* din August 1818 va reeși că mitropolitul și boerii pledau, la 10 Decembrie 1817, pentru planul lui²⁾, — reducându-l însă. Documentul pleacă dela scris-cetit, face școala primară (e vorba de *clase*, la plural) și de 3 dascăli, dintre cari al doilea ar fi propus gramatică, sintaxă și catehism, iar al treilea: aritmetică și geometrie, ceva geografie, dar *îndată* și «măsurarea pământului, ieșind (cu elevii) și în oraș», ca să măsoare «locuri de forme neregulate». Eră un plan modest și riscat. Eră o școală și fără independență, deoarece examenul l-ar fi dat la «școala cea mare». Din școală ar fi eșit «împiegați pentru cancelarii și judecătorii» și mai curând ajutoare de ingineri, decât ingineri. Atâta cerură boerii, deși printre ei erau câteva capete luminate.

La 15 Decembrie, Vodă Caragea însuși — de sigur în curent cu dorințele preoților susținuți de C. Bălăceanul — adaoage o materie uitată de boeri: teologia paradosită zilnic, «măcar cu 6 luni înainte» de hirotonire; 6 luni se ceruseră și la Sibiiu, în școala lui Lazăr. Ideea tot dela el va fi intrat în textul Voevodului?

La 15 Decembrie există, deci, numai perspectiva unui funcționarism, unei preoțimi și unui personal ingineresc cu foarte puțină pregătire generală și, deaceea, numai cu un învățământ special practic și redus.

Un astfel de învățământ nu putea să-l mulțumească pe Lazăr. Deaceea el *trebuie* să fi dus o luptă de aproape trei luni, pentru ca hotărîrea finală să-i asigure un cadru mai larg pentru întemeierea școalelor românești superioare³⁾. Abia acum se

¹⁾ Se găsesc în V. A. Ureche, *Istoria Românilor*, vol. X, p. 413, 415, 417.

²⁾ Eforii școalelor erau: Mitr. Nectarie, ep. Iosif (Argeș), Constantie (Buzău), Grigore Ghica, Constantin (Bălăceanu), Mihail Manu, Gr. Băleanu, Gh. Slătineanu, Alex. Mavrocordat, George Goleșcu, Alex. Filipescu.

³⁾ Hotărîrea aceasta o iscălesc: Nectarie, Gr. Ghica, C. Bălăceanul, Al. Mavrocordat, G. Goleșcu. Dintre cei iscăliți la întâia hotărîre *lipsesc*: ep. Iosif (Argeș), Constantie Buzău, Mihail Manu, Gr. Băleanu, Gh. Slătineanu, Alex. Filipescu.

vorbește și de învățături *«filozoficești, precum au și celelalte limbi»* — limbile celelalte erau, precum vom vedea încă, argumentul lui Lazăr; dar acum se vorbește și despre Lazăr «inginer, ce a venit acum de curând din părțile Transilvaniei» și care a dat «făgăduială că *la orice meșteșug filozoficesc este destoinic*», adăogând că mai întâiu îl va talmăci «din limba *latinească*», în care și el învățase acele meșteșuguri — ceea ce însemnează că din Martie 1818 Lazăr hotărîse producerea unei literaturi filozoficești; iar până atunci el eră gata să înceapă cu: aritmetica, geografia istoricească (pe harte), geometria *teoretică* — aceasta însemnă, la boeri, un progres mare — și geometria practică, geomesia practică. Lazăr *răsbîia* în Martie 1818¹⁾.

Opoziția care i s'a făcut lui Lazăr trebuie datată dinainte de 6 Martie 1818.

Opoziția aceasta venia, întâiu, dela neîncrezători sau dela «neștiuți», cum le va zice Lazăr, în August 1818. Aducându-și aminte de ei, la 1845, Petrache Poenaru spune că «impulsul» lui Lazăr, care fu *întâiul* impuls de a se învăța științele românești, în «*acele timpuri atât de grele, atât de pregnante, la toți oamenii, puțini credincioși, slabi la înger, se părea peste putință*»²⁾. Lipsiți de credință, ei desfătuiau încercarea.

A doua tagmă de adversari ne-o descopere I. Eliade³⁾: Erau «inginerii și arhitectii» străini, cari bucurosi ar fi voit «a depărtă pe Lazăr din țeară, ca nu cumva elevii acestuia în matematici sau inginerie să ajungă a face concurență». Această dușmănie se înțelege ușor.

Concurența, dar și păstrarea unei situațiuni câștigate și intenția simțită și practică de-a face, în curând, din țările românești o vatră de aprins revoluția grecească, intenție care nu admitea nici o slăbire a grecismului, constituia tabăra cea mai mare a vrășmașilor: Grecimea.

Tabăra aceasta a descris-o călugărul Macarie din partea ei cea mai comună⁴⁾: «Când s'a început întâiu a se paradosi

¹⁾ Ca prim colaborator i-se da un popă Pavel, la gramatică, iar școala se mută la Sf Sava.

²⁾ *Gazeta de Transilvania*, 1846, 7 Ianuarie, p. 11.

³⁾ În *Equilibru între antiithesti*, p. 61.

⁴⁾ În *Irmologhion*, la 1823.

științele filozofiei în limba noastră, *pre dascăli și prin divanuri i-au purtat înrăutățitii, pentru ca să-i împedice*, și în toate zilele cu cetele se vedeau adunându-se și, într'armați cu limbi pline de otravă, în toate părțile alergau pentru ca să facă priciri și turburări, umblând în tot chipul ca și pe dascăli cu multe supărări să-i împedice, și *pre ucenici să-i slăbească din osârdie*. Și, văzând că cu acestea nu pot a întunecă lumina, nu se rușinau: vreau, înrăutățitii de a lipi pre păreți noaptea *stihuri cu lătrări turbate*, în care-și arătau pisma și toată urâciunea ce hrăniau în visteria inimilor lor asupra neamului și asupra stăpânitorilor și pricinuitoților acestui folos».

Conducătorii intelectuali ai acestei opoziții erau profesorii greci, și înainte, și după Lazăr. După G. Lazăr chiar, după ce proba se făcuse, traducând o *Logică*, chir Grigore ep. al Argeșului, se plângea, la 1826 încă ¹⁾: «Unii din *dascălii altor limbi*, poate de vreo patimă răpindu-se, nu lipsesc a zice că cu neputință este a se mută *filozofia* în limba românească, pentru sărăcia zicerilor și a numirilor. Am pus dar toată osârdia de am tălmăcit și pre cele mai nelesnicioase graiuri și nume, păzind de aproape pre înțelegerea tălmăcirii, pentru ca să rămâe greșită și deșartă părerea acelora și să se arate prin lucru dovedit cum că toate limbile fără osebite, sunt îndemnatice la toate științele; că mai mult place muzelor a vorbi în fieștecare neam cu limba lui decât cu alta străină, fiindcă numai limba patriei este destulă a învăța pre cei ce doresc a le ști spre a învăța cu deslușire și cum că, *fără limba patriei, nu numai puțin folositoare s'au arătat școalele și cărțile, ci și fără nici un spor*. Inceteze dar de acum înainte, sfiala aceea, care se pricinuiă nouă sau *dela dascălii altor limbi*, care, precum am zis, ne îndărăcniă pentru câștigul lor, sau *dela cei ce înveată câte cinci șase franțuzești sau șapte opt elinești* și îndată se umflă, căscând gurile spre a-și defăimă limba sa cea de patrie, *fără a socoti că pre ori ce meșteșug și pre orice știință vremea le crește și le mărește când necurmat se pun în lucrare*». Dacă așa eră la 1826, ce va fi fost la 1818?!

¹⁾ V. A. Ureche, *Istoria școalelor*, vol. I, p. 115.

I-au purtat «prin divanuri», pe dascălii români, înrăutățitii, zicea Macarie. De acele divanuri știă toată lumea. I. Eliade-Rădulescul a fost, la 1839, mai precis: La divan Lazăr s'a întâlnit cu Veniamin dela Lesbos, care venise din Kydonai, din Asia Mică. Stătură acolo față în față, Grecul din insule și copilul țăranilor dela Avrig; învățătorul apusean apără cauza limbei naționale, Grecul repetă mereu *δὲν γίγεται* (care însemnează: nu se poate); și după el, aceleași vorbe le repetau ciocoi, precum tot Eliade completează în *Equilibru*¹⁾. «S'a spart divanul», raportează Eliade. Aceasta însemnează că Veniamin nu biruise; că Lazăr avusese argumente; că boerii cari îl susțineau îl susținură și la acel divan.

Veniamin își începuse cursul său, la școala grecească, în 9 Fevruarie²⁾. Biruința definitivă a lui Lazăr este anterioară zilei de 6 Martie, când divanul da ascultare; duelul Lazăr-Veniamin trebuie să fi avut loc după 9 Fevruarie și, probabil, înainte de 1 Martie. Deci, mai departe, conchid: *În Fevruarie 1818 s'a dat în divan, lupta finală, care i-a câștigat limbii românești dreptul de încetățenire în școlile românești superioare.*

Acum Lazăr se adresează, prin tipar, lumii întregi.

XXVI

«I N Ș T I I N Ț A R E»

Înștiințarea lui Lazăr cătră tinerime constată că acum este vorba de «o de iznoavă sădîre, plămădire și de mult pofștită îndreptare», pe care, în sfârșit, o aduse imitarea «pildelor ale celorlalte neamuri vecine», pentru ca apoi, după succes, și neamul să poată «pretenderisi intrarea în numărul și ocolul cel proslăvit al celorlalte popoare luminate». Pentru discuția care va urmă am subliniat cuvântul *neam vecin*.

Lazăr apasă apoi asupra ideii că patriei nu-i poate fi indiferent ce creștere vor căpăta «mădulările următoare», pentru că

¹⁾ p. 61: «Iar ciocoi strigau cu un răs sardonîc: *δὲν γίγεται αὐθέρτα* (nu se poate); limba valahică este săracă, e limba moșicilor și n'are vorbele științelor».

²⁾ N. Iorga, *Amănunte din istoria noastră în veacul al XIX-lea*, în *Analele Academiei Române*, S. 2, vol. 38 (memorii istorice), p. 379—381. Pentru dată, p. 381.

«odihna ei cea din lăuntru, precum și cea din afară, așa și binele cel de obște, precum și cel privat stau cu creșterea tinerimei următoare într'o analoghie prea strânsă legate. Din care pricină fieștecare patrie, fieștecare stăpânire bine sistematizată, osăbit privilegiază, ba are a privilegia pentru creșterea cea cuviincioasă a tinerilor următori». Aici ne oprim, ca să fixăm originea principiului etatist, obligatoriu — acel *are* (a privilegia) corespunde unui *soll* (filozofic) — al lui Lazăr: El fusese punctul central al discuțiunilor bărbaților de stat, confidenți ai Mariei Theresiei; ei discutaseră cu ea mult și multilateral, până ce Maria Theresia se hotărî și admise principiul *suveranității* statului și lozinca *progresului*¹⁾, principiu formulat definitiv în rezoluțiunea epocală dela 28 Septembrie 1770. În Austria și în Ungaria principiul avea, la «*neamurile vecine*», o vechime de 48 de ani; crescând cu el, cu scrierile lui v. Sonnenfels, care-l apărase mai energic, mai bătaios decât oricine, Lazăr îl trecu peste munți formulându-l acolo, el *cel dintâiu*, deplin conștient.

Eră optimism exagerat ori o — tactică (mai curând!), dacă mai departe Lazăr admitea că și reforma recentă a școlii celei mari Domnești-grecești — pornise din același principiu.

Dar, iarăși, exact și patriotic vorbiă Lazăr, când afirmă că pentru o țară așa veche și «înzestrată cu toate rodurile pământului, precum și cu toate darurile duhovnicești» — el văzuse clar și bogățiile pământului, și talentele poporului — este rușine să nu aibă o *Academie științifică*. Titlul ce i-l da el aduce aminte de liceul regal *academic* din Cluj.

Academia, continuă el, s'a pus în lucrare. Primejdii pot să o împiedece la muncă. Dar, «*de va avea nevoie să fie mântuită de gabalele*²⁾ neștiuților și de sfaturile celor ce știu prea multe, *negreșit* va pași pe cărarea surorilor ei» din Apus. Atunci, ferită de primejdioșii arătați, va veni pentru țară «*o epohie noao, o întâmplare strălucitoare*». Pornit acum spre extas, chemat de visata vedenie a viitorului, el strigă: «*Veniți toți,*

¹⁾ «*Der Grundsatz von der Hoheit der Staatsgewalt und die Parole des Fortschritts fanden bei M. Th. williges Gehör*» etc., scrie I. Al. Fr. v. Helfert în *Die österreichische Volksschule*, Prag, 1860, p. 223, în cursul demonstrațiunii atât de frumoase a istoriei înlăturării clericalismului școlar austriac.

²⁾ *Gabalele* sunt *cabalele*, intrigile mărginiților.

de toate părțile și de *toată starea*, veniți la *izvorul tămăduirii!*» Curgă el acum măcar și mai puțin», în «curgerea vremii, *cu împrumutate puteri ajutoarați fiind și cu mai multe științe folosite*», când, adecă, Academia va avea mai mulți profesori și va predă mai multe specialități, izvorul tămăduirii va curge mai bogat, dând tuturor celor ce au contribuit o «întreagă mângâiere».

Intemeetorii, producând fapta, au pus «acum zăgaz tuturor *bârfelelor* că doară n'am avea unde învăța»; acum toată răspunderea cade pe noi, cei ce ne vom așeză în școală lucrând!

Se deschise și o *condică* de înscrieri, pentru a cărei descoperire s'ar putea plăti bani mulți, ca să putem cunoaște pe toți școlarii anului întâiu al Sfântului Sava românizat.

În sfârșit Lazăr expune materiile care se vor predă. Din capul locului trebuie să spun că, ducând cu sine principiul *theresian-iosefinist*, și realizarea lui pe pământ românesc Lazăr o sprijiniă tot pe pilda «neamurilor *vecine*». Dacă i-ar fi stat la dispoziție profesori destoinici, el ar fi tradus în românește tot *liceul regiu academic*, al cărui elev fusese în Cluj; fiindcă nu le-a avut, l-a imitat cu scăderi, precum se va vedea din comparațiunea la care trec.

«Paradosirea materiilor» trebuiă să se facă «după rândul mai jos însămnat:

Inștiințare

Norma regia

«A. Cei mai slăbănogi sau de tot nedeprinși să vor orându mai întâiu la alți dascăli mai jos, unde să vor învăța:

In scholis nationalibus.... docentur ea, quae cuivis... necessaria sunt. Talia sunt:

1. Cunoașterea slovelor și slovinirea *cuviincioasă*.

2. Cunoașterea numerilor și întrebuițarea lor.

3. Cetirea desăvârșit.	Lectio
4. Scrisoarea cu ortografia, și de mai multe feliiuri.	Calligraphia, orthografia
5. Catehisisul și istoria vi-vlicească, testamentul vechiu și cel nou.	Religio
6. Gramateca și Aritmetica încâtva, și alte științe mai mici folositoare pruncilor.	Arithmetica
- (Pag. 50).

Trebuie observat, că în *Inștiințare* nu se precizează anii, cari ar fi fost, evident, mai mulți, cu acei «*alți dascăli*», zis la plural, nu cu acel *un* dascăl, care paradosià pe atunci în chiliile mânăstirești. Așadar erà vorba de o școală primară în înțeles modern, de o *trivială*, cum se ziceà în Austro-Ungaria, în Ardeal.

Mai departe:

Inștiințare

B. După aceasta vor trece la altă tagmă de învățături, unde vor aveà de a ascultà:

1. Gramatica desăvârșit, cu sintacsu dinpreună.

2. Poetica, cu mitologiï și gheografiia globului pământului.

3. Retorica și Istoria neamului cu a patriei dinpreună și alte științe ce sânt de trebuință spre înțelesul acestora.

Norma regia

Graecae grammaticae elementa ... anno primo, altero graecae syntaxeos principia. (Identic la latinește!)

prima principia planisphaerica, ut pueri prius aliquam totius orbis, quam singularis huius partis notitiam hauriant.

Historia Ungariae,.. Transilvaniae

Chronologia, geographia (cari: non ex vano Historiae oculi dicuntur)

(Pag. 51—55)

Din «tagma» a doua reese gimnasiul vechiu-ardelenesc cu *gramaticişti* şi *sintacsişti* săi, cu clasa de *poetică* şi de *retorică*, din care nu lipsiau «mitologiile». Clasele *Grammatices* şi *humanitates* se contraseră într'un corp: B, *eliminându-se* — este caracteristic! — limba grecească, de care liceul lui se dispensă.

Inştiinţare

Norma regia

C. Cei mai de vârstă şi deprinşi la acestea toate vor avea de a auzi:

1. Aritmetica cu toate părţile ei.

2. Gheografia despre toată faţa pământului, aşijderea cu toate părţile ei.

3. Gheometria teoreticească
Trigonometria, Alghebra şi altele.

4. Gheodezia sau Inţeneria câmpului cu Iconomia şi Arhitectura.

Vorba: «deprinşii la acestea toate» însemnă că între tagmă B. şi C. se trăgea o linie serioasă; peste ea nedeprişii nu puteau trece. Tagma aceasta, a treia, corespundeă (tot parţial) cu algebra (din a. I al filozofiei), cu geodesia (din anul al doilea al filozofiei, cu practica inginerească la a cărei bază se aşeză matematica; dar părăsiă fizica, chimia, mineralogia, pentru care nu avea dascăl. Totuş ea seamănă bine cu cursul lui Gegö. Tagma a treia eră, aşadar, o adaptare cerută de nevoile urgente ale ţării: ingineria; şi motivată de lipsa forţelor didactice. Tagma are o *unitate de interes* remarcabilă: In ea nu se află nimic ce să nu ducă la inginerie serioasă.

*Inștiințare**Norma regia*

D. Mai având apoi volnicie dela mai marii efori boeri, vom trece și la celelalte mai înalte tagme *filosoficești*, fieștecare după rândul său, așijderea și la tagmele *iuridicești* sau *nomica*, care cum vor urmâ.

Pentru cei ce vor să treacă la *cinul preoțesc*, să va orândul osăbită vreme și ceasuri pentru ascultarea sfintei teologhii, dogmelor credinții și cunoștința legii creștinești și altele mai multe trebuincioase.

Tagma D. prevedeà *filozofia* și *dreptul*; și *teologia*. Și în liceul r. academic din Cluj filozofia și dreptul culmină ca a patra treaptă a gradelor școlare Teologia eră nevoia țării; și ar fi fost, de sigur, ceva în felul cursului dela Sibiiu.

Mie nu-mi rămâne nici o îndoeală că Lazăr, făptuind în București, proectă în organizarea școalei muntenești — propria sa desvoltare, protejată de întocmirile «neamurilor vecine», de care, încă odată, aduc aminte ¹⁾.

Dovadă că Lazăr zorià, însă, ca liceul să devie cât mai iute cât mai complet, nu o face numai nădejdea care respiră din *Inștiințare*, ci și faptul că în 1819 tineri, de sigur, aleși și de el, au fost trimiși în străinătate, ca să se întoarcă vrednici a-l completă, ca profesori de specialitate.

¹⁾ Deaceea trebuie să resping și aici părerea lui V. A. Ureche, care zice într'un text din *Istoria școalelor*: «In organizarea școalei române din București G. Lazăr urmărește aceiaș cale ce apucase la Iași nemuritorul G. Asaki». Asaki făcuse, în școala grecească, un curs românesc de inginerie; Lazăr întemeià o școală românească completă. Și eră, totuș, pentru V. A. Ureche, aceeaș cale! Aduag aici un amănunt. Dacă și mai târziu (de exemplu în 1832) «examenul gherenal în școala din Sfântul Sava» se făcă în Septembrie (*Analele parlamentare*, t. III, p. 480), avem și în aceasta tradiția lazaristă, după modelul examenelor de Septembrie din gimnaziul ardelenesc.

XXVII

FUNCTIUNAREA ȘCOALEI

←—măcar și într'această scurtă
curgere de vreme și cu atâtea
viscole câte au pățimit, nu puțin
rod s'au făcut până acum, precum
se vede în faptă».

Lazăr, în apelul pentru abonarea
la Matematica sa.

Se deschise dar *condica* școlii și se începură clasele. Nu știu care?, nu știu cu cine? I. Eliade vorbește (1839) despre câțiva grămăticici sau țircovnici candidați de preoție, panachideri sau ucenici dela Sf. Gheorghe și dela Colțea, cari abia știeau să cetească.

Petrache Poenaru vorbește de câțiva curioși; prăvăliași, scriitori de pe la cancelarii; dar și elevi maturi dela școala grecească; și persoane onorabile dintre comercianți, ca de ex. Alexandru Tell, care cunoscuse de mult pe Iorgovici (fiind în Viena?) Tempea (Brașov) și doctorul Molnar (Cluj, Sibiiu ori chiar București, unde Molnar a fost¹⁾). Cevă eră; eră puțin.

Văzând ce *realitate* a răspuns *idealulu* său din *Inștiințare*, Lazăr, în ceasuri de mâhnire, oftă: «Doamne, până când anii blestemului?!»

Insă toamna, în Octomvrie, fugi Domnul grec.

Insă, din fericire curând după deschidere, tot în Octomvrie, Veniamin din Lesbos fu exilat; clasele grecești se sparseră; și școlarii lor trecură la Lazăr, *la clasul de inginerie*, afirmă Eliade. Faptul acesta a schimbat toată fața lucrurilor. Dintr'o școală fără școlari de nădejde, școala lui Lazăr deveni, dintr'o lovitură, o școală de mare spor.

«*Indată* Lazăr începu a *traduce*» un curs de *matematică* (Eliade zice: după Wolff) și unul de *filozofie* (Eliade zice: după Kant). «În vreme de *un an* școlarii ajunseră departe».

Reese de aici că traduceri au început în toamna înaintată a *anului 1818* și că până în toamna anului 1819 școlarii ajunseseră departe.

¹⁾ Ion Molnar a fost în București în 1783 (Martie sau Aprilie), ca să aducă înapoi pe un chirurg al său, fugit în țară. Despre aceasta scrie Raicevich lui Brukenthal. *Archiv des. V. f. sieb. Landeskunde*, vol. 31, p. 592.

Și afirmația aceasta a lui Eliade *trebuie* să fie adevărată. Traducerile Lazăr le anunțase din Martie 1818; din Octombrie, ele deveniseră necesare; prompt, el le făcù. Iar în a. 1919 școlarii erau atât de înaintați încât eforia a socotit că patru dintre ei trebuiesc trimiși în străinătate, ca să se specializeze. Ei plecară în a. 1819.

De o parte veniseră, așadar, «slăbănogii» sau «nedeprînșii», cum zisese *Inștiințarea*; iar de alta pregătiti. Unii puțin înțelegeau, alții tot. Se spune anume, în scrisul lui I. Eliade, privitor la logică: Copiii cei noi n'au făcut mare treabă cu acea logică: ea însă și-a dat foloasele sale școlarilor celor *vechi*; deci: școlari noi și vechi ședeau pe aceleași bănci. Este evident că cei noi l-au silit pe Lazăr să nu fie prea scolastic, ci să vorbească popular, sau, cum zice Poenaru: să împestrițeze prelecțiunile sale scolastice cu un fel de *conferințe*.

Precisiuni despre ce s'a făcut în toate «tagmele», în toate clasele, astăzi încă nu avem. Trebuie să ne mulțumim deci cu puținele știri despre profesori.

Popa Pavel va fi propus slovenirea, cetirea și alte materii de clasele primare.

Eufrosin Poteca, care fusese profesor la școala grecească, la începători (Clasa a III-a), a trecut la Sf. Sava, ca profesor de geografie, *pe lângă Lazăr*¹⁾.

Ion Eliade, începând, propuse *aritmetică* și *geometrie*; cum spune el, cam din acelaș timp în care colegii săi, veniți mai de vreme la Lazăr, fuseseră trimiși în străinătate, deci din 1819. Eliad însuș se numește «ajutor» al lui Lazăr.

Ladislau Erdeli propuse limba *latină* și limba *franceză*; iar din filozofie, *logica*, părăsită de Lazăr, care trecea la *metafizică*.

Gheorghe Lazăr însuș a propus *matematica* (după Wolff) și *filozofia* (după Kant). Pe când veniau la el, ca colegi, Eliade și Erdeli, el trecù, în cursul de *matematică*, la *trigonometrie*, iar în cel de filozofie dela *logică* la *metafizică*.

Dacă Lazăr a făcut matematicile după Wolff sau în spiritul lui Wolff — acesta este înțelesul știrii lui Eliade — atunci, înainte de *trigonometrie*, Lazăr a propus, după volumul întâiu

¹⁾ I. Eliade, *Binele public* din 24 Maiu 1880.

din Wolff, aritmetica și geometria, pe care, înaintând cu cursul, le-a lăsat lui Eliade, ca «ajutor», ceea ce mai însemnează că, din capul locului, Lazăr își luase toate părțile matematicelor ¹⁾. La început Lazăr se va fi mulțumit, însă, cu strictul necesar, pentru ca să ajungă cât mai iute la «întinerie», despre care suntem informați că o făcea la câmp, ridicând «harte din triunghiu în triunghiu», dela început chiar (Eliade), chiar și cu școlarii puțin preparați pentru astfel de lucrări.

Cât despre filozofie, este sigur că Lazăr a făcut-o după Kant. Supărarea lui că Erdeli, urmându-i la logică, a propus după Condillac, nu, cum o propusese el, după Kant, este bine cunoscută din povestirea lui Eliade, din care reiese că Lazăr voia să aibă, în școala sa, un *singur* sistem filozofic! Dar se pare că Erdeli nu s'a tulburat mult, deoarece — precum arătarăm mi sus — regulamentul, usul asigurase profesorilor independența cursului ²⁾.

În acelaș timp, în puterea aceluiaș regulament, școlarii lui Lazăr cercetau ca *auditori* câteva cursuri din școala grecească. Ne-o spune Eliade, care lămurește că îi atrăgea farmecul de a compara cele două cursuri de filozofie: «Trei filozofi se auziă în anii aceia pe catedrele capitalei: Kant, Condillac și Tracy; și trei matematici: Wolff, Lacroi și Francoeur» ³⁾.

Conflictul filozofic Lazăr-Erdeli este foarte semnificativ; și deaceia mă opresc încă la el, ca să-i arăt toată semnificația.

¹⁾ Confirmat aiurea de Eliade: «Lazăr se puse mai întâiu a-și instrui elevii în științe exacte: el cunoștința naturii unui triunghiu nu o da pe toate poeziile din lume; el iarna făcea lecțiuni de matematice și veara eșia cu elevii la practică; el vrea să dea nașunii ingineri, arhitecți etc.» (Prefața la Bălăcescu).

²⁾ Cu povestirea din 1839 să se compare și *Familia*, anul I, p. 110. După *Familia*, cursul lui Erdeli a fost ascultat de școlarii noi la logică, dar și de cei vechi, cari terminaseră logica lui Kant.

³⁾ *Curierul românesc*, 1839, p. 264 și *Foaia pentru minte*, 1840, p. 46. Se pare că, de pe urma cursului lui Lazăr, se răspândi și literatura filozofică, precum reiese din biografia elevului Mihail Drăghiceanu, despre care d-l Virgil N. Drăghiceanu scrie (*Intemeierea școlărilor din Romanși și Dâmbovița*, 1914, p. 7): «Între elevii eșiți din școala lui Lazar este și pitarul Mihalache Drăghiceanu, profesorul, întemeietorul școlărilor naționale din Romanși și Dâmbovița, un idealist oltean, de pe mumă bucureștean, unde aveă întinse proprietăți pe strada Smârdan. Din cărțile ce ne-au rămas din biblioteca sa (foarte multe filozofice: Kant, Leibniz etc.) se vede că dobândise, în școala lui Lazăr (unde fusese conșcolar cu Eliad, despre care își aminteă că, în primii ani, nu strălucea câtuș de puțin), cât și la profesorii francezi, refugiați în București, o aleasă cultură grecească și franceză».

Logica lui Kant apăruse la 1800, publicată de I. G. Jäsche ¹⁾, din încredințarea lui.

Prefața lui Jäsche arată pentru ce Wolff, vechia simpatie a lui Lazăr, nu a ajuns să dea lumii o logică finală, pură ²⁾ și de ce abia Kant săvârși fapta aceasta. Kant însuși, chiar în logica de față, răstoarnă pe Wolff cu câteva rânduri, deși recunoaște că logica generală a acestuia este cea mai bună — până la sine. «Metoda specială, proprie lui Leibnitz și Wolff, metoda *dogmatică* a filozofiei a fost foarte greșită. În ea este atâta amăgire, încât este necesar să se suspendeze toată procederea și, în locul ei, să se așeze alta: metoda filozofiei *critice*, care constă în cercetarea acțiunii rațiunii însăș, în analiza și examinarea întregii putințe de cunoaștere a omului, până unde vor fi putând să meargă *marginile* ei» ³⁾.

Se pare că în timpul dela Viena până la București Lazăr pierduse simpatiile pentru wolffianism (constatat, ipotetic, după lecturile sale filozofice), deci pentru dogmatism și ajunsesese la filozofia *criticistă*. Dacă biblioteca lui ni s'ar fi păstrat întregă, în ea am fi găsit poate nu numai *Logica*, despre care știm că a avut-o, ci și alte opere de Kant.

Pentru Kant logica este «disciplina *a priori* despre legile necesare ale gândirii», în vederea *tuturor* obiectelor gândirii, este știința întrebuintării corecte a rațiunei, dar nu subiectiv, adică nu după principii empirice (*psihologice*), cum cugetă; ci obiectiv, adică după principii *a priori*, cum trebuie să cugete. Deaceea, după el, Malebranche și Locke nu au scris logică proprie, deoarece ei au scris și despre conținutul cunoștinței și despre originea noțiunilor.

Condillac făcuse acelaș drum.

În Sf. Sava Condillac eră cunoscut în forma *Cours d'étude pour l'instruction du prince de Parme* (1782). Din acest curs i-a cunoscut I. Eliade gramatica; fără motive nu putem trece la bănueli de cunoaștere mai adâncă. Erdeli va fi cunoscut, așadar, volumul al patrulea: *De l'Art de Penser*.

¹⁾ Immanuel Kants *Logik, ein Handbuch zu Vorlesungen*, Königsberg, bey Friedrich Nicolovius. 1800.

²⁾ p. XIII—XIV.

³⁾ *Logik*, p. 18 și 38.

De l'Art de Penser psihologizează, însă, chiar foarte mult. Pentru el a cunoaște arta cugetării însemnează a cunoaște: alimentele sănătoase ale cugetării; facultățile a căror acțiune este necesară; și când vom ști cum aceasta trebuie să se alimenteze, să se conducă, să acționeze, vom cunoaște arta de a cugeta. Deaceia este necesar să se cunoască originea ideilor, facultățile înțelegerii și metoda — teme cu care se va ocupa opera sa. Analiza psihologică este, firește, foarte necesară; formalismul logic primește chiar lovituri, ca, de pildă, în textul despre abuzul de silogism, marele instrument al sintezei; toată logica capătă o lovitură curagioasă, la sfârșitul capitoului X, citat aici în notă ¹).

Kant nu neglijașe detaliile logicianilor; la el toate sunt considerate; dar și precedate de o teorie criticistă a cunoștinței, despre care — eu mă îndoiesc că, elevilor săi, Lazăr a putut-o predă în *toată* adâncimea sa; o va fi formulat popular magistrul; iar restul (noțiunea, conținutul și sfera, genul și specia, etc., până la metodică generală) le va fi tratat în ordinea obișnuită și înainte, și după Kant, păstrând, firește, formulările clare, de atâtea ori revizuite ale acestuia. Preferind pe Kant, Lazăr va fi avut și un motiv filozofic-superior; eră de talie de a-l *putea* avea; dar va fi înțeles că concrețiunea cursului kantian este proprie să lase în mintea școlarului mijloace de autocontrol mai sigure decât expunerile psihologice ale lui Condillac. Mie atâta mi-ajunge, ca să trec la afirmația că Lazăr eră pedagog mai priceput decât Erdeli ²).

Deaici înainte începe ipoteza. După logică, Lazăr a propus *metafizica* lui Kant, zice Eliade. Aceasta este sigur; dar — după care text al lui Kant?, nu se știe. Eu înclin să cred că a propus-o după manualul *paralel* la Logică, adică după manualul editat de Poelitz, nu după lucrările anterioare de metafizică publicate de Kant însuș. Inșă Poelitz l-a publicat

¹) J'ai cru qu'il étoit utile, et qu'il suffisoit d'apprécier la valeur des propositions et des définitions; et j'ai négligé les détails où entrent les logiciens. Qu'importe de savoir combien il y a des sortes des propositions et de silogismes? Quel avantage retire-t-on de toutes ces regles, qu'on a imaginées pour les raisonnemens? qu'on sache se faire des idées exactes, et on saura raisonner (p. 120).

²) Exemplarul academic al *Logicei* lui Kant a fost proprietatea lui Nifon Bălășescu, teolog ca și Lazăr, la 15—16 ani după acesta profesor al seminarului din București: Semn că filozoful eră popular printre Ardelenii cari treceau munții spre profesorat.

în 1821 (April-Maiu). De aici urmează că acest Kant a fost o cetire de mângâere în timpul revoluției; că, dacă trecu *dela* Logică la metafizică, logica o făcuse *înainte* de izbucnirea revoluției; și că în 1822, anunțându-și cărțile gata de tipar, anunțându-și și filozofia, Lazăr avea pregătit și textul metafizicei. Metafizica ar fi deci opera anului 1821 spre sfârșit și a anului 1822 la început. Dar, cum ziceam, deși este atât de logică, ipoteza rămâne ipoteză.

Propunând după acest Kant, Lazăr trebuie să fi făcut un curs de ontologie, cosmologie, psihologie și teologie¹⁾.

Intorcându-mă la tot cuprinsul acestui capitol, îl resum: Intemeetorii învățământului din Sfântul Sava au fost, așadar: Lazăr, Erdeli, Poteca, Eliade și Pavel, doi Ardeleni și trei Munteni, cărora li s'ar putea adaoage și Grigore RâmnicEANUL²⁾; atunci: șase; Munteni, patru.

La tagma A din *Inștiințare* au fost: Pavel și Poteca.

La tagma B: Lazăr, Erdeli, Eliade.

La tagma C: Lazăr și Erdeli, ca filozofi.

Despre râvna extra-școlară a elevilor se știe că ei au reprezentat în 1818 pe *Avarul* lui Molière, tradus de Erdeli. «Cu acesta se auzi pentru prima oară pe scenă limba română, prin junii elevi din Sf. Sava». (Eliade) Deși pricinuiau unii că limba ardelenescă «nu este plăcută»³⁾, va fi fost ascultată cu evlavie — și de Lazăr, pe care mi-l închipuesc de față.

XXVIII

E F E C T E

Efectul apropiat și depărtat al lucrării lui Lazăr a fost descris de școlarii săi. După expunerile anterioare, din care a reeșit limpede agitația Bucureștenilor și noutatea ofertei lui Lazăr, mărturisirile despre efectul acesteia nu par exagerate.

¹⁾ Cărțile germane nouă veniau la București prin Sibiu. Pentru ca ele să vie și mai ușor, la 1823 Thyri fu adus de C. Goleșcu să completeze «casinul literar» cu cărți germane, franceze, italiene. Thyri a fost apoi librar până la 1835. Vezi un articol de I. Eliade în *Typographul român*, 1870.

²⁾ N. Iorga, *Istoria literaturii românești în veacul al XIX-lea*, 1907, vol. I, p. 19.

³⁾ Mumuleanu, *Caracteruri*, 1825, p. 77.

Astfel P. Poenaru spuneà (1843)¹⁾ cã școala lui Lazăr a fost «un centru de lumini de unde se rãspândirã raze care *înlãcãrarã* în inimile românilor zelul de cultura limbii lor».

Simion Marcovici (1837)²⁾, mai concret, aducându-și aminte și de uimirea din clase și de imediata urmare a completării («sistematicește» a) școlii urmãrite mereu de atenția publicului, scrise: «Fără a luã în bãgare de seamã *împiedicãrile și prejudecãțile* ce din toate pãrțile stãnjeieã cultura limbii și prin urmare întemeerea învãțătorilor, rãposatul întru fericire și de toatã pomenirea vrednicul Georgie Lazăr traduse cãrți *de știință* în limba rumâneascã și începù a învãțã *tinerii care de o cam datã sã mirarã și ei cã înțelegeã mai bine în limba lor* orice învãțaturã. *Dupã aceea*, ivindu-se o epocã mai fericitã, sã întemeiarã școale sistematicești, se așezarã învãțăturile toate în limba rumâneascã, încât ceea ce sã socoteã adevãr netãgãduit, ajunsese a fi parados *numai* dupã un curs de șase ani».

Macarie ieromonahul, spirit mai simplu, dar tot sincer, confirmã, mai din afarã, pe cei doi profesori cari se aflaserã în procesul de înaintare al școlii³⁾: «În care școale adunându-se mulțime de ucenici și de pre afarã și din școalele grecești, care nici un spor nu faceã, cu minunata îndemãnare a limbii pãrintești, în puținã vreme atãta spor au fãcut în științele *filosofiei*, încât mulțime de ucenici români au eșit *desãvârșiți ingineri și filosofi*, care din școalele cele grecești, care cu multã cheltuialã a țãrii sã țin, nici o datã nu s'au vãzut sã iasã».

Îndatã ce încrederea în putința de desvoltare a limbei românești științifice se stabili, boierii hotãrãrã sã sporeascã puterile didactice ale școlii. Directa legãturã între cele douã fapte s'ar înțelege dela sine. O întãresc totuș cu o dovadã din P. Poenaru⁴⁾.

«Într'acea vreme, când în București erea numai școale grecești, *prea puțin* ar fi crezut cã s'ar puteã învãțã prin școli publice, în limba româneascã, ceva mai mult decãt a citi pe

¹⁾ *Foaea pentru minte*, 1843, p. 245. «Ca unul ce a vãzut și ascultat de multe ori pe Lazăr», zice Eliade despre Poenar în prefața la Bălăcescu, *Fã-mã tatã sã-ți seamãn*.

²⁾ Prefața la *Istoria lui Gil Blas de Santilan* de Lesage, București, 1837, p. VIII.

³⁾ *Biserica ortodoxã*, XXXIX, p. 971.

⁴⁾ Necrologul lui C. Moroiu, de P. Poenaru, în *Universul* dela 1847 (București), p. 61.

ceaslov sau psaltire și a scri *grașim* pe *panachidă*. Dar după ce se începă în Sf. Sava școala lui fericitul în memoria Românilor Lazăr, se întinse între Români atâta încredințare despre folosul de a se învăța științele în limba patriei, încât sub Eforia răposatilor Mitropolitul Dionisie și Banul Constantin Bălăceanu, se hotărî a se trimite tineri Români să dobândească în academii streine științele trebuincioase și să se facă destoinici de a le împărtăși în școlile patriei, în limba românească».

Fără a-i fi fost școlar, dar din apropiere, profesorul *Iosif Genilie* pomeniă pe Lazăr (la 1837) într'o descriere a țării afirmând ¹⁾ că «*întâi* el în limba patriei așită *întâia scântee* și seamănă *sfânta sămânță a adevăratei* învățături de științe în România». Adevărul și sfințenia sunt cuvinte de cult entusiastic.

Se pare că Lazăr, care se judecă pe sine însuș mai sever decât lumea, care-l urmăria, *întrecuse* așteptările acestei lumi, care izbucni în cuvinte de preamărire ²⁾.

XXIX

ÎNAINTE ȘI DUPĂ REVOLUȚIE

V. A. Ureche se întrebă ³⁾: «Continuat-a a există școala lui Lazăr sub Al. Șuțu, după Caragea? Se pare că *da*, deși se întrerupse la 1821». La 1822 este numit în acte și Lazăr. În 1823, în Aprilie, la facerea bugetului, Lazăr este înscris ca «cel *întâiu* dela școala Sf. Sava» cu leafă de 4.000 de taleri ⁴⁾. Colegi, în 1823, îi erau Erdeli (cu 1.800 taleri) și încă doi dascăli, de sigur cei dela clasele primare, numiți, după Lazăr, al «doilea» și al «treilea» și cu o leafă mică. Așa dar este sigur,

¹⁾ În *Almanahul Statului*, 1837, p. 208.

²⁾ Despre efectul politic al activității culturale a lui Lazăr a vorbit odată, foarte frumos, I. C. Brătianu. Textul, citat des, se află în *Instrucțiunea publică*, 1865, p. 7. Despre ideea daco-română la Lazăr a vorbit Eliade: «*L'idée d'une Roumanie unie* date déjà de plus de soixante ans. Elle a été professée en projet en Transylvanie, dans le Banat, et en Hongrie par tous les littérateurs roumains, par Paul Giurgovici, Pierre Major, Démétrius Cichindel, Schinkai, Samuel Klein et autres. Elle a été propagée en Valachie par Georges Lazar; elle a été continuée et professée par l'auteur de cet ouvrage pendant vingt-huit années.» *Mémoires sur l'histoire de la régénération roumaine*, Paris, 1851, p. 241.

³⁾ *Istoria școalelor*, vol. I, p. 194.

⁴⁾ N. Bănescu, în *Neamul românesc literar*, 1911, p. 240.

că dintre 1818 și 1823 se poate vorbi numai de o *înterupere* prin revoluție. Despre ea trebuie să adaogăm, însă, câteva știri controlate unele prin altele.

Revoluțiunea dela 1821 a tulburat serios școala. Poenaru spune că Lazăr a fost «alungat» din școală; Chr. Tell afirmă (1865) că în cursul revoluțiunei Lazăr nu mai putea ține curs în școală¹⁾. Dar Eliade susține că în anul 1821 a predat geografia astronomică²⁾. Revoluțiunea a izbucnit în Martie, spre sfârșit. Până atunci Lazăr a putut predă; a putut scrie manuale date din 26 Februarie 1821 (*Aritmetica matematicescă și Trigonometria cea dreaptă*). Iscălindu-le în *aceeaș* zi, par'că anume s'a grăbit să le sfârșască, deoarece de mai mult de o lună, dela moartea lui Alexandru Șuțu, semnele vremii îl înconjuraseră și pe Lazăr, aducându-i și lui aminte că are ceva scump de îngrijit: pe sine, școala sa, scrierile sale.

Lumea care tocmai se pregătiă să facă din țările românești o bază de operațiune și să treacă peste Dunăre, Balcani, în Morea, nu-i inspiră încredere: Erau doară *numai* trei ani dela înfrângerea în divan a lui Veniamin, vreo doi și jumătate dela concretizarea noutății școlare, pe care, față de Greci, *el* o reprezintă. Dela întemeiere și până la 1821 i se daseră și probe că este pândit: Eliade chiar ne asigură, că supt Alexandru Șuțu (16 Noemvrie 1818 — 18 Ianuarie 1821) i se redusese leafa, făcându-i-se astfel o jignire care putea să fie numai întâiul precedent³⁾. Căci este ușor de înțeles ce s'ar fi ales de Sf. Sava cel românesc, dacă revoluția grecească ar fi triumfat!

Trebuie spus clar: Dacă Lazăr s'a dus la Tudor, s'a dus ca Român, ca dușman al fanarioților, fără nici o îndoială; dar s'a dus și ca întâiul dascăl român, care simțiă de unde i-ar putea veni școalei o nouă și largă ocrotire. Fără să ne pierdem în fantasări; întemeindu-ne numai pe textul lui Eliade⁴⁾, care ne spune că: Lazăr eră zilnic la Cotroceni, dând sfaturi cum să se întărească tabăra lui Tudor, că Eliade îl însoțiă «mai

¹⁾ *Familia*, 1865, p. 122.

²⁾ *Tot acolo*, p. 122.

³⁾ *Familia*, 1865, p. 122.

⁴⁾ *Equilibru*, p. 61.

totdeauna dimineața și se întorcea cu dânsul seara»; și că «în câteva nopți (amândoi) au și dormit acolo împreună», trebuie să admitem că Tudor și Lazăr au examinat și împreună situațiile generale și individuale: La Cotroceni s'a discutat, de sigur, și rostul Sfântului Sava.

Ca urmare, a fost firesc ca Grecii eteriști să tragă în Lazăr cu pușca, precum povestește Chr. Tell; dar nu a fost firesc ca doi elevi de-ai lui să-l atace în casa sa, să-l lege, să-l căznească, să-i ceară averea: Pe Greci Lazăr nu i-a cunoscut; pe elevi i-a iertat; Tell spune că la 1865 unul dintre ei trăia încă ¹⁾.

Conchid: în forme, pe care le cred simple, școala lui Lazăr a durat, cu o singură întrerupere (1821), care nu se poate preciza, dela 1818 până la 1823 ²⁾.

XXX

LAZĂR CA AUTOR DIDACTIC ȘI CA ORATOR

Despre activitatea literară a lui Lazăr în București avem știri precise și fapte reale: În București Lazăr a fost autor de cărți didactice și orator.

Pentru Lazăr o școală fără cărți tipărite eră un nonsens. El zicea: «Pedica cea mare a neiuțitei pășiri a științelor au fost și este *netipărirea* cărților scolastice»; «pentru că numai cu scrisul pășește predarea nu numai cu zăbavă, ci și cu greșele neaparate»; și «pricină netipării, *nu* condeiu, ci volbura lui Saturn au stătut la mijloc» ³⁾. El scria astfel în 1822; volbura lui Saturn fusese revoluțiunea; deci trebuie să înțelegem că condeiu sau nici înainte de 1821 nu stătuse pe loc: Cărțile sale didactice el le scria *paralel* cu cursurile făcute în școala sa.

Dovada o fac caetele păstrate: *Aritmetica matematicescă* și *Trigonometria cea dreaptă* întru folosul școlărilor săi, amân-

¹⁾ *Familia și Neamul românesc literar*, vol. II, p. 200.

²⁾ Și școala grecească încetase în Martie, pentru care lună moștenitorii lui Vardalach nu mai cer leafa cerută pe Februarie 1821, V. A. Ureche, *Istoria școlălor*, vol. I, p. 110. Vezi, despre școala românească, tot acolo, p. 111, nota relativă la 1822/23.

³⁾ Apelul la subscrierea *Matematicii*; la Poenaru, discurs, *Anale*, s. i., vol. IV, p. 124.

două datate: 1821 Februarie 26, amândouă scrise, de sigur, în 1820¹⁾).

Trigonometria a publicat-o și a studiat-o d. Lalescu.

Aritmetica este scrisă în felul acelor *Institutiones arithmeticae in usum gymnasiorum et scholarum grammaticarum*, cum erau de ex. cele tipărite de Martin Hochmeister (Cluj și Sibiu) în anul 1797. Cuprinsul din fruntea manuscriptului academic 2787 arată acelaș mers simplu și practic.

În manuscriptul acesta se mai află, la arătarea cuprinsului, și *Punerile de geometrie*, adică tezele care au fost dezvoltate în geometria sa (pierdută), formulate și aici tot ca întrebări; și din trigonometrie.

Cursul de matematică conținea așadar: aritmetica, geometria, trigonometria. Acesta trebuie să fie tot cursul anunțat la 1822 ca pregătit pentru tipar.

Despre acest curs va fi vorbit și Eliade, când a scris despre «geometrie și trigonometrie după Wolf», din care copii aveau I. Măinescul și I. Palama²⁾).

În acelaș loc Eliade amintește o *geografie astronomică*, predată în timpul revoluției lui Vladimirescul. *Geografia* o anunțase și Lazăr, în 1822.

Afară de matematică și geografie, Lazăr ar fi publicat, deodată cu ele, *filozofia*. În 1822 eu o socotesc terminată. Apelul lui Lazăr nu precizează: ce anume? Eliade spune că o scrisese după «Kant, din care a făcut un curs de *logică și metafizică*». La 1822 Lazăr va fi avut bune de tipar aceste două lucrări.

«Apoi după această va urmă și *istoria universală*», sfârșește Lazăr, în 1822: «Atâta voiă a da la lumină în limba patriei!»

Despre *gramatica* românească Lazăr nu pomenește. Dar M. Gaster o are printre manuscriptele sale; și o socotește scrisă în spirit apusean; iar Petrache Poenaru ne spune că gramatică Lazăr a propus, ca știință «preliminarie».

Din materiile propuse de Lazăr Poenaru mai amintește: Desemnul, topografia și construcțiunile mecanice; dar însuș Poenaru spune că construcțiile și topografia erau numai «apli-

¹⁾ *Trigonometria* a publicat-o d-l Traian Lalescu, în 1919 (București).

²⁾ *Familia*, 1865. p. 122.

caționi» la matematică, nu un curs special, nu o clasă specială. Deaceea va fi afirmat Poenaru că Lazăr nu a putut să se ție exact de *Inștiințare*, în care promisese un curs special de geometrie? Intrucât Eliade vorbește, însă, de «clasul de inginerie», chestiunea nu se poate lămuri cu absolută siguranță. Clusul de inginerie Eliade l-a descris atât de amănunțit, încât eu cred că Poenaru este, aici, mai puțin lămurit decât ar fi cerut importanța informațiunei.

Repețind afirmăm că Lazăr a scris: *gramatica* (românească), *matematica* (aritmetică, geometrie, trigonometrie), *filozofie* (logică și metafizică) și *istoria universală*¹⁾. Constatarea ne duce, mai departe, la afirmația că *el își scria cursul*, pe care-l dicta ori de pe care unii elevi (I. Măinescul, I. Palama) luau copii; și că dascălul *desvoltă* cursurile în chipul descris lămurit de școlari, chip deșteptător de interes și uneori chiar de entusiasm.

Discursurile lui Lazăr sunt bine cunoscute²⁾. Intâiul l-a publicat Eliade (1839), în *Curierul românesc*: Este discursul zis cu prilejul înscăunării mitropolitului Dionisie, în adunarea boierilor, la mitropolie; discursul l-a rostit «cel acuma (1839) în fiintă econom al sfintei mitropolii», David, care l-a păstrat și i l-a predat lui Eliade. Al doilea discurs a fost menit să fie rostit în 30 Iulie 1822, la înscăunarea noului Domn român, Grigorie Ghica. Pentru cunoașterea ideilor lui Lazăr, discursul dela 1822 este mai important, decât cel dela 1819.

Discursul dela 1819 este o contrastare simțită între mărirea romană și căderea română; o constatare contrasă, ca din fulger, a situațiunii politice a țării; și o grăbire energică spre viitorul ei românesc, creat de «brațe voinicești și de duh românesc». Indemnul acestui cuvânt paré a fi fost dictat de conștiința că patria este încă în mare primejdie — și eră! — și că, în primejdie, bărbații trebuie să se arăte bărbați: «Aici frica n'are loc; sfiala zace moartă, călcată la pământ; Pronia lucrează; și noi toți cu bucurie îți urmăm».

Discursul a fost, atunci, o faptă de curaj. La 1839 încă Eliade scrie despre «energia și hotărîrea lui (Lazăr): «Poate

¹⁾ Din P. Poenaru reese că a propus și istorie românească. (Intercalări?)

²⁾ Le reproduc, totuș, în anexele X și XI.

oricine socoti câtă eră hotărîrea acestui bărbat, când *în vreme de domnie streină și sub un guvern ca cel de atunci* a avut curajul a rosti un astfel de cuvânt. Nu eră așa lesne a haretiriza cineva pe acele vremi ce va să zică *fanariot*; el însă, vorbind de Români, în acest cuvânt zice: *bine gătiți spre slujba vrăjmașului omenirei, răpitorul casei părintești*. Cum putea altul mai bine, sub două nume atât de însemnătoare și de îndrăznețe, să arate acel machiavelism infernal ce a stat biciul și ticăloșia a două nații întregi, Rumânilor și Grecilor? »¹⁾

Discursul dela 1822 este o destăinuire și din ideile filozofice ale lui Lazăr, nu numai de sentimente patriotice, răsboinice, ca cel dela 1819.

Discursul începe cu reala și necesara antinomie a *binelui și răului*, pe care omul începe a le cunoaște «în sine» (*an sich?*) din pruncie, apoi din istorie, din legile omenirei. Și unul, și altul există *în sine*; dar se și prefac, «se schimbă», unul într'altul: binele în rău, răul în bine. Dela rău spre bine este suișul; din culmea de mărire și avere începe căderea, căci, iată «tocmai acestea au pricinuit dărăpănarea împărăției Elinilor» și Romanilor; și a lui — Napoleon Bună-Parte!

Toată partea aceasta este un reflex din lecturi vechi și noi: În liceu Lazăr cetise în *De finibus bonorum et malorum* de Cicero; morălele teologice tratau tema; de curând (1793) Kant dela cercetarea binelui și răului pornise în acea carte care deșteptase ecouri tari în toate teologiile: *Die Religion innerhalb der Grenzen der reinen Vernunft*. Un ecou dintr'acestea, teologice, se află într'o operă cetită de Lazăr; zic cetită, deoarece se găsește în biblioteca sa²⁾: Este opera unui Wolffian, apărută în ediție nouă pe când Lazăr eră în Viena, unde o

¹⁾ Ca comentariu la discurs mai citez explicarea lui Eliade (de sigur confirmată la de Lazăr însuși), din prefața la C. Bălăcescu (p. 74—75): El, când se exprimă în cuvântarea sa solemnă către chiriarhul patriei, ca primul efor al instrucțiunii publice, zicând: Va veni timpul, când și zidurile și coarnezle publicului vor mărturisli înțeleapta voastră păstorie, înțelegea că țeara, lăsând limba helenică, va face să aibă, dintre filii săi buni, ingineri, arhitecți, mecanici; buni agronomi; pentru că zidul, cum e făcut, anunță pe zidar sau mai bine pe arhitect; și brazda, cum e trasă și fecundată și semănată, anunță pe agricultor. Explicarea a fost repetită în *Binele public* din 25 Maiu 1880, p. 3, coloana 1.

²⁾ Sigmund von Storchenau, *Die Philosophie der Religion*, Wien, 1807. Ediția întâia apăruse în a. 1773—1781.

va fi cumpărat îndată. Una din meditațiile lui Storchenau, din volumul al treilea, are acelaș curs de idei ca și începutul discursului lui Lazăr — până la exemplul cu căderea Elinilor. Deaceea cred, că, în afară de considerațiile generale, aflătoare în filozofie și în teologia contemporană, pe Lazăr, mai de aproape, l-a înrâurit, de astă dată, Storchenau ¹⁾.

În continuare Lazăr arată cum răul (d. ex. sărăcia) provoacă munca și binele (d. ex. bogăția); cum măririle se dărâamnă; cum pasiunile dau o mână de ajutor pentru ca «roata veacurilor, roata sorții omenеști» să se alcătuească din aceste suișuri și coborîri, coborîri și suișuri; cum istoria este un șir de astfel de roți.

După moralistul Lazăr, așadar, fondul îndemnător al istoriei este pasiunea, sentimentul.

O modificare (secundară) aduce «legea» morală: ce ție nu-ți place, nu fă altuia; ce-ți place ție, fă-i și lui. Este legea milei; a milei cu săracul, dar mai ales cu străinul. Este un bine și mila; dar și ea se poate întoarce în rău. Discuția se lărgeste, deoarece acum se îndrumă spre realități naționale. Lazăr citează pe filozoful care atrase atenția că, totuș, străinul trebuie ținut la distanță, să nu-ți afle «secreturile» și, după ce ți-a mâncat «pâinea mesei», să aibă prilej a fi nerecunoscător. Cred că «filozoful» este psalmistul cu ai săi psalmi 41, 42 și 43, care tratează aceeaș temă, cu aceleași cuvinte. Într'una din bibliile bibliotecii sale tocmai la acești psalmi sunt îndoite paginile sfintei cărți: Se vede că erau psalmii lui de predilecțiune! Și clar reese acum că pateticul naționalismului său împrumutase și dela biblie: idei, colori, cuvinte ²⁾.

Pentru noi străinul eră Grecul, fanariotul. Aducându-și aminte de descrierile lui I. H. Campe despre descoperirea Americii, Lazăr compară stârpirile fanariote cu stârpirea dusă în țara indigenilor americani de Spanioli. Campe eră un luptător pentru libertate și cetățean de onoare al republicii fran-

¹⁾ Vezi *Anexa XII* cu reproducerea din Storchenau, *Von dem ursprünglichen Unterschiede des moralischen Guten und Bösen.*

²⁾ Mai la vale Lazăr chiar citează pe psalmist.

ceze. Dacă Lazăr a împrumutat dela el comparația — cunoscută și Grecilor, deoarece pe Campe ei îl traduseseră și îl cunoșteau, Lazăr da încă o dovadă că îndrăzneala dela 1819 nu îl părăsise.

Acum Lazăr eră chiar unde voise să ajungă (deductiv); precum la 1819 el introduse *obștea* (personificată), pentru ca ea însăș să vorbească, în *oratio directa*, spre culminare, așa introduse aici chiar «această sărmană patrie», care pe toți străinii i-a primit, fără să știe că ei se vor dovedi «feciorii șopârlei». Patria însăș rostește imprecățiunea sa anti-grecească, cerându-le Grecilor să iasă dintre granițele sale, doritoare să scape de tirani și mincinoși amăgitori. Căci altfel trebuie să fie și va fi acum stăpânul și cârmuitorul din însuș seminția și sângele fiilor mei — sfârșește patria cuvântul său mân-gaios.

După explicările precedente pot afirmă că cine voește să cunoască concepția lui Lazăr despre momentul istoric în care țara se află, acela discursul dela 1822 trebuie să-l cetească resfirându-i rândurile și interpretându-i toate legăturile cu viața și cu literatura, în a cărei lumină Lazăr vedeă viața.

Amândouă discursurile formează comentarul cel mai limpede al vieței sale din capitala Munteniei; ideile se dovedesc în deplin acord cu faptele; ideile și faptele descoper un *liberator conștient*, nu un dascăl oarecare, umil, sfios, temător de-a intra în luptă. Dascălul eră în frunte, în rândul întâiu al luptei.

Privitor la forma, în care Lazăr și-a îmbrăcat discursurile, observ scurt că ea nu ascunde nimic din focul sentimental al autorului; că mersul ideilor nu-i lasă timp să desvolte aluziile; că fantazia nu-i lipsește (cum exact simțise Poenaru); că nu-i lipsește nici epigrama relevantă de Poenaru, care o va fi găsit în formele populare întrebuintate, în adagiile latinești traduse, în tropii originali și satirici, biciuitori.

Astfel de discursuri trebuie să fi rostit Lazăr și auditorilor, în școală; dar aici ele vor fi fost lipsite de acel învăliș bisericesc care nu puteă să lipsească din actele petrecute la mitropolie.

XXXI

CARACTERUL LUI LAZĂR

Caracterul lui Lazăr, înțeles ca manifestare a tuturor însușirilor sale sufletești, nu a fost descris de nimeni, ca totalitate redusă la anume predispoziții covârșitoare. Pentru o descriere cu pretenții de siguranță absolută ne lipsește încă materialul necesar. Totuș ea se poate încerca.

Pe Lazăr l-au descris și cei de dincolo: administrația austro-ungară, și cei de dincoace: elevii săi. Pe aceste descripții trebuie să bazăm orice încercare proprie.

Când caracteristicile încep a se ivi, despre Lazăr se spune că el este de cel mai bun talent: având, deci, minte; că are moralitate: având, deci, bune sentimente; că s'a distins la studii și este râvnitor de-a face bine: că are, deci, voință bună ¹⁾. Pe la a. 1806 el eră simțit ca om deosebit, bine definit, complet.

Dar în curând apar «defectele». Defectele, sunt însă ale celor ce îl judecă pe el, nu ale lui; deoarece faptul că nu și-ar fi cunoscut bine credința sa ortodoxă, că ar fi fost chiar indiferent față de ea — într'un timp chiar și în forma dispensării de orice spovedanie la preoți —, arată numai criteriile mitropolitului sârbesc ²⁾, nu defectele sufletești ale lui Lazăr, om cu mintea mai presus de *formele* religioase, dar îndreptată încă tot spre Domnul.

În timpul acesta apar izbitor calități bine depărtate de încă o formă a preoțimei, de forma sinceră sau ipocrită a umilirei: Lazăr nu se umilia; eră învățat și voiă *mărire*; își cerea anume locul care simția că i se cuvine. Firește, mitropolitul îl socotia «grandoman aventurier», deși el eră numai deplin conștient de valoarea sa: Eră, acum prin 1810, când un ministru mai isteț spunea exact că Lazăr nu are numai o bună educație, ci și că «*ține foarte mult la sine*» ³⁾.

Așa cum l-a descris ministrul Atzél, așa trebuie să ni-l închipuim în toți anii care-i avu de stat încă în Transilvania.

¹⁾ Sădeanu, p. 6. Eră, atunci, de 25 de ani!

²⁾ Sădeanu, p. 12.

³⁾ Sădeanu, p. 22.

Firește, în acea epocă de prea multe capete plecate, atitudinea lui Lazăr nu putea să pară cuminte. Deaceea, venind vremea și vorba, ca episcopia românească dela Arad să fie ocupată — eră în *Februarie* 1815 — episcopul Moga și guvernatorul Bánffy se întâlnesc în părerea că, din punct de vedere al științei, Lazăr este cel mai bun, dar că acesta îi este inferior lui Nicolae Huțovici din punct de vedere al «cumințeniei firești»¹⁾. Episcopul Moga, care pe Lazăr îl observase zilnic: în consistoriu, în școală, în vieța particulară ce-o ducea în Sibiiu — pe atunci un cuib transparent de vreo 12.000 de suflete —, va fi fost originea acestei păreri, iar Bánffy primitorul ei binevoitor.

Dintre acel *Februarie* și Iunie 1815 datează întâiele știri rele: In acte se spune că Lazăr începuse a bea mai mult decât se putea admite unui preot și, mai ales, că bea în vileag, nu pe ascuns²⁾; că excesul de-a fi băut, într'o grădină, în sănătatea lui Napoleon nu ar fi singurul său exces. Acum, deodată, se ivesc, din acte, toate defectele lui Lazăr. Cancelaria transilvană vorbește Maiestății Sale despre *neliniștitul* om, despre *trufașul* om, despre *imprudentul* om³⁾, despre *izbucnitorul* om, pe care nu-l cunoscuseră ori, mai exact, căruia *până acum* toate calitățile acestea, poate strânse în frâu de aspirațiuni acum risipite, nu i se luaseră în nume de rău — pe atunci mediul social ardelenesc le admitea din cauza frecvenței lor —, dar căruia în nume de rău i se luură îndată ce dădù o probă că este și politicește suspect și periculos⁴⁾.

Nu încape nici o îndoială că celelalte calificative, care i se mai dau lui Lazăr în acest timp, sunt colorii îngroșate de un guvern care voia să obție dela Maiestatea Sa o destituire într'adevăr foarte ușor obținută⁵⁾.

Prin destituire, un om dotat desăvârșit în toate privințele, dar răsvrătit de nedreptățile îndurate, ocolind, probabil, lumea ipocrită, pe care în grădina vinului său de recreație nu o mai

¹⁾ Sădeanu, p. 28.

²⁾ Lupaș, locul citat, p. 913, 915. In special vorba: *ab varios excessus*.

³⁾ Lupaș, p. 912 și 914: *unruhig, sich übernehmend, unbesonnen, aufbrausend*.

⁴⁾ Lupaș, p. 915: *verdächtig, gefährlich!*

⁵⁾ Socotesc aici pe: *schwelgerisch, unordentliche Lebensweise, ganz ausgeartet*, care motivau punerea supt supraveghere polițienească.

vedea așa de numeroasă; un împins, un târît la vale de puternicii unui provincialism meschin, a fost scos din rândul oamenilor. Glasul lui nu se mai auzi nici în școala sibiană, plină de «busteni întunecați», nici în biserică, în care, în predice, își refugia ideile sale de morală socială și chiar și de politică națională. Profesorul, oratorul, revoltatul se îndreptă spre Orient.

În București Lazăr ajunsese cu aceeaș rară minte, care-l înălțase până la vârfurile filozofiei contemporane și cu aceeaș simțire *adâncă*.

Simțirea o pot caracteriza cu o mărturisire a lui Eliade, care eră, se pare, nedeslipit de Lazăr ¹⁾: «Intr'o zi, fiind d'ălătura lui și trecând pe dinaintea Turnului Colței, îmi zise: Vezi tu, băiete, cum stau zidurile marturi de știința maestrului? Turnul ăsta e făcut de bojogari. Aci e știința, și la construcția, și la așezarea lui. Hei, de ai vedea tu stâlpii podului din albia Dunării și rămășițele din turnul Severinului, și de ai ști arhitectura *ca mine*, și *de ai simți*, *ca mine!*» Acesta este (până acum) singurul text cunoscut în care Lazăr a vorbit despre simțirea sa, mărturisind, evident, că ea îi este *adâncă*. Dela *acest* punct privind în urmă, ne putem închipui cât de dureroase va fi simțit el, în Ardeal, durerile care le-am zugrăvit!

Din fericire, privitor la *cumințenia sa*, la *bunul simț*, avem, chiar din peana sa, un text hotărîtor. Este textul din apelul la abonare (1822), în care Lazăr detestă, deoparte, penerozi și îndărătnici «cu mîntea de papură și cu capul de dovleac», pe înfumurați, cari se găsesc și printre Români; și, de altă parte, înalță ochii până la un ideal ca — Marc Aureliu Antoninul! Este clar, că, fugind de superficialitate și nerozie, Lazăr adoră înțelepciunea echilibrată, potolită, dar curajoasă, cum se ivește în sentințele împăratului, care și le-a gândit, ca și Lazăr pe ale sale, tot la Vindobonna ²⁾.

¹⁾ *Binele public* din 25 Maiu 1880, p. 3, coloana 1—2, în foileton.

²⁾ Verbal, din Lazăr: «...știut fiind că mai lesne este a slugări pre douăzeci de înțelepți, decât a stăpâni pe doi nerozi, îndărătnici, cu mîntea de papură și capul de dovleac, apoi, încă și înfumurați, precum sunt și unii din noi Români, din care pricină am rămas cu aripele tunse și pârлите, încât, dacă s'ar deșteptă cumva duhul strămoșului nostru, al lui Marc Aureliu și al marelui Severin, ne ar privi, nu ca pe strănepoți ai lor, ci că pe niște adevărate rămășițe schimonosite ale ciclopilor». *Analele*, seria 1, vol. IV, p. 123.

Lazăr însuș s'a resumat într'o sentință latinească, pe care cred că el a popularizat-o prin școala sa, pentrucă, după el, adeseori o întrebuintă Poenaru: *Festina lente*; grăbește-te cu inima, oprește-te cu mintea; și voește totdeauna ce a hotărît compromisul lor.

Dar și dincolo de munți, și dincoace Lazăr nu reuși să afle totdeauna compromisul; abaterile dela el au fost ore de lacrimi ori de bucurie, despre care suntem informați.

Din astfel de însuși-i se explică felul, și acum credem și mai ușor în felul lui Lazăr de a se înfățișa în clasă, în lume. Avea vreo douăzeci de școlari regulați (spune Eliade). Cu aceștia vorbea serios, temeinic, cald; pentrucă (adauge Eliade): «El slujba sa niciodată nu și-a socotit-o drept o profesie, ci o chemare, o misioană». Câteodată simțirea îl năvăliă însă; atunci răceala științei fugiă departe; și (Eliade ne spune) maestrul începea să plângă de bucurie, că elevii lucrează bine. Dar, când nu se mai află numai cu elevii regulați, când la clasa de filozofie veniau *auditori* din lume, Lazăr lăsa frâul mult mai liber. Il ajută (aceasta ne-o spune P. Poenaru), îl ajută și «*magia inspirațiunii sale totdeauna vii și înfocate*», care nu a putut fi altceva decât putința sa de-a imagina, decât o putere de fantasmă, care îi împedobiă magic cuvântarea. Din astfel de adâncuri sufletești se înțeleg deplin toate descripțiile oratoriei lui Lazăr: «Il ascultă (lumea) ca pe un *profet*. Propunea foarte popular; era glumeț, *vesel* și în lecțiunile sale știu spune felurite anecdote; și oamenii mergeau încântați dela școală» — (Chr. Tell)¹⁾. «Pare că era într'adins preursit pentru a deschide un drum de regenerație. El își simțea *vocația* sa. Când se află în clasă, el vorbea însuflat. Catedra lui semăna un amvon. *Vedeă cineva cum i se bate peptul*. Cu râni pline în orice ocazie arunca semințele românisrului și naționalității» (Eliade)²⁾. P. Poenaru completează drastic fenomenul, scriind: «Lazăr făcea să pătrundă vorbirea sa *în rărunchii* ascultătorilor încântați, că auziă vibrând sunetele limbei materne, cu cele mai profunde expresiuni în diferite cunoștințe științifice și filosofice»³⁾.

¹⁾ *Familia*, vol. I, p. 121.

²⁾ *Curier*.

³⁾ In *Anale*.

Toată personalitatea aceasta a fost pusă în serviciul celei mai ardente chestiuni a vremii: a liberării patriei de fanarioti; în serviciul unei aspirațiuni de viitor mare: din colibe și bordeie poporul român trebuia să iasă și să intre iarăși în palate; în serviciul moralizării care să garanteze viitorul. Eră mare sufletul său bântuit de viforul simțirii sale; dar mari erau și ideile care îl luaseră sub zarea lor pururea luminoasă. Mărimea *lor* și mărimea *sa* se împreună, ca să-i câștige toate inimele bune ale poporului și să deie în lături porțile nemuririi în care dispărură și dincolo de care par'că și azi îi zărim chipul binecuvântător.

Învălișul extern al acestei firi — pământescul Lazăr — a fost descris de două ori; din memorie de către Chr. Tell: «om înalt, uscățiv, cu favoriți, îmbrăcat ungurește; iară în privința sănătății foarte sdruncinat»¹⁾; *de visu*, când a trecut, în 16 Iulie 1823, granița înapoi, spre satul unde voi să moară: Vameșii dela Turnul-roșu l-au văzut de statură mijlocie, cu părul, sprâncenele, barba, ochii *braun*, adică: oacheș, și îmbrăcat în haine nemțești²⁾.

XXXII

ȘCOLARI I

Despre școlarii lui Lazăr am scris o pagină în *Istoria literaturii române*. Aici voiu spori acea pagină, fără să pot da o cercetare completă, care ar reclama o osteneală specială.

Despre marele-i școlar *I. Eliade-Rădulescu* mi-am spus aiurea părerile mele³⁾. Părerea contrară a lui M. Gaster, că școlarul a făcut mărimea profesorului, este o curiositate care nu merită nici o discuție serioasă. Dacă Eliade nu s'ar fi ivit — ipoteză, chiar prin punerea ei, absurdă — s'ar fi ivit toți ceilalți școlari; și ei ar fi săvârșit într'un *tempo* mai potolit ceea ce Eliade a săvârșit titanicește, massiv și repede. În acest potolit pas s'ar fi aflat și *Petrache* Poenaru, care la venirea lui

¹⁾ *Familia*, I, p. 122.

²⁾ Actul este publicat în *Convorbiri literare* din 1 Iulie 1892, p. 207.

³⁾ Vezi *Istoria literaturii române moderne*, 1923.

Lazăr eră de vreo 17 ani și despre care, la groapă, A. Tr. Laurian spunea¹⁾, ce el însuș spusese toată viața, anume că: «pentru românism s'a inspirat în școala lui Lazăr».

Intâiul care a vorbit despre ceilalți școlari ai lui Lazăr a fost Eliade (la 1839). El a pomenit, la plural, pe: I. Pandeli, Nănești, Cernovodeni, Orești, Darvari, Merișești, Ștefanopoli, Tomești, Crăsnari, Mălinești, Paladi, Măinești și el însuș (Eliade)²⁾. Toți veniseră dela școala grecească la Lazăr. Mai la vale, tot acolo, vorbind despre «prubele» școlarilor, Eliade adauge pe S. Marcovici, C. Moroiu și păr. Ef. Poteca (fost dascăl pe lângă Lazăr), cari (toți trei) plecară, la a. 1819, în străinătate, la studii. Și ei au fost cu siguranță școlari sau auditori (Poteca) ai lui Lazăr.

La 1818 *Eufrosin Poteca*, în ajun de-a plecă în străinătate, eră de 32 de ani; *Pandeli*, *Moroiu*, *Marcovici* erau mult mai tineri³⁾. Despre sine și tinerii săi amici Poteca, acum în Italia, scriă: «Va veni timpul să se laude cu noi nu numai aceștia care ne-au trimes, ci și toată Valachia». Sau: «Măcar ca niște câni buni, la o turmă de oi, tot vom fi folositori neamului nostru». S'a lăudat cu ei țara — însuși M. Eminescu i-a scris lui *Marcovici* un scurt și cinstit necrolog; iar pe lângă turma lde oi toți stătură foarte credincioși. *Marcovici* ca profesor și iterat; *Moroiu*, tot astfel⁴⁾. Specialitățile cu care ei s'au ocupat în străinătate sunt numite în corespondența lui *Poteca*⁵⁾.

¹⁾ Vezi discursul din *Românul* dela 3 Octomvrie 1875.

²⁾ *Curierul românesc*, 1839, p. 263. Școlari îi numește și *Poenaru*, în discursul academic din *Anale*, seria I, vol. IV, p. 116.

³⁾ Despre *Poteca* să se cetească monografia lui G. D. Teodorescu din *Revista pentru istorie*, vol. II, 1, p. 1—28; și *Intâii bursieri români în străinditate* din *Revista nouă* vol. I, p. 421—431, de Ion Bianu.

⁴⁾ Despre S. *Marcovici* să se consulte și necroloagele din presa bucureșteană (*Le Journal de Bucarest* din 19 Iulie; ș. a.). Despre C. *Moroiu* panegiricele lui P. *Poenaru* și *Iosif Nanie* (ierodiaconul), publicate în *Universul* din anul 1847, numărul 16; și *Gazeta de Transilvania*, 1847, p. 135.

⁵⁾ *Poteca* s'a ocupat «principalmente» cu filozofia; apoi cu limba latină și italiană; dar (ca și *Lazăr*) și cu «alte»: teologie, istorie, politică, legile Romanilor, fizică experimentală, istorie naturală, botanică. *Costache Moroiu* cu: legile (dreptul), filozofia latină; *Simeon Marcovici* cu: filozofia, filologia, franceza, geometria, chimia; *Pandele* cu: matematica, franceza. Și, firește, toți cu limba italiană, în care se predau științele ce ascultau (la Pisa). Se pare că specialitățile principale le fixase mitropolitul *Ignatie* (corespondența lui *Poteca*, *Revista nouă*, anul I, p. 428, coloana 1). Remarcabil este spiritul lor social, manifestat în scrisoarea cu care *Poteca* cerea boierilor legi cari să desrobească pe țărani și să înființeze birul (dădiile) asupra venitului fieștecăruia, fără deosebire, dela divaniți până la plugari (*Tot acolo*, p. 429).

După *Timpul*, care-i anunță moartea (1 Iulie 1877), *S. Marcovici* era de 76 de ani. Se născuse, deci, la 1801. La 1816 *Marcovici* era de 15 ani.

Nănescu trebuie să fie cântărețul despre care a vorbit I. Ghica în scrisorile sale ¹⁾.

Măinescu a fost inginer; îl chemă *Răducanu*; și se află pomenit la *Ureche* ²⁾, în bugetul școalelor muntenesti pe anul 1825. Eliade amintește și de un I. Măinescu.

Paladi (Teodor) este o figură foarte interesantă. A fost literat; a fost dascăl; a fost, împreună cu *Daniil Tomescu*, introducătorul în școalele românești al metodelui bell-lanasterian, despre care faptă, săvârșită pe când *Lazăr* se află încă în *București*, scriu aici o anexă ³⁾. Despre T. Paladi am de adăugat încă o notiță, deosebit de însemnată: Ea dovedește că ingineria lui *Lazăr* a dat roade bune, folositoare țării.

Când, după pacea dela *Adrianopol*, ni s'au restituit pământul încălcat în raionul *Brăilei*, *Giurgiului* și *Turnului*, comisiunea pentru măsurătoarea teritoriului era compusă din: Lt.-colonelul *Fanton de Verayon*, logofătul *Nestor*, hatmanul *Constantin Bălăceanu*, vornicul *Filip Lenș*, paharnicul *Hafta*, d-l *Gr. Racoviță* și inginerul *Teodor Palladi* ⁴⁾.

Privitor la intimitatea care-i unia pe unii școlari ai lui *Lazăr*, *Eliade*, povestind despre *Tomescu*, scrie: «Amici strănsi atât pentru ocupațiile literare cât și pentru devotamentul către profesorul nostru, ajunseserăm a trăi la un loc, a ne face vesmintele perechi, în casă și afară, a purta aceleași colori; și pentru memoria maestrului nostru, în devotamentul către patrie, — ne dam numele de *Lazarini* sau *Lazarieni*» ⁵⁾.

¹⁾ Vezi și articolul meu din *Convorbiri literare*: Din vremea lui *Anton Pann*.

²⁾ V. A. *Ureche*, *Istoria școalelor*, vol. I, p. 111.

³⁾ Anexa XVI. Despre D. *Tomescu* vezi și memoriile de *Eliade* în *Binele public*, 6 Iunie 1880 și 25 Mai.

⁴⁾ Raportul lui *Barbu Știrbei* către *Kisseleff*, publicat în *Convorbiri literare*, 1889, vol. XXII, p. 1041. Despre hotarnicul și inginerul *Teodor Paladi* și rostul său în acea comisie (1832, Februarie 10) să se vadă hotărîrea deplin înputernicitului *Prezident* tipărită în *Analele parlamentare ale României*, tomul II (*Legislatura I*, sesiunea 1), p. 434—436, de unde reese că acum el lucră împreună cu: procurorul comisiei; căpitanul de stat major *Fonton Deverain*; cilenul *Grigore Racoviță* și secretarul *Alexandru Geanoglu Lesviodax*. Vezi și p. 591, de unde reese limpede ce lucrare mare săvârșise acea comisiune.

⁵⁾ *Binele public*, 1880, 25 Mai, foileton, coloanele 3 și 4.

Școlari nenumiți de Eliade, au fost: *Mihail Drăghiceanu*, despre care am amintit mai sus și despre care, la acelaș loc, d. Virgil Drăghiceanu mai comunică: «Bolnav de astmă, el se retrase la un oraș de munte, în Târgoviște, după plecarea lui Lazăr, unde, din propria inițiativă, deschise o școală particulară, având faima de bărbat înțelept în ochii orașenilor, cari îl vor cere cu stăruință pe el, la înființarea școlii naționale din Târgoviște».

Pe gen. Chr. Tell, soldatul dela 1848 și ministru de Culte, și pe fratele lui, îi știm. Chr. Tell a îndreptat pe G. Gârbea să cerceteze pe alți doi elevi: *Gh. Ioanide* și *I. Palama*, care ne-a păstrat discursul dela 1822¹⁾.

Despre *Grigore Pleșoianu* de mult spuse *Biblioteca românească*²⁾: «I. Ce profesor este acel Grigorie Pleșoianu, că văz multe cărțile românești de dânsul, pentru luminarea neamului? R. Un tânăr prea învățat și școlar al răposatului Lazăr; și acum o să tipărească tot acest tânăr și *Telemahu* românește cu 24 de icoane».

Alt școlar (modest, dar interesant) este *George Cristureanu* despre care avem știri mai multe. Èra fiul lui Teodor Sucia din Câmpulung și al Reveichii, fetei protopopului gr. or. din Mureș-Cristur (Transilvania). S'a născut în 10 Aprilie 1810. Murind tatăl și trăind în Ardeal, bunicul protopop l-a numit George Cristureanu. Ca mic copil mama l-aduse la București și-l dete «să învețe carte în școala Sfântului Sava, care atunci se numia școala lui Lazăr». Copilul, învățând câțiva ani parte la Lazăr, parte la Eliad, a întrerupt studiul și a fost pe lângă niște fii în case boierești, până ce a ajuns etatea de 22 de ani. Deci până la 1832. La anul 1832 a intrat soldat simplu în armata României de graniță și a servit... timp de 24 ani sub... Ghica, Știrbei, Bibescu... Deci până pe la 1854. În anul 1852 au eșit din serviciul militar în pensiune, a făcut călătorii și, la 1860, s'a așezat în Brașov, rămânând acolo până la moarte.

¹⁾ Vezi *Revista pentru istorie, arheologie și filologie*, anul I, p. 357—359: *Asupra cuvântului compus de profesorul Lazăr*.

²⁾ Partea IV, 1830, p. 35. Despre Gr. Pleșoianu se poate cet monografia d-lui N. Bănescu.

Prin testamentul său din 1874 a lăsat averea sa însemnată gimnasiului român și mitropoliei din Sibiiu. În testament a cuprins și versurile biografice:

Școala din Blaj n'am învățat,
Ci pe-a lui Lazăr și pe-a lui Eliad,
Ce românismul ne-au dat,
Când am fost degenerat.

Casa lui din București se află în mahalaua Pitarmos sau Popa Ivașcu, aproape de piața Amzei și de grădina Episcopiei, lipită de casele lui Costache Crețulescu-Englezu ¹⁾.

Și pe *Scarlat Roset* îl uită Eliade, deși acesta ajută literatura ²⁾; deși, în calitate de ispravnic de străini în Oltenia a hotărît, împreună cu caimacamul, să introducă limba franceză în școlile din Craiova, la Obedeianul ³⁾, numind profesor pe Laplace; deși, mai târziu, dăruie capitalei biblioteca sa, pentru ca din ea să se desvolte o bibliotecă publică; deși el a împodobit cu o piatră mormântul lui Lazăr. *Hagi Carol* conte de *Roseti*, fiind prieten cu Șaguna, i-a predat (în 1855) 1000 floreni ca premiu pentru o istorie a Românilor (vezi *Telegraful român* din 7 Maiu 1855). *Roseti* era foarte popular în Ardeal; cel puțin așa reese din dedicația lui Ioachim C. Drăgescu la *Noapțile carpatine*, 1867. Ca președinte al Societății pentru cultura și învățătura poporului român era firește foarte stimat de tinerimea ardelenescă. Lazarismul lui a dat roade bune, totdeauna.

Eliade nici pe *Dănică* nu l-a numit; dar Poteca îl numește chiar «ucenic (împreună cu Eliade) al lui kir Lazăr» ⁴⁾.

Poteca mai pomenește, ca tineri cari ar putea fi bursieri, pe Ioniță Kinopsi și pe Gheorghe al Ișlicăresei. Vor fi fost și ei cel puțin auditori, mai curând elevi, ai lui Lazăr.

Greu va fi, în cercetare viitoare, de a trage exact linia de despărțire între Lazăr și succesorul său Eliade. Vorbind despre D. Tomescu, Eliade numește pe întâii săi școlari: doi frați

¹⁾ După *Biserica ortodoxă română*, anul IV, 1877, p. 681—694, cărcia datele i le-a comunicat Bartolomeiu Baiulescul.

²⁾ Exemplu: Pleșoianu în *Curierul românesc*, 1829, p. 40.

³⁾ *Tot acolo*, p. 119.

⁴⁾ *Revista nouă*, I, p. 427.

Tell, dar aceștia fuseseră și la Lazăr; frații amicului său Ion Popp, Gr. Pleșoiianu care fusese și la Lazăr; Stanciu Căpățineanu, întâiul diplomat al școlii, pe care și el o va fi cunoscut sub Lazăr; D. Jianul; Simonide (nepotul lui Naum Râmnicăneanu); Mălureanu; G. Cristurian, fost elev și al lui Lazăr; N. Roset; Mihăescu (Târgoviște); și cei patru juri Moldoveni, despre cari ep. Melhisedec a vorbit în discursul său de recepțiune în Academie. Pentru a determina precis linia de despărțire, care nu-i desparte pe toți, ci numai pe unii, vor fi de lipsă cercetări speciale, pentru care aici nu este loc.

Ceva și mai departe de certitudine suntem cu alte nume. De pildă: Mi se comunică că elev al lui Lazăr ar fi fost și *Alecu Basarabescu*, tatăl literatului I. A. Basarabescu.

Intr'un articol din *România*¹⁾ au fost citați, ca școlari, *Anton Pann* și *Marin Serghiescu*, revoluționarul dela 1848. Mă cam îndoiesc de Serghiescu; dar Anton Pann era (1819) în relație cu mitropolitul Dionisie; a fost colaboratorul lui Macarie ieromonahul, aderentul lui Lazăr; a lucrat deatunci românește; despre el este de crezut că a ascultat pe Lazăr, al cărui curent îl va fi atras tot mai adânc spre românism²⁾.

În biografia dela 1839 Eliade a spus că Lazăr a avut vreo 20 de *școlari regulați*. Dacă din cei numiți mai sus extragem pe cei ce-i putem bănuși numai *auditori*, numărul celor rămași se află încă tot deasupra lui 20; așa că acum putem crede că *toți elevii sunt descoperiți*; și că, de aici înainte, cercetarea vieții și operei lor va aduce numai precisiuni, dela care câte o rază va lumina, înapoi, și opera lui Lazăr³⁾.

¹⁾ 1886, 11 Maiu.

²⁾ G. Dem. Teodorescu, *Vieța și activitatea lui Antonu Panu*, partea I, 1893, p. 26—29. Despre *Marin Serghiescu*-Naționalul D. Bolintineanu ne-a spus (*Căldorii în Palestina*, 1859, p. 26) că era «om înfocat, prea înfocat» pentru patrie; și unic în felul său.

³⁾ Direcții în care s'ar putea cerceta după elevii lui Lazăr ar fi familiile: C. Merișescu, șef de masă la departamentul internelor (1836/37); Teodor și Dimitrie Merișescu, la finanțe (1836); I. Kinopsi, subdirector la carantina Giurgiului (1836); C. Palama, ajutor la interne (1837), la sfatul consultativ, împreună cu C. Moroiu, care era secretar; D. Ștefanopolitul, casier al școlii (1837); C. Ștefanopol, avocat (1836/37); Ion Măinescu, șef de masă la finanțe (1837); Scarlat Măinescu, judecător în Dolj (1837). Dacă există descendenți și rânduile acestea le ajung subțori, îi rugăm a cerceta. *Marin Naționalul*, care este Serghiescu, era la 1837 scriitor la finanțe.

XXXIII

S F Â R Ș I T U L

În a. 1822 Lazăr se bolnăvi serios, — în Sf. Sava. Forma boalei: friguri; adausul ei sufletesc: mâhniri și nenorociri; amândouă formele ni le comunică Eliade (1839 și 1865). Dar fondul boalei școlarul nu-l știa; așa se vede.

Dascălul, care cetise și medicină, îl va fi bănuțit; și s'a gândit la groapa care îl va cuprinde în satul său: El scrise deci fraților săi, să vie să-l întoarcă acasă; iar într'aceea se mută la Târgu de afară, într'o căscioară, unde a așteptat, îngrijit de un văr al său, într'o vie.

Scrisoarea aceea tristă a fost scrisă de aproape de luna Iulie; deoarece Eliade spune că, după plecare, «*peste curând*» și-a dat obștescul sfârșit. Sfârșitul și l-a dat, însă, abia în 17 Septembrie 1823, după ce mai respiră vreo două luni aerul de vară al munților săi ardelenești.

Din București Lazăr plecase în Iulie; ridicat în picioare, din căruța sa de drum lung, el binecuvântase preoțește Țara, lăsând astfel în sufletul școlarilor simbolul cel mai venerabil al voințelor sale, care acolo, în fața unei căsuțe din Târgu de afară, se opriră pe loc. Școlarii care-i priviau religios binecuvântarea erau Eliade, D. Tomescu, Tell. Ei l-au petrecut de acolo până la Băneasa, de pe atunci loc de răsfățare boierească; de acolo înainte Lazăr rămase numai cu fratele cărauș care, în ziua de 16 Iulie 1823, îl trecu prin Turnu-roșu, ținând mai departe drumul de pe malul Oltului, spre sat.

Nu pot crede ce spune d. N. Iorga ¹⁾ că atunci, când «*omul și-a strâns boarfele câte le putuse agonisi și s'a întors acasă, nici un câne n'a urlat în București de jalea plecării lui. Acesta e adevărul. El a fost ignorat aici...*» Eu am arătat că nici ignorat nu fusese în București, ci numai combătut și că nici înfrânt nu plecă, deoarece școlarii săi: cei rămași în București sau cei duși în străinătate, se pregăteau să desvoalte opera *reusită*; iar prelații și boierii, cari îl protejaseră pe el, continuau a protejă și pe școlarii săi. Din străinătate aceștia tot cu mitropo-

¹⁾ *Neamul românesc* din 2 Octombrie 1923, p. 2.

litul Dionisie Lupu, cu Constantin Bălăceanul și cu fiul acestuia, Ștefan Bălăceanul, se înțelegeau. Iar ei — le trimiteau în străinătate vești despre «Kir Lazăr»; și despre moartea dascălului ¹⁾, a cărui soartă îi interesă și după plecarea din «țară». Dar boierii trebuie să-și fi adus aminte și mai târziu; așa de des ca școlarii lui *nu*, dar totuși, câte odată. De pildă: La discuția pentru refacerea colegiului (Acum «pentru creșterea celor în slujbe publice», nu pentru oricine, ca la kir Lazăr!), în obșteasca extraordinară Adunare (1831, Aprilie) au luat parte boieri cari îl cunoscuseră pe Lazăr, îl protejaseră chiar: ep. Ilarion-Argeș, Iordache Golescu, Ștefan Bălăceanul, Atanasie Histopol. La numai opt ani dela moartea lui Lazăr, se putea să nu-și aducă aminte? Țara nu eră chiar așa de rea, să uite ușor greaua misiune îndeplinită de G. Lazăr.

¹⁾ Corespondența lui Ef. Poteca, în *Revista nouă*, vol. I, p. 430: «Dumneavoastră iarăș îmi vestiți moartea lui chir Lazăr —» (22 Ianuarie 1825). Se vede că scriau a doua oară, boierii!

A N E X E

I

Avrigul (1815).

La o mică depărtare de Brad (Girelsau), pe țărmul stâng al Oltului, zace Avrigul (Freck, Felek).

Aici, Oltul peste care trebuie să treci pe un pod, este destul de lat, dar adâncimea sa obișnuită nu trece peste un stângen. Malurile și, în genere, tot ținutul dealungul râului, sunt foarte șesoase și deaceia și expuse deselor inundații ale apelor de munte, care adeseori umflă tare râul; după astfel de întâmplări șoseaua și întinderi mari de câmpuri frumoase și bine lucrate se prefac subit în mlaștini de neumblat.

Lipsind puntea pe aici râul trebuie să-l treci cu podul. Trecerea aceasta este un drept allodial al scaunului Sibiului; dar locuitorii din Avrig și Săcădate au arendat-o plătind o sumă însemnată.

Avrigul însuș este un sat însemnat, clădit în parte pe o înălțime, având o biserică evangelică și una greco-neunită. Numărul locuitorilor sași este neînsemnat, cea mai mare parte din locuitori o dau Valahii, a căror hrană de căpetenie este *cărăușia*, Ei transportă adeseori mărfurile negustorilor în *Ungaria, Slavonia, Banat și Valahia*.

Drăguța vilă care-a construit-o răposatul guvernator, Br. Samuel v. Brukenthal și frumoasa grădină a vilei oferă călătorului câteva ceasuri de petrecere plăcută; mai ales frumoasă este perspectiva de pe terasa clădirii asupra grădinii întregi. Răposatul avea obiceiul ca și la adânci bătrânețe să închine liniștei câmpenești partea cea mai mare a timpului de vară.

(Din *Vaterländische Blätter für den österreichischen Kaiserstaat*, 1815, p. 168. — Scrisă de un controlor al carantinelor).

În 1801, 4 Maiu, a izbucnit în Avrig un foc care a mistuit 159 case, șuri, grajduri și a carbonizat 8 copii și 3 persoane adulte. *Der Siebenbürger Boté* die acel an, No. 36, p. 288.

II

Avrigul în anul 1784 (23 Noembrie 1784). Scrisoarea lui von Ahlefeld către S. Brukenthal.

«Aici¹⁾, slavă Domnului, toate se află în cea mai pacinică liniște. Afară de măsurile poruncite de înaltul guvern relativ la supravegherea atentă a poporului român și a popilor lui și la arestarea tuturor suspectilor, am mai trimis, dintre nobilii orașului acesta, câte un om în fiecare sat, să stea acolo cu întreținerea și să dea îndată de știre și despre cele mai mici adunări sau alte

¹⁾ În Făgăraș.

mişcări suspecte ale românilor și ale popilor lor. Pentruca și trecătorile peste Olt să fie păzite mai bine, dela *Avrig* până la Făgăraș am lăsat libere numai 4 trecători, iar celelalte le-am închis scoțând podurile la malul de dincoace. Treckerile libere sunt la *Avrig*, *Porumbac*, *Feldioara* și *Sâmbăta*. La aceste treceri, pe malul stâng al râului, unde podurile sunt totdeauna gata, se clădește cu ajutorul proprietarilor, la fiecare, câte o colibă rezistentă, în care omul să poată rezista și iarna. În fiecare colibă păzesc câte doi oameni, ziua și noaptea; iar schimbul lor se face zilnic. La *Avrig* și *Feldioara* păzitorii sunt luați dintre Sașii din *Avrig* și *Feldioara*... Noaptea poate trece numai poșta; iar ziua numai cei cari sunt înarmați cu pașaport sau sunt altfel cunoscuți. Patentele de publicat se publică în toate satele în modul prescriș; preoțimea și jurații satelor trebuie să adeverească publicarea. Toate măsurile acestea, și dispozițiunea destul de pacinică a supușilor față de domnii lor... mă fac să nădăjduiesc că Dumnezeu ne va apăra de atacuri.

(Din *Archiv des Vereins für siebenbürgische Landeskunde* N. F. vol. 31, p. 741—742).

III

Examenenele semestriale dela Sibiu (Aprilie 1802 Septembrie).

I

IN SUPERIORE SCHOLA HUMANITATIS

Nomina respondentium:

Basilius <i>Popp</i>	Ioannes <i>Csermak</i>
Franciscus <i>Czermak</i>	Ioannes <i>Forszek</i>
Fridericus <i>Rünagel</i>	Ioannes <i>Barabás</i>
Georgius <i>Lázár</i>	Ioannes <i>Iuhász</i>
Ioannes <i>Benyei</i>	Petrus <i>Presa</i>
Stephanus <i>Veress</i>	

Ex institutionibus oratoriis

Explicata est tota Rhetorica.

Ex crestomathia Latina

Explicata est Oratio M. T. Ciceronis pro Quinto Ligario Fragmenta item Cic. Tuscul. Q. Q. Lib. V pro T. Ann. Milon. c. 10. E Curtio Lib. III. 5. Lib. IV. 1. Lib. VIII. II. E Livio Decad. 1 L. 1. L. 2. E Sallustio, de moribus Romanorum. Ex. Ovidio Tristium Lib. I. Lib. 2. Virgili Aeneide Lib. 1 Lib. 2. Lib IV 6 et alia plura tractata sunt, quorum argumenta occurrentes tropi ac figurae expositae sunt.

Ex Crestomathia germanica

Fragmenta nonnulla Germanorum auctorum Kleist, Denis, Dusch, Lessing, Gessner, minora item poetica opera et Epigrammata aesthetice exposita sunt.

Anacreontis odae nobiliores cum quibusdam Fabulis Aesopi et Dialogo Luciani ac Fragmentis e Plutarcho sunt versae ac ad Regulas Grammaticae exactae.

Ex Mithologia

De Diis Consentibus. Origo, Facta, Forma et Sacra Iovis, Neptuni et reliquorum Nummium marinorum. Fabula de Apolline, Mercurio, Vulcano, Marte, Iunone, Vesta, Minerva, Cerere, Diana, Venere.

Ex Geographia

De partibus Europae ad ditiones Austriacas non pertinentibus. Europae generatim sumptae tum singularum eius partium uti: Turciae Europaeae, Russiae, Daniae, Suediae, Borussiae, Poloniae, Italiae, M. Britanniae, Galliae, Hispaniae, Portugaliae, Belgiae, Helvetiae situs, magnitudo, incolarum numerus et indoles, religio. Forma regiminis, aquae, colli, solique natura, divisio.

Ex Historia Caesarum

Nomina, dotes animi et res gestae Imperatorum ab Augusto Octaviano usque ad Carolum M. necnon diversae Imperii vicissitudines recensebuntur.

Ex elementis Matheseos

Praeter institutiones Arithmeticas usque ad regulam Societatis pertractatas, ex Elementis geometriae practicae resolventur problemata sequentia de linearum dimensione. A puncto ad punctum perpendicularem demittere aut erigere: Lineam rectam perpendiculariter dividere bifariam, eidem parallellam ducere eandem in plures partes aequales dividere: mensurare distantias duorum locorum, quorum uterque alter uter vel neuter accedi potest; altitudinem accessam vel inaccessam mensurare.

His accessit institutio Christiana.

II

IN SUPERIORE SCHOLA HUMANITATIS

Nomina respondentium:

Basilius Popp	Ioannes Csermák
Franciscus Csermák	Ioannes Forszék
Fridericus Rünagel	Iosephus Barabás
Georgius Lázár	Iosephus Iuhász
Ioannes Benyei	Petrus Presa

Ex institutionibus oratoriis

Repetita est utraque ars.

Ex Chrestomatia Latina

Explicata est Oratio M. T. Ciceronis pro M. Marcello. Ex. Curtio L. III. 5 L. IV. I L. VIII. II. Ex. Livio Decad. L. 1, 2, 7. Decad III L. 1, 2, 3. Ex. Sallustio Bellum Catil. Ex. Tacito Annal. L. III C. I. L. XV. C. 38. E. P. Virg. Aeneid. L. I. Ex. Ovid. Trist L. I Eleg. 2 L. III eleg III et alia complurima tractata sunt, quorum argumenta, occurrentes tropi et figuræ expositæ sunt.

Ex Chrestomathia graeca

Anacreontis odae nobiliores cum quibusdam Fabulis Aesopi et Dialogo Luciani ac Fragmentis e Plutarcho sunt versae ac ad regulas grammaticae exactae. Fragmenta nonnulla Germanorum Auctorum, Kleist, Denis, Dusch, Lessing, Gessner, minora item poetica opera et Epigrammata aesthetice exposita sunt.

Ex Mythologia

I. Dii selecti apud Romanos octo, Figmenta veterum de Iano, Saturno, Rea, Genio, Plutone, Baccho, Sole et Luna, de origine item eorum, factis, forma, sacris atque nominibus.

II. Dii indigetes, Quirinus, Hercules, Castor et Pollux, Perseus, Iason, Theseus, Orpheus, Amphion, Arion.

III. Dii semones. Pan, Faunus, Sylvanus, Satyri, Hertumnus, Pomona, Terminus.

IV. Virtutes, vitia et adfectiones animi et corporis in numerum Decrum suorum Ethnici retulerunt. Divinos honores, templa et sacra sua habuerunt, Mens, Virtus, Pietas, Pudicitia, Concordia, Fortuna, Voluptas, Audacia, Febris etc.

V. Deorum peregrinorum, cumprimis Isis, Osiridis et Anubis, origo, res gestae et sacra.

Ex Geographia

De Asia, Africa, America et India Australi.

Ex historia religionis

Expositis initiis ac progressu Religionis Christianae factae sunt generales animadversiones in sedecim saecula.

Ex elementis Matheseos

Praeter institutiones Arithmeticas ad finem usque pertractatas actum est ex Elementis geometriae practicae. De Angulis, eorumque Mensuris, De Circulis, eorumque peripheriae divisione. De translatione Angulorum in Campo ad chartam. De triangulis eorumque speciebus. De mensuradis Distantiis seu Lineis horizontalibus. De mensurandis Altitudinibus seu Lineis perpendicularibus. De varietate superficierum.

His accessit Continuatio Doctrinae Christianae.

IV

Un examen cu profesorul Gegö.

Tentamen publicum ex elementis matheseos purae (depus în fața directorului regiu și a întregii facultăți filozofice de Ladislau Béli de Uzon, auditor fil. în anul întâiu). *Ex praelectionibus ADOLPHI GEGO* e. S. P. AA. LL. Phil. Doctoris, Matheseos Purae Professoris Publ. Ord. Anno MDCCLXXXI. Mens. August. Impress. Claudiopoli.

Ex elementis geometriae. De liniarum rectarum et triangulorum proprietatibus. (Definitiones, theoremata, problemata). De lineis rectis ad circulum relatis (th., probl.). De figurarum descriptione et dimensione (theor., probl.). De solidorum dimensione et comparatione (def., theor., probl.).

Ex elementis trigonometriae planae. *Definitiones:* Trigonometriae, sinus recti, versi, tangentis, secantis, cosinus, cotangentis, cosecantis anguli complementi, supplementi. *Theoremata:* In omni triangulo latera se habent ut sinus angulorum oppositorum. II. Summa duorum laterum est ad differentiam eorundem ut tangens semisummae angulorum iisdem lateribus oppositorum ad tangentem semidifferentiae eorunden. III. Si in triangulo quovis in latus maximum demittatur ex angulo opposito perpendicularis erit idem latus maximum ad summam reliquorum ut differentia reliquorum ad differentiam segmentorum baseos. IV. Tangens 45° aequatur radio. *Problemata:* Dato sinu anguli invenire eiusdem cosinum vel sinum arcus dimidii vel sinum arcus dupli. II. Datis finibus duorum arcuum quorum differentia $35'$ maior non sit, invenire sinum quemcunque inter datos medium. III. Datis finibus duorum arcuum invenire sinum arcus semidifferentiae eorunden. IV. Invenire sinum 45° . V. Dato sinu unius minuti seu $60''$ invenire sinum unius vel aliquot secundorum. VI. Invenire dato sinu arcus secantem vel tangentem. VII. Resolvere triangula rectangula, et non rectangula.

Ex elementis algebrae ad constructionem problematum geometricorum applicatae (Problemata).

Ex algebra ad elementa sectionum conicarum applicata (Defin., theor. generalia).

De parabola (Theoremata, problemata).

De ellipsi (Theor., problemata).

De Hyperbola (Theoremata, problemata). In total: zece pagini de cvart.

In *secunda humanitatis* (1806) la examen s'a ascultat: *Ex elementis geometriæ practicae*:

I. Data Definitione Geometriæ, Magnitudinis variæ, Linearum, Angulorum divetsum, circuli et eius partium, *Astrolabii*, scalæ geometricæ:

II. Exercebantur in problematibus longitudinum superficiæ telluris paralellarum et perpendicularium resolvendis.

III. In theorematibus nonnullis demonstrandis ¹⁾.

V

Școale pentru neuniții din statele austriace.

Printre popoarele sale Austria numără, în jumătatea sud-estică a frumoasei sale monarhii, milioane de suflete, care sunt credincioase bisericii *grecești*. Din punct de vedere etnografic, cea mai mare parte din milioanele acestea aparțin neamului *slav* lătit în toată jumătatea estică a Europei; cam o șesime sunt *Valahi* (urmași ai Tracilor vechi, amestecați cu Gali (Valhi, vlahi) și mai târziu cu Slavi); și numai o parte neînsemnată sunt adevărați *Greci naționali*, imigrați mai ales din Macedonia învecinată.

Așadar, deși după limbă sunt de trei ori deosebite aceste trei ramuri etnice (*avantgarda a și mai multor milioane de frați de neam și religie de supt stăpânirea turcească și rusească*), Cancelaria clasificând numai după religie le așează într'o singură clasă cu firma la început: națiunea *ilirică*, după partea cea mai mare; mai târziu: *ilirică-valahă*, după cele două părți de căpetenie; mai corectă ar fi numirea: națiunea *ilirică, valahă și grecească* (nici de cum: *ilirico-vlaho-grecească*, ce-ar fi contra oricărei gramatice, deoarece aceste națiuni nu sunt amestecate una cu alta, ci numai din întâmplare au acelaș cult).

Vecinii *romano-catolici* dau acestor frați ai lor porecla (în fond onorabilă) de *vechi-credincioși* (slav. *starovirți*); ei însiși se numesc creștini *ortodoxi* (sl. *pravoslavni*, tradus mai mult verbal, decât bine).

Altfel, bisericile latină și grecească se numesc reciproc *schismatici* (trăind în desbinare).

În realitate și această desbinare este mai mult urmare a certei pentru înțaietate între Roma veche și cea nouă (Roma și Constantinopolul), decât a deosebirei *esențiale* de credință.

¹⁾ *Vechiul profesor Gegö* propunea în direcția *vechii* pedagogii practice cerute de Maria Theresia prin *Ratio educationis* (Vindobonae, 1771) care hotări problema matematicii astfel (p. 309):

Mathesis: e Mathesi pura, nonnullisque ejusdem partibus adplicatis tantum in Gymnasüs fuit juventuti propositum, quantum communibus vitæ usibus necessarium, vel utile visum est. Hic vero tirones non in his modo plenius erunt erudiendi, sed etiam in iis partibus, quæ tanquam subsidia et adjumenta oeconomiae rusticae habentur, uti est Geodesia, Hydrotechnia, civilis Architectura, ac id genus alia, quæ accuratam, atque emucleatam merentur institutionem.

Deaceea, atât de multe tratări ușor începute privitoare la reunire, pe când există încă tronul bizantin; deaceea ușoara trecere a lui Bessarion și altor Greci de rang după ocuparea Constantinopolului de către Turci; deaceea ușoara uniune a tuturor Grecilor polonezi prin Iesuși. Vorba era numai ca să se recunoască papa și ca acel *filioque* intercalat de Latini în simbolul nicean să fie admis numai ca o *explicare*, nu o *inoire* în credință. Restul, fiind afacere disciplinară, se primia de bun.

Dar, ca să revenim la Grecii austriaci, dintre aceștia sunt *uniți* cei din Ga-liția, împreună cu învecinații Muncacieni, și câteva comunități din Croația și Slavonia.

Despre aceștia, aici, nu vorbim, deoarece ei învață parte în propriile seminării, parte împreună cu Latini, la școlile acestora.

Însă *neuniții* (cum, din porunca lui Iosif II, se numesc, în loc de *schismatici*, cum se numiau înainte, oricum amărându-i; sau, cum însăși se numesc: *ortodoksi*), până acum nu au avut un *stat școlar regulat*, cum îl au, afară de catolicii dominanți, toate celelalte partide religioase.

Deși era în toiul sgomotului războinic dela 1809, lipsa aceasta nu i-a scăpat privirii părintești a Majestății Sale Împăratului Francisc I. Îndată după războiul apărut, în no. 16 din «Wiener Zeitung» dela 1810, următoarea publicație prea onoratoare pentru națiunea *iliro-valahă*:

«Națiunea iliră-valahă din țările c. c. nu se află încă pe acea treaptă de cultură, pe care ar putea să se afle grație *darurilor sale necontestabile bune*. Deaceea Majestatea Sa și-a făcut o deosebită grijă, să dea cea mai mare atenție școalelor acestui popor *numeros și într'atâtea privințe interesant* și să poruncească ca'n ele — ca temelie a culturii — să se introducă îmbunătățirile care pot duce la scopul fixat. Spre acest scop, printr'o deosebită deciziune, Majestatea Sa a binevoit să numească ca consilier regal și inspector suprem al tuturor școalelor naționale iliro-valahe pe *Uroș Stefan Nestorovici*, consilier aulic de război, agent regal ungar și de graniță militară, distins prin cultura sa, prin cele mai variate cunoștințe științifice, prin activitatea sa și prin alte multiple merite ca fost funcționar de Stat; și astfel să dea acestei națiuni o dovadă nouă *ce scumpă* ¹⁾ *îi este ea inimii părintești a Majestății Sale*».

Consilierul regal și inspectorul suprem Nestorovici a călătorit și și-a întocmit Sparta sa în a. 1810 și 1811. Pentru publicul mare și *curios*, dar și mai mult pentru cel mic și *patriotic*, ar fi poate interesant, dacă el însuș ne-ar comunica ceva despre această întocmire. Până atunci trebuie să ne ținem de puținele date *oficiale* și de combinațiunile care reies din ele.

Referentul ²⁾ are înaintea sa o cuvântare sârbească despre darurile benevole, procurate de ucazul prea grațios al Curții, prin care popoarele bisericești orientale neunite, anume: Sloveno-sârbesc, *românesc* și grecesc, au fost îndemnate să adune un fond școlar-național; cuvântarea a ținut-o Vasile Covacici, preotul orașului liber și regesc Zombor, asesor al consistoriului din Baciu; și a fost tipărită cu cheltueala preanonratului domn Uroș Ștefan Nesto-

¹⁾ *werth!*

²⁾ Autorul articolului.

rovici, în Buda, cu literele (rusești ale) universității regale, 1811 (13 pagini, în 4). Bravul autor, luând tema: «Fericiți sunt cei milostivi», comentează luminos și elocvent ucazul Curții și chiamă pe coreligionarii săi la contribuiri benevole. El zice: «Monarhul dorește să ne ridice pe treapta *culturală a celorlalte popoare*, care, deși în parte, privitor la număr, rămân, ca luteranii și calvinii, mult în urma noastră, au totuș de multă vreme încă școale populare, gimnazii și academii, pe când noi nu avem nici măcar școale sătești regulate! Indreptările le putem aștepta numai dela școale bune. Deaceea suntem provocați să constituim un *fond școlar-național* pentru salarizarea profesorilor și clădirea școalelor noi, pentru stipendiarea studenților săraci, dar buni, pentru sprijinirea ucenicilor profesioniști talentați, și-a scriitorilor naționali buni. Afară de acest fond, al treilea disc bisericesc trebuie menit unui fond special pentru trei preparandii (la: Sf. Andrei lângă Buda, pentru Sârbi; la *Aradul-vechiu* pentru *Români*; la Pesta, pentru *Greci*), fiecare cu trei profesori și un catichet.

Din loc bun, referentului i s'a dat asigurarea că, în urma acestei provocări, numai Zomboreni au contribuit cu mai mult de 4.000, iar împrejurimile cu peste 18.000 florini v. v.

În acelaș mod s'au numit în celelalte districte câte trei bărbați (probabil câte unul de fiecare națiune), ca să adune contribuiri.

În această afacere interesantă no. 74 din *Wiener Zeitung* (1812) conține și următoarea (a doua) publicațiune:

«Majestatea Sa, îngrijit părintește de binele supușilor Săi, voind să obție o cultură și o educație potrivită a numeroasei tinerimi *ilirice, valahe și grecești* de ritul neunit, în *Ungaria, Sirmia, Slavonia, Croația și Banat*, și să protejeze preagrățios învățământul acestor credincioși, a binevoit să însărcineze cu regularea lui, după planul aprobat de M. Sa., pe consilierul regal și inspectorul suprem al școalelor naționale greco-neunite Uroș Nestorovici; ca urmare a planului s'au numit deocamdată cinci noi directori de districte școlare.

«Totodată, pentru a nu desconsidera esențialul scop de a obține în cel mai scurt timp, învățători naționali bine pregătiți, M. Sa a binevoit a aprobă să se deschidă trei preparandii: una pentru Sârbi (Iliri) la Sf. Andrei lângă Buda, cealaltă pentru *Valahi* la *Aradul-vechiu*, și a treia pentru Greci, la Pesta, cele două dintăiu având câte trei profesori și un catichet, cea din urmă, pentru acum, numai un profesor și un catichet; și toate aceste școale să le înzestreze cu specialitățile prescrise de M. Sa., proprii *epocii de-acum, caracterului național și trebuințelor cunoscute ale acestor popoare*, precum și ritualului în vigoare al bisericii orientale neunite; și, în sfârșit, să hotărască deschiderea lor pe ziua de 1 Noemvrie a. c., supunându-le însă imediat conducerii imediate a numitului consilier regal și inspector suprem¹⁾.

¹⁾ *Nota autorului*: Fără a jigni meritele recunoscute și de M. Sa ale *sărbului* Nestorovici, cu timpul va fi poate de nevoie ca tratamentul celor trei popoare, deosebite după *origine și limbă*, să fie despărțit și ca astfel să se înviorze întrecerea *națiunilor* și — a inspectorilor!

Spiritul acestor foi îndeamnă pe referent să exprime următoarele idei și dorințe, care în acest moment i se mișcă în suflet:

1. Majestatea Sa și-a făcut o deosebită preocupare să fie atent la școalele acestor popoare atât de numeroase, interesante în multe privințe, ale căror daruri necontestabil bune află deplină dreptate și care sunt scumpe părințești inimi a M. Sale. Ce măndre trebuie să fie aceste popoare de încredere și ce recunoscătoare pentru această distincțiune!

2. După înțelesul clar al publicațiunii oficiale a doua, de mai sus, Majestatea Sa voește să *introducă cultura pe singura bază adevărată a religiei naționale și a limbei materne* a popoarelor. Dar, fiindcă națiunea și limba germană stau de prezent pe o treaptă neasemănat mai înaltă, setea după cunoștințe — odată trezită și în curând nesăturată — dela sine va duce pe acești Greci, Slavi și Valahi spre învățarea limbei germane, și astfel se va ajunge *în mod natural și sigur* la dorința marelui Iosif II.

3. Dar acum este vorba abia de școale sătești și normale! Trebuie ca aceste popoare *mai numeroase* să invidieze încă mult timp pe luterani și calvini pentru gimnaziile și academiile lor? Fie ca zelul consilierului regal și inspectorului suprem Nestorovici să trezească cât mai mulți Covacici, nu numai între preoți ci și între preoțimea superioară, în ale cărei mâini se află nu numai încrederea națiunilor, ci și bogate dotațiuni! Atunci nu se vor ridica numai gimnaziile și academiile orientale, ci (poate în Carloviț) și o *universitate* (pe care patru milioane o merită) cu profesori naționali, cari, fiind cercetați nu numai de indigeni, ci și de învecinații Greci, Valahi și Slavi din Turcia și Rusia, va putea să se întrecă demn cu universitățile apusene. Amin!

(După: *Vaterländische Blätter für den österreichischen Kaiserstaat*, Samstag, den 3. Oktober 1812, p. 477—480).

VI

Învățământul moralei în școalele românești (1805—1808).

Im Anfange des Jahres 1805 lud der löbliche *Temescher Comitat* in *Ungarn* die Grosswardeiner Districtalschulen-Oberdirection ein, zu veranlassen, dass zur Verhütung der vielen Diebstähle, Mordthaten und Plünderungen der Häuser und der Reisenden, und zur Aufrechterhaltung der öffentlichen Sicherheit, die, ungeachtet der schärfsten Strafen auf ähnliche Verbrechen, durch den Pöbel in jenen Gegenden so sehr gefährdet ist, wöchentlich an jenen Tagen, an welchen die Jugend den Religionsunterricht erhält, *in allen Trivialschulen der griechisch nichtunirten Kirche aus einem eigens dazu zu verfassenden Unterrichtsbuche bürgerliche Moral für die Schuljugend gelehret*, und dieselbe auf diese Art frühe von der Notwendigkeit und den Vortheilen der öffentlichen Sicherheit des Eigenthumes und den traurigen Folgen, die die Verletzung desselben nach sich zieht, überzeuget werde.

Man hofft, dass auf diese Weise die unter dem *Pöbel der Walachen* so häufigen Mondthaten, Räubereien und Plünderungen am sichersten vermindert, und, wenn man der Jugend frühe Abscheu gegen solche Greuelthaten einzufliessen bemüht ist, vielleicht einst gänzlich vertilgt werden können.

După *Oesterreichische Annalen* (1805, März), în *Magazin für Geschichte, Statistik und Staatsrecht der österreichischen Monarchie*. Göttingen, 1808, p. 466—467.

VII

Cărticica năraurilor.

INTĂIUL DIALOG DE SEARA

- I. Despre Datoriile cătră noi înșine și cu adevărat
1. Incât iaste despre trupul nostru și a aceluia sănătate
- Aceasta se ține:
- a) Prin Grijire sau Cruțare
 - b) Prin Cumpătare
 - c) Prin Lucrare
 - d) Prin Vesălii îngăduite și
 - e) Prin Curățenie.
2. Incât e despre Sufletul nostru
- A aceluia sănătate să sporește:
- a) Prin Căștigarea bunelor științe, și
 - b) Prin Ferirea de toate păcatele.
3. Incât iaste despre Starea noastră cea din afară
- Despre Păstrare
- a) Impotriva Prăpădirii și a Lenevirii și
 - b) Impotriva Scumpetei.

AL DOILE DIALOG DE SEARA

- II. Despre datoriile cătră alții
1. Povățuire despre urzirea Crailor
- „ a Deregătoriilor și a Judecăților
 - „ „ Legilor
 - „ „ Dărilor, Dăjdilor.
2. Datoria cătră cei mai mari
3. „ „ toți oamenii
- a) Ferirea a tot felul de luare cu puterea
 - b) de Furtișag
 - c) de Incelușag
 - d) de Vicleșug, și de Minciună.
 - e) de zadarnicul și strămbul Jurământ și
 - f) Intoarcerea fără de voie făcutei Pagube.

A TREILE DIALOG DE SEARA

III. Despre Datoriile însoțirii

1. Despre Slugărire și plăcuta purtare
2. Despre Pizmă
3. Despre Mândrie și Fală
4. Despre Clevetire, Bajocură și Defăimare
5. Despre Prieteșug împotriva Supărării
6. Despre Mânie
7. Despre Neîn păciuire
8. Despre Bălăcărire și
9. Despre Nemulțămire.

IV. Despre Datoriile vieții de casă

1. Cătră Părinți
2. Cătră Dascăli
3. Cătră Sorori și cătră Prietini de școală, și
4. Cătră Celed.

V. Despre Datoriile cătră Săraci.

VI. Despre Datoriile cătră feară.

A PATRELE DIALOG DE SEARA

VII. Despre Cunoștința Sufletului și

VIII. Despre Religie.

VIII

Clerul ortodox și dascălimea școalelor ortodoxe (1807).

Paginele 185—193 din *Annus a nativitate salvatoris nostri Iesu Christi MDCCCVII. Dierum 365. Stylo Gregoriano deductus. Sive Calendarium novum. Exhibens etc. Clandiopolii Typis Martini Hochmeister*, cuprind numele consistorialiştilor ortodoxi, protopopilor și învățătorilor români, pe care le reproduc ca deosebit de interesante.

CLERUS G. R. NON UNITORUM.

Episcopus vacat.

R. D. Nicolaus Hutzovics, Archidiaconus Tractus V. Hunyadens. Vicarius cleri non Unitor. et Praeses Consistor.

Assessores Consistoriales

R. D. Rudolphus Tempian, Parochus et Archi Diaconus Coronens. ac Director Scholarum non Unitarum.

- R. D. Elias Popovits, Parochus et Archi Diac. Cibiniens.
 R. D. Ioannes Popovits, Archi Diaconus Cibiniensis.
 R. D. Stephanus Marku, Paroch. Szelistens.
 R. D. Bukur Bobes, Parochus Suburb. Cibiniensis.
 R. D. Ioannes Popovits, Par. Resinariens.
 D. Aaron Budai, Not. et Interpres
 D. Ioannes Ruzs, Scriba.

Archi Diaconi Districtuales

In Comitatu Alba Superiori:

- R. D. Simion Asculan, Administrat. Tractus Albae Superioris.

In Comitatu Alba Inferiori:

- R. D. Ioannes Popovits, Archi Diaconus Tractus Carolinensis.
 R. D. Gabriel Igian, Archi Diaconus Tractus Zalathnensis.
 R. D. Michael Kopassan, Administrator Tractus Marus.

In Comitatu de Kükülö:

- R. D. Stephanus Popovits, Archi Diacon. Tractus Inferioris.
 R. D. Ioannes Popovits, Archi Diaconus Tractus Superioris.

In Comitatu Thorda:

- R. D. Ioannes Brankovits, Tract. Infer.
 R. D. Ignatius Karabele, Tractus Super. ac Aranyosiensis.
 R. D. Ioannes Nandra, in Circulo.

In Comitatu Kolos:

- R. D. Ioannes Popovits, Archi Diaconus Tractus Superioris.
 R. D. Ioannes Sarosi, Tract. Inferioris.

In Comitatu Doboka:

- R. D. Petrus Popovits, Archi Diaconus Dobocensis.

In Comitatu Szolnok interiori:

- R. D. Ioannes Popovits, Tractus Szolnok Interioris.

In Comitatu Hunyad

- R. D. Nicolaus Hutzovits, Archidiacon Tractus V. Hunyad. qui et Vicarius.
 R. D. Iosephus Nemes, Archidiac. Tractus Illyensis.
 R. D. Michael Krajnik, Archidiacon. Tractus Marusiani.

In Comitatu Zarand:

- R. D. Ioannes Maris, Archidiacon. Tractus Zarandiensis.

In Districtu Kövár:

- R. D. Ioannes Popovits, Archidiac. Tractus Kövariensis.

In Districtu Fogaras:

- R. D. Basilius Kis, Archidiac. Tractus Fogarasiensis.

In Sede Háromszék:

- R. D. Nicolaus Popovits, Archidiaconus. Tractus Háromszékiensis.

In Sede Maros:

R. D. Basilius Pantya, Archidiacon. Tractus Marusiensis.

In Sede Cibiniensi:

R. D. Elias Popovits, Archidiacon. Tractus 1. Cibiniensis.

R. D. Ioannes Popovits, Archidiaconus Tractus 2. Cibiniensis.

In Sede Schaesburg unita cum Udvarhely:

R. D. Stephanus Balos, Archidiac. Tractus Schaesburg. cum Udvarhely uniti.

In Districtu Coronensi:

R. D. Rudolphus Tempian, Archidiacon. Tractus primi.

R. D. Georgius Hajnes, Archidiac. Tractus Secundi.

R. D. Bratu Baju, Archidiac. Tractus 3.

In Sede Mediensi:

R. D. Simion Popovits, Administrator Mediensis.

In Sede Sabaesiensi:

R. D. Zacharias Moga, Archidiacon. Tractus Sabaesiensis.

In Sede Mercuriensi:

R. D. Theodores Iánai, Archidiac. Tractus Mercuriensis.

In Sede Rupensi cum Parte Sedis N. Sink:

R. D. Bukur Farkas, Archidiaconus Tractus Rupensis.

In Sede Ujegyház cum altera Sedis N. Sink:

R. D. Stan Radovits, Archidiacon. Tractus Ujegyhaziensis.

In Sede Szászvarosiensi:

R. D. Lazarus Steph, Archidiacon. Tractus Szászvarosiensis.

In 2-da R. Legione Confiniana Valachica:

R. D. Alexander Buzdug, Arhidiaconus Borgoiensis.

Scholae Valachonum G. R. non Unitorum eorumque Ludimagistri

In Districtu Cibiniensi:

Nicolaus Tempian } in suburio
Iohann Buzdugine } Cibiniensi.
Ignatius Naestor, in Pago Czod.
Ioann Popovits, Ressinar.

Floria Muntianu, Szelistie.

Vassilie Gergessi, *Aurig.*

Mihai Filip, Sakadat.

Akim Bobessi, Sibiel.

Iohann Niamzu, Feldioaré.

Pétru Téthenia, Galessi.

Petru Brodia, Poplaka.

Akim Brana, Moho.

Iakob Popovits, Kakova.

Iohann Mazan, Szétsel.

Nicolae Olariul, Ssura Mare.

Iohann Popa, Sebessu de Zos.

Ioann Ignat, Télmétsel.

Ioann Popovits, Boitza.

Sofronie Rontsa, Portsessti.

Nicolae Iohannovitz, Sebessul de Sus.

In Districtu Fogaras:

Iakov Komernitza in Pago Perssan.	George Popovits, Komana de Sus.
Moisi Stelia, Voivodeni Mitsi.	Iohann Odor, Réussor.
Savul Rakovitsanul, Porumbaku de Zos.	Iohann Bérsiake, Betlian.
	Simeon Zinarul, Fogarassi.
	Simeon Frézélé, Visstia de Sus.

In Districtu Barcensi:

Iohann Barak, Coronae.	Iohann Popovits, Hérman.
Opria Verzia, in Pago Lung.	George Popovits, Sémpetrul.
Iohann Popovits, Tsemat.	Iohann Iohannovits, Réssnov.
Opria Odor, Turkissi.	Mihail Muntianul, Zérnessti.
Akim Koman, Batsfalo.	Bukur Bovcassi, Kérsttian.
George Stelia, Prezmir.	Kitzul Gimbéssanul, Gimbad.
	Nicolae Kretzul, Brassovul vekí.

In Sede Rupensi:

Vasilie Popovits, in Op. Kohalm.	George Komssa, in Pago Felmér.
	David Burlia, Urez.

In Sede Nagy Sink:

Floria Vardé, in Pago Szászveszöd.	Theodor Grekul, Ruza.
Niculae Popa, Verd.	Maxim Rekite, Aquita.
Iohann Menesi, Prossttia.	Theodor Basttia, in Op. Nagy Sink.
Silvestrul Gazia, Tsinkssor.	Matei Stanssul, in R. Brui.
Iohann Menesi, Prossttia.	Dumitrul Muske, Ssulenberhi.
Silvestrul Gazia, Tsinkssor.	Niculae Nistor, Ssomértin.
Iohann Bunia, Szászhalom.	George Képritz, Zelikstadt.
Simion Minstund, Gerdial.	Moise Komssa, Toarkla.
Vasilie Viza, Kalbor.	Iohann Fréatitz, Mergindial.

In Sede Ujegy haz:

Iohann Orlanda, in Pago Holzman.	Iosiph Toda, Altzina.
Stephan. Tütü, Kirper.	Simeon Radulia, Glimboaka. ¹⁾
Iohann Popovits, Ilimbach.	Nicolae Ssolia, Tzikindial.
Mathei Nistor, Bendorf.	Alexandru Popovitsi, Mégérei.
Thoma Iosiv, Marpod.	In Pago Sachsenhausen Ludimagist. vacat.

¹⁾ In Glâmboaca a fost, înainte, un dascăl Popovici. La Catehismul sârb-român-
nețesc aflat în biblioteca lui G. Lazăr Popovici adaugă, în scrisul său, câțiva psalmi;
numele și-l iscălește cu litere latinești. În 1786 cartea eră a lui Ioanichie Stănilovici;
în 1803 (Iunie) a lui Vasile Popovici. Alte rugăciuni iscălește (1790) un preot Ioan
Muenoae.

In Sede Schaesburgensi:

Nicolae Delbia, in Pago Danosi. Ilie Rukerianul, in Civitate Segesvar.
Ioakim Tikussan, in Pago Trapold.

In Sede Mediensis:

Ispas Boare, in Pago Agérbits. Akim Kretsun, Szaszsarosi.
Mihail Munttian, Mozna. Trision Crétsun, Fréoa.
Porphiriae Popovits, Igissdorf. Iohann Buzéssan, Ssaica Mare.
George Miza, Atzel.

In Sede Mercuriensi:

Theodor Vladovitz, in Pago Zina. Theodor Elisei, in Pago Apoldul Mik.
Theodor Bunia, in Op. Mercur. Eftimie Cosma, Kerpenissi.

In Pago Topertsa vacat.

Iohann Floria, Rod. Iohann Beza, Pojané.
Savul Albul, Gërbova. Ilie Lézan, N. Apold.

In Sede Sabaesiensi:

Iohann Moga, in Civ. Sassebassi. Simeon Béske, Réhéu.
Petru Costtia, Lancremi. Iohann Popovits, Laz.
Iosif Bena, Saspian.

In Sede Szaszvaros:

Vasilie Romosan, in Op. Szaszvaros.

In Comitatu Albensi inferiori:

Angel German, Alba-Carolinae. Kirilé Mirissi, Ungureni.
Stefan Rusu, in Pago Bessinéu. Comssa Mihai, Elöpatak.
Stephan Sibssel, Oarda. Dumitru Coterlia, Sspreng.
Muntsenik George, Mégerussi. Candit Roman, Bergiss.
Iohann Zaharia, Héria. Vasilie Russ, Sasuyfallo.
Iohann Popovits, Hired. Nicolae Russ, Bondola.
Iohann Stenile, Boarta.

In Comitatu Kükülö:

Iacob Streza, in Pago Mikéssass. Toader Kucui, Kükülövar.
Iohann Popovits, Lunca. Radul Popovitsi, Herepia.
George Kostin, Blazul de Zoss. Iohann Voitzan, Bachnia.

In Pago N. Cserged Indi Magister vacat.

In Comitatu Thordénsi:

Vasilie Munttian, in P. Lupssa. Iohann Popovits, Ets.
Theodor Moldovian, Tzicud. Petrus Kertzán, Runk.

In Comitatul Kolos:

Iosif Mutessan, in P. Frata. Andrei Petran, Calata Mare.
 Petrus Fodorian, Gestruga.

In Comitatul Doboka:

Iosif Brodian, in P. Drag.

In Comitatul Szolnok:

Mezei Ianosi, Bérseu. Iohann Popovits, Vima Mare.
 Iohann Conda, Kiujestti.

In Comitatul Hunyad:

Michael Popovits, in Op. Deva. Michael Popovits, in P. Lessnik.

In Comitatul Zarand:

Nicolae Popovits, P. Brad.

In Sede Maross:

Alexie Kémpian, in Pago Egerseg.

IX

*Cuvânt la îngroparea prea sfințitului arhieru Ioanichie Stratonichia. Zis de
 cuviosul arhimandrit Efrosin Poteca. La 30 Octovrie (1839).*

Și vor eși ceice au făcut cele bune
 intru învierea vieții. Și c.l.

După apostoleasca învățătură a Bisericii noastre, tot cel ce lucrează cele
 bune se slăvește și se cinstește, ori din ce țară și neam va fi.

Acesta ce ne zace înainte fără suflare, adus cu atâta cinste spre îngropare,
 fu născut într'un sat, anume *Săsciori*, ce este aproape de orașul *Sassebeș* în
Transilvania, din părinți pravoslavnici, rumâni de neam. El, după ale sale
 împrejurări, ieșind din patria sa, veni aicea în București, într'acest loc mi-
 lostiv, încă băețandru fiind, în vremea Domnului Alex. Ipsilant¹⁾. *Dorirea*
sa se vede că a fost spre învățătură, pentrucă îndată ce șau aflat oare ce adăpos-
 tire, sau apucat de *au învățat carte rumânească în școala dela Colțea*: acestea
 spunea de dânsul răposatul Mitropolit Grigorie. Apoi cu această învățătură
 să dete pre sine desăvârșit lui Dumnezeu; îmbracă haina monahicească cu
 numele Ioanichie, mai pe urmă dobândi și darul preoției, și mulți ani, încă
 dela răposatul întru fericire Episcopul Filaret, slujî în metohul sfintei Epis-
 copii râmnicului ca Preot și ca duhovnic, având acoale blagoslovit apărătoriu
 pre acel Arhimandrit Filoteiu vestit de bunătate, carele eră grec dela Trape-

¹⁾ Intâia oară: Sept. 1774—Febr. 1782; a doua oară: August 1796—Dec. 1797.

zunda; fiind în ascultarea acestuia, au învățat dela dânsul și ceva grecește, slujindu-i și folosindusă dela dânsul mult și la cele duhovnicești, pentrucă era un bărbat îmbunătățit și bine învățat.

Apoi, după ce să făcu Mitropolit stăpânusău, Episcopul Nectarie, și la Episcopia rămniceului puse pe vărșău P. Galaction dela Morea, atuncea să cinsti și P. Ioanichie cu rang de *episcop*, însă *fără eparhie*, pe numele gol al stratonichiei (ceace fusese pe vremile vechi cetate înflorită în părțile răsăritului); așa să cinstesc și alții, sau pentru vrednicie, sau pentru chiverniseală după un obicei introdus în Biserica răsăritului.

Cu toate acestea P. Ioanichie, pentrucă era duhovnic cuvios și milostiv, fu cinstit de dumnealui Banul Dinul crețulescul cu Biserica numită a Crețulescului, spre lăcaș al său cât va trăi și cu tot venitul ei, *din care venit acest răposat multe îmbunătățiri a făcut aceștii Biserici*, și în lăuntru și afară împrejur, precum este știut; în cea după urmă, cine nu știe și *Biserica sf. Georgie dela Cernica* cu chiliile din prejur. Toată acea falnică zidire tot pe acest răposat P. Stratonichie il cunoaște de întâiul Cător! Vedeți și *această măreață Biserică sf. Vineri*, cu toată zidirea din nou și înfrumusețarea ei? Tot pe P. Stratonichie il pune cel întâiu între Cătorii săi! Dar milosteniile sale cu mărunțișul! Dar alte bunătăți, câte a săvârșit în toată vieța sa!, încât să vedeă, că orice și agonisiă, tot păstră pentru milostenie, și în vederea oamenilor numai pe sine nu să miluiă, pentrucă știe să trăiască sărăcește, precum șade bine unui arhieru cuvios, persoană duhovnicească, potrivit cu Apostoliceasca adevărata învățătură. Așa au trăit P. Stratonichie. Și anii vieții sale să socotesce a fi ajuns până la optzeci¹⁾.

Iar că P. Stratonichie răposatul a fost pururea milostiv, blagocestiv, temătoriu de Dumnezeu, cinstitoriu de stăpânire, supus adevărat la mai marii săi, iubitoriu de slujbele Bisericești, postitoriu, înfrânat până și la cele vrednice de ertare, ferindusă de tot lucrul necuvios, și luzuros, aceste bunătăți ale sale în felul său și din faptele mai sus arătate să dovedesc, și prin gura norodului să mărturisesc.

Iată dar, pentru aceasta acum să slăvește și să cinstește. Așadar va ieși întru învierea vieții, pentrucă a făcut cele bune, precum învață Domnul Mântuitoriu nostru Is.

Ceice dintre frații săi Arhieriei vor puteă să-i urmeze faptele cu asemenea laude să vor slăvi și să vor cinsti: slavă și cinste la tot cel ce lucrează binele, ori din ce țară și neam va fi! aceasta cu P. Stratonichie să arată acum în ființă. El acum aude din ceriu: vine slugă bună și credincioasă! și intră întru bucuria Domnului său.

Vecinica lui pomenire

Amin.

(Din *Vestitorul bisericesc* (Buzău), No. 49, 9 Decemvrie 1839, p. 187—188)

¹⁾ S'a născut, așadar, pe la 1759—1760.

X

Excurs la capitolul XVII.

S'a spus odată (în discursul lui Petrache Poenaru, *Analele academice*, seria I, an. IV, p. 112) că G. Lazăr ar fi fost, în Ardeal, membru al unei societăți filozoficești. Este o eroare. Societăți de acest fel au fost numai două, amândouă întemeiate de Br. G. Bánffy: *Societas philohistorum Transilvaniae* și *Societatea filologică maghiară*. Societăți de cetire ca cea dela Sibiu (1789), care acoperă loja masonică (vezi *Siebenbürgische Quartalschrift*, vol. I, p. 125), vor fi fost mai multe. Societăți *ad-hoc*, pentru un scop anume, asemeni se alcătuiu. De ex. societatea dela Debrețin (1790), pentru scrierea unei gramatici (*Magyar Grammatika*, mellyet Készített Debreczenben egy magyar társaság). Și gramatica lui Eliade tot într'o astfel de societate s'a cetit și controlat! Societăți românești, care nu trebuiau să aibă mulți membri (Pentru *Magyar Museum* din Cașovia societatea editoare se compunea din *trei* oameni: Szabo, Kazinczy, Batsány) s'au alcătuit, dar pe membri nu-i cunoaștem. Le-a discutat Iakab Elek în *Az erdélyi hírlaprodalom története 1848—19* (Budapest, 1882). Societățile acestea au voit să editeze întâiu (săptămânal) o gazetă românească pentru țărani; Bánffy a recomandat-o; societatea a petiționat la Curte pentru aprobare; preoții ar fi cetit-o țăranilor; ar fi editat-o M. Hochmeister; censor ar fi fost Eustatievici. În Ianuarie 1790 se știe că publicația nu va apărea.

În 1793 (Decembrie), în 1794 (April), încercarea cu gazeta o reia Ioan Molnar, doctorul. Censor ar fi fost episcopul Adamovici, căci ea s'ar fi tipărit în Sibiu, la Bart. Dar nu pentru Ardeal. *Există temerea că ideile libertății franceze se vor răspândi repede în țară*. Un amestec (nelămurit) avu și Paul Iorgovici. În 1794 (Decembrie) o societate din București ceru voie pentru o revistă filozofică, matematică, istorică, geografică, din care, în Ardeal, nu se va vinde niciun exemplar! Unde se află însă Bánffy, Hochmeister și Molnár se află — loja masonică din Sibiu cu filiala ei din București!

Însă la 1794 Lazăr eră de 15 ani. El, între masoni, atunci? nu se poate concepe. Știind bine ce acoper acele societăți de cetire, guvernul le interzise în 1798, tocmai în anul în care Lazăr se așeză (toamna) în Cluj (G. M. G. v. Herrmann, *Das Alte und Neue Kronstadt*, 1887, p. 410). Interdicția eră datată din 3 August 1798. Din ce societate eră să mai facă parte Lazăr? Cu toată bunăvoința, nu o pot descoperi, deși P. Poenaru a numit-o: «*societatea filologică dela reședința episcopatului greco-oriental al Transilvaniei*»!

Pentru convingerea că la 1794 eră vorba numai de o întreprindere *tipografică* (săsească) se poate cită și pitacul tipărit de V. A. Ureche în *Istoria școalelor* (vol. IV, p. 109), din care se vede că «*însoțirea tipografiei românești din țara Ardealului*» care trimetă catalogul cărților *de tipărit* aveă de gând să editeze: geografii, fizica, filozofica și altele asemenea, fără să fie o societate filozofică! Despre comerțul acesta de cărți vezi, pentru timpul anterior, tot acolo, pagina 87.

XI

Excurs la capitolul XXVII.

Ca o înlesnire de înțelegere a simplei organizări a liceului Sf. Sava, pe care, la început o socotesc (*mult timp*) atârnată de a lui Lazăr, adaug aici ideile și realitățile cari existau la vreo șapte ani după moartea lui Lazăr. Ele vor arăta că și la 1830—1838 stăpâniă acea *simplicitate* care lui Lazăr i-o impuseseră lipsa de profesori și nevoile urgente ale țării.

Ideile le citez dintr'un articol de Simion Marcovici, școlarul lui Lazăr, acum întors din străinătate (*Curierul românesc* 1830, p. 91):

«Trei feluri de școale sunt de neapărată trebuință:

1. Școalele *întâitoare*, în care să învețe prunci: a citi, a scrii, o aritmetică elementară, catihisul, geografia cu istoria patriei pe scurt.

2. Școalele *pregătitoare*, în cari să învețe tinerii: gramatică, matematică elementară, geografia, istoria universală pe scurt, istoria patriei mai pe larg, istoria bisericească pe scurt și retorica împreună cu limba franțuzească și latinească.

3. Școalele *săvârșitoare* sau a științelor mai înalte, în care să învețe ucenicii cei pregătiți în școalele pregătitoare: matematica cu aplicațiile sale, geografia pe larg împreună cu statistica, istoria universală critică și filozofică, filozofia, dreptul firesc, dreptul neamurilor, dreptul public, dreptul politicesc al Romanilor, pravila țării cu tâlcuiri și deslușiri împlinitoare, dreptul criminalăcesc, dreptul comercial, fizica, chimia, elementuri de politică și de diplomatică împreună cu tâlcuirea tractaturilor ce s'au făcut între neamurile cele mai însemnate, iar mai vărtos pentru patria noastră, procedura țării, agricultura, literatura, economia politicească».

Școala săvârșitoare s'ar fi deschis numai în București, ca universitate a timpului.

Ideile lui Marcovici arată tendința vremii spre o distincție mai clară între școala primară, gimnazială, academică. Ele se realizau însă încet.

Pe atunci, la sfârșitul a. 1830 Sf. Sava eră închis din cauza holerei și își așteptă redeschiderea în Hanul Șerban-Vodă. (*Analele parlamentare*, vol. III, p. 479).

Propunerea oficială a profesorilor (*Poteca*, Ion Popp, Gh. Ioanid, Gh. Popp și C. Moroiu), la 1831 (Decembrie) cuprindea mult mai puțin: Cetirea după metoda Lancaster, gramatica românească, geografia, l. grecească veche și nouă, l. franceză, l. slavonească, aritmetică, istoria universală, caligrafia, pravila. Revenise limba grecească, expulzată de Lazăr și dispăruse limba latină! (V. A. Ureche, *Istoria școalelor*, vol. I, p. 137).

La 1832, când profesori sunt oameni cari învățaseră la Lazăr sau la Eliade: P. Poenar, S. Marcovici, C. Moroiu, G. Ioanid; I. Pop, G. Pop, A. Pop; C. Aristia, Florian Aaron, I. Genilie) organizarea școalelor a ținut seamă de tradiție, de care și boierii cari o primeau (în Adunare) iarăș își vor fi adus aminte, de oarece erau în Adunare: Ep. Ilarion-Argeș, Ștefan Bălăceanu, I. Roset. Și cărțile scrise în vederea nouci organizații țineau seamă de felul lui Lazăr; vezi d. e. aritmetica lui G. Pop, pentru începători (1835).

La 1832 se organizau la Sf. Sava, 4 *primare* (cu trei dascăli), 4 *umanitare*, 3 *complimentare* și câte un curs *slobod* de pravilă, limbă grecească și rusească. Umanitățile erau pline de limbă (Română, Franceză, Latină, Greacă); istorie, geografie și — în două clase numai — aritmetică; aveau deci aceleași tendințe ca și tagma B a lui Lazăr. În complementare se sporiau studiile reale (geometrie, algebră, fizică, chimie) și se predă arheologie alături de retorică, logică și etică și de literatura greacă și romană. Logica din anul II și Etica din anul III erau filozofia din liceul r. academic dela Cluj.

Dacă *nu* ar fi fost așa, ar fi fost de mirat. De mirat nu este, însă, a vedea că oamenii cari adorau pe Lazăr (Vezi capitolul întâiu al cercetării de față!) păstrau și ideile lui, bine cunoscute lui Poenaru, care eră în noua organizare *spiritus rector*.

Până unde a ajuns, în timp, linia simplă a organizației lui Lazăr, reiese, ca ultimă probă, din alcătuirea dela 1838:

I. 4 clase *primare*;

II. 6 clase *umanitare*;

1-a: Română, Franceză, Caligrafie;

2-a: Română, Franceză, Geografie, Cronologie, Desemn;

3-a: (Exact ca a 2-a!);

4-a: Franceză, Elenă, Istorie, Desemn;

5-a: Latină, Elenă, Istorie, Desemn;

6-a: Latină, Aritmetică, Retorică.

III. 2 clase *complimentare*;

1-a: Algebră, Geometrie, Trigonometrie, Drept;

2-a: Algebră, Trigonometrie, Drept;

Pentru *atâtea* materii se găsiră profesori buni. Pentru mai multe nu s'ar fi găsit. (După *Almanahul Statului*).

XII

Cuprinsul matematicii lui Lazăr.)*

Punerile de Aritmetică.

Ce este Aritmetica? Ce este numărul? Ce este în fieșcare număr în loc de temeiu? În câte chipuri creaste numărul? Și în câte chipuri scade? Câte fe-luri de mijloace sânt de socoteale? Ce este Adunarea? Ce este scăderea? Ce este înmulțirea? Ce este împărțirea? Fieșcare câtățime nu este asemenea? Doao câtățimi care sânt la a trea asemenea, sânt asemenea și între sine? Cari vrednecii să mai nasc de aici? Care este numărul cel obicinuit și cum să zice numărul? Cum se adună numerele? Cum să scad numerele? Cum să face tabla socotelii? Cum să înmulțesc numerele? Cum să împărțesc numerele? Care este cuvântul aritmeticesc? Și care este geometrecesc? Ce este analogia? Și de câte fealuri este? Ce este analoghia curgătoare? Ce este urmarea? Și de câte

*) După copia d-lui G. Cardaș, funcționar al bibliotecii Academiei române.

fealuri? Ce este frungerea? Și cum să scrie? De unde atărnă prețul frungerii? Cum să ușurează frungerile? Felurimi de frungeri cum să pot face tot de un neam? Cum să string fringerile? Și cum să scad? Cum să înmulțesc frungerile? Și cum să împarte frungere cu frungere? Ce este numărul pătrat? Ce este cubu? Cum să scoate rădăcina pătrată? Cum să scoate rădăcina cubicească? Când patru numere vor fi între sine analoghe, atuncea ce este? Cum să află între doo numere cel de mijloc analog? Dându-să trei numere, sau numa doo, cum să află cel deal patrulea sau cel de la treilea analog? Analogia aciasta, când să dau trei numere a află pe al patrulea analog, cum să zice? Care sânt cănoanele regulii de Aor? De câte fealuri este regula de Aor? Care este regula tovrășii? De câte fealuri este?

Punerele de Geometrie

Ce este Geometria? Ce este linia? De câte fealuri este linia? Ce este cea dreaptă? Și ce este cea strâmbă? *Care este măsura linii drepte? In hartă? Și în câmp?* Măsurile tot un feali sunt, sau sunt feali de feali? Care este figura ciaz mai cunoscută în toată Geometria? Ce este cercu? Ce e centru? Ce este raza? Ce este diametru? Ce este coarda? Cum să împarte periferia cercului? Și părțile acelea cum să zic? Ce este unghi? De câte fealuri sunt unghiurile? Și ce sunt acelea? Ce este patratu? Pătratul lungăreți? Romb? Romboid? Trapezu?

Ce este Polegonul? Care să zic figuri regulate? Care sunt liniile paralele, sau drepte alergătoare? Ce vredneții să nasc de aicea? De aice să nasc 8 vredneții, și care sunt acelea? Doao unghiuri h și o pe care îi face linia $C. d.$ preste cealaltă linie $A. D.$, face 180° . Când o linie taie pre altă linie curmezis, ce unghiuri să nasc atunce? Și care își sunt asemenea? Singurele toate den pre jurul ceantrului câte grade face? *Cum să înmăsoară unghiul în hartă? In câmp?* Cum să înmăsoară linia dreaptă? Ce trebuie să facă mai întâi? *In hartă? Apoi în câmp?* Funca cum va (fi)? gătită? Cum să face unghiul asemenea celui dat? *In hartă? In câmp?* Și câte întâmplări sunt? Câte potriviri sau în câte fealuri să potrivesc triunghiurile?

Cum să poate formarisii preste o linie dată un triunghiu asemenea lăturat? Den doao linii date cum să formariseste un triunghiu asemenea piciorat? Dar dântre linii date cum să poate formarisii Trigonu?

Den doao dreapte, date cu-n unghiu la mijloc, cum să poate formarisii triunghi? Dar dăn doo unghiuri, date și cu o dreaptă prinsă la mijloc, cum să face triunghi? Cum să înmăsoară o diastemă, undi la amândoo capetele putem merge? Dar de este strâmtoare? *Cum să înmută cu lanți unghiul în câmp? Cum să poate diastema la doo locuri, unde numa la un cap putem merge?* Cum să trage în hartă paralelele pentru punctu(l) dat? Dar dacă nu va ajunge pasul? Cum să trage spre o dreaptă perpendiculară, sau o dreptcăzătoare? Când doo paralele să vor tăia pieziș prin altă dreaptă, ce unghiuri să nasc atunce? De unde să poate ști că doo linii sânt paralele? Unghiurile în triunghi tot într'un loc strânse, câte grade fac? Dar dacă să va prelungi o lature a triunghiului ce să naște? In trigon pot fi mai multe unghiuri dreapte, sau teșite?

În triunghiul asemenea piciorat cum sânt unghiurile la basă? Și perpendiculul *C. D.*, ce face? De vream ce în triunghiul asemenea piciorat unghiurile la basă sânt asemenea; așa dar și laturile acelor unghiuri răspunzătoare încă trebuie să fie asemenea?

Unghiul dela centru cu cât este mai mare decât cel dela periferie? Și câte întâmplări sânt aici? Care este dară măsura unghiului dela periferie? Ce urmează de aici? Cum să nepiteaște aorma? (?) Cum să rădică perpendiculare în capul unii linii drepte? Cum să desparte linia dreaptă drept în doo? Dar mehaneciaște să poate?

Coardele (sau arcurile)¹⁾ *A. B.* și *D. E.* tot într'acelaș cerc, sau și în cercuri asemenea sânt asemenea? Și de sânt coardele asemenea, arcurile cum trebuie să fie? Cum să poate împărți arcul dat în doao părți dreapte? Cum să scrie cerc pre în trei puncte date? Cum să scrie preste o dreaptă dată pătrat?

De în doouo drepte date a formarisl pătrat? Cu o dreaptă dată și cu un unghi ascuțit a formarisl romb? Cu doo drepte date și cu un unghi ascuțit a formarisl romboid?

Linia diagonaliciasă înparte pe pătrat și pe pătratul lungăreț, pe romb și pe romboid drept în doo? Și unghiurile diagonalicești împotrivoare sânt asemenea? Și laturile împotrivoare sânt paralele?

Cum să află putearea unghiului, poligonului?

Cum să află suma tuturor unghiurilor în fieșcare poligon?

Cum să scrie preste o linie dată fiece poligon? Cum să scrie în cercul dat fiece polegon? Laturea eczagonului cui este asemenea? Dându-să toate laturile unei figuri și liniile diagonalecești atâtea câte sânt și laturile mai puțin trei, cum se formariseaște figura pofștită?

Dându-să toate laturile și toate unghiurile mai puțin trei, cum să închi-puiaște figura?

Despre Arii

Cum să află aria pătratului? Și den ce precină? Cum să află aria pătratului lungăreți? Doao paralelograme care au tot un basis și tot o înălțime câte sânt între sene asemenea? Cum să află aria rombului și a romboidului? Dar aria triunghiului cum să află? Cum să află aria fieșcării figuri dreptilini?

Poligonul cel cu cer(c) încongiurat în câte triunghiuri să poate împărți? Poligonul cum să asemenează? Dar dacă vor fi laturile poligonului de tot mici, atunci cum să asemenează? Dar tăetoriul cum să asemenează? Deci dându-să periferia cercului și diametru cum să poate află aria?

Care este analogia diametrului la periferie? Aria cercului cum să are la pătratul diametrului său? Ariile cercurilor cum să au între sine? Dându-să diametru cercului a află periferia? Dar dându-să periferia cum să află diametru?

Dându-să diametru, sau pereferia cum să află Aria cercului? Dar dându-să aria cercului, cum să află diametru? Dându-să raza cercului și cățătimea ar-cului cum să află aria tăetoriului?

¹⁾ Scris deasupra rândului după coardele. Nota copistului.

Doo paralelograme tot de o înălțime, cum să au între sene? Cum să în-
părteaste paralelogramul dentr'un punct dat drept în doo? Dându-să aria
treunghiului și basisul cum i să află înălțimea?

Cum să poate împărți figura dreapti linii în ficcate părți asemenea? Pă-
tratul ipotenuzii cum este asemenea? Cum să poate face un pătrat care să
fie asemenea la doo sau mai multe patrate tot într'o sumă strânse?

Când să află în figurile dreptilini unghiurile omologești asemenea ea,
atunci laturile, care înbrățișază pe unghiurile aceli ce cuvânt au? Și figurile
acealea cum sânt? Și de sânt asemenea, atunci laturile și unghiurile cum să
au? Când vor fi în doo triunghiuri doo unghiuri asemenea atunci ce analogie
să naște?

Și dar de vor fi laturele analog atunci unghiurile omoloagești, cum tre-
buie să fie?

Trăgându-să în triunghiul $A. B. C.$ dreapta $D. E.$ paralelă temelii $B. C.$
ce analogie să naște? Dându-să doo linii $A. C.$ și $A. B.$, cum să află a treia
linie analog? Dar dându-să trei linii $A. B.$, $A. C.$ și $B. D.$, cum să află a patra
linie analog? De va fi în doo treunghiuri $A. B. C.$ și f. d. e., unghiul $B =$ un-
ghiului D ; și să face analogia aciasta: $AB:BC = F.D:DE$, atunce unghiul
 A cum este asemenea?

Dreapta dată cum să poate împărți în ficcate părți asemenea? Cum să poate
tăia dreapta dată, tăia tot în analogia acea, în care analogie au fost cealaltă
 $CD.$, tăiată? Cum să împarte paralelogramul și unghiul în ficcate părți ase-
menea?

Cum să poate află între doo linii $A. B$ și $B. E.$ cea de mijloc analog? Dându-
să coarda arcului $A. B.$ și înălțimea $D. F.$ cum să poate află diametru
 $E. D.$, și centru cercului? Dându-să coarda arcului $A. B.$ și înălțimea $D. E.$
cum să află aria bucății cercului $A. D. B. F. A$?

Cum să face scala geometriciască? Cum să putem înmăsură o diastemă,
sau *distanța* $A. B.$ la capitele căruia, putem merge la amândoo? Dar des-
tanța $A. B$ la care numa la un cap putem merge, cum să poate înmăsură cu
masa sau cu *astrolaviu*? Apoi destanța $A. B.$ la care nici la un cap nu putem
merge, cu masa, sau cu cercul jumătate, cum să înmăsoară?

Despre Innălțime

Cum să înmăsoară înălțimea $A. B.$ la a căria basis sau temelie ne putem apro-
pia? Dar înălțimea la a căria temelie nu ne putem apropia cum să înmăsoară?
Pân înmăsurarea înălțimilor, ce adăugare mai este?

Despre ridicarea feașii pământului

Cum să ridică fața unei figuri dreptulinii $A. B. C. D. E$ prin care putem
umblă? Cu lanțu săngur cum? Cu masa cum? Și cu astrolaviu cum? Cum să
poate ridică fața figurii din doo puncte, sau stațioane, de unde să poate vedea
toată fața aceia figuri? Dar cu Astrolaviu? Dar cu încunjurarea cum să poate
ridică? Cum să află aria, sau epifania fieșcării plan ridicat? Și ce canoane
irebuie să păzească?

Despre Solidometria

Cum să naște sfera? Prizma, cum se naște? Dar cilindru, sau sulu cum să naște? Câte temelii are prizma? Și câte paralelograme? Tăieturile în prizmă, și în sulu temeliiilor paralele cum sânt? Cum să naște paralelipedu sau înbriuncetu? Dar cubu cum să naște? Câte mărgini are cubu?

Cum să naște cubu? Dar piramida cum să naște? Ce basă și ce margini are piramida? Care este trup regulat? Afară de cub mai sânt șalte trupuri regulate? Cum să află întregimea, și suprafața cubului?

Paralelipedele, prizmele și cilindri, care au tot o temelie; și tot o înălțime sânt asemenea? Cum să înmăsoară întregimea, și suprafața paralelipeduului? Planu diagonalicesc împarte pe paralelipedu in doo prizme asemenea?

A înmăsură întregimea, și suprafața prizmii? Dându-să diametru și înălțimea cilindrului cum să află întregimea și suprafața? Piramidele și conii care au tot o temelie și tot o înălțime sânt asemenea? Cum să înmăsoară întregimea piramidii, ș'a cilindrului? Cum să află întregimea conului ciontat?

Cum să are cubu diametrului la sferă? Dându-să diametru sferii cum să poate află suprafața sferii, și întregimea? Dar într'alt fealui? Prizmele, paralelipedele, cilindri, piramidele și conii, de vor aveă tot o înălțime, cum să au? Și dar având tot *un* basis, cum să au?

Dar sferile cum să au?

Despre Trigonometrie

C I

Ce este trigonometria? De câte fealuri este trigonometria? Câte părți den triunghiu trebuie să ni să dea, ca să putem ști pre cealealalte? Dându-să o lature a triunghiului, ce analogie este de trebuință ca să să poată află unghiu? Linii drepte, care să răspunză măsurii unghiurilor, potusă află?

Ce va să zică sinul drept? Ce este unghiul împlinirii? Care este cosinul? Sau sinul unghiului împlinirii? Ce este atengătoarea? Și coatengătoarea? Ce este tăetoarea? Și cotăetoarea? Care este sinul întors? Care este sinul unghiului teșit? Și cum să află?

Care este sinul unghiului drept? Și în triunghiul drept, luându-să ipotenuza în loc de rază ce urmează? Dar dacă să va luoa un catet în loc de rază, ce să naște? Așă dară sinul nu este, decât coarda jumătate a arcului îndoit? Cum cresc sinurile? Și de unde, și până unde cresc? Și scad? Și dar crescând sinurile, ce să face cu cosinurile, și cu sinurile întoarse? Dar atingătoarea când să face nehotărâtă? Deci ca să să poată întrebuiță liniile acestea, ce trebuiește mai întâiu? Și pre scurtatele cum să scriu liniile acestea?

C II

Pr. I. Cum să are în fieșcare cerc raza cătră sinuri atengătoare, tăetoare, și cătră cosinuri și coatengătoare?

Pr. 2. Laturele triunghiurilor cum să au? Dar și mai tare geometriceaște, cum să poate arătă?

Pr. 3. Sinul unghiului 30° = este asemenea jumătății razii cercului?

Pr. 4. Atingătoare unghiului 45° este asemenea razii cercului?

Pr. 5. Dându-să una dentr'aceste patru adecă: sinu, cosinu, sinu întors, sau cosinu întors, și după ce s'au hotărât odată vreo câtătime pre rază; cum să pot află cealealalte pre fieșcare arc?

Pr. 6. Dându-să dintre aceste trei, sinu, cosinu și atengătoarea, doo cum să află al al treilea cu tăetoarea, cotăetoarea și coatengătoarea?

Pr. 7. După ce s'au aflat liniile care să cuvin fieșcării unghiui, cum să află apoi și acealea, care să cuvin unghiului jumătate, sau unghiului îndoit?

Pr. 8. Dându-să sinurile la doo arcuri, cum să află și sinul sumii la amândoo? Adecă în f. 12...¹⁾ Dându-să sinul BD . al unghiului a și sinul CL . al unghiului b , cum să află sinul $C.M.$ al unghiului S întreg, sau $a+b$.

Pr. 9. Dându-să sinurile la doo arcuri, cum să află și sinul diferenția? Adecă: în f. 13, Dându-să unghiul a . tot și sinul dânsului CL . Dându-să unghiul b și sinul lui BD , cum să află unghiul S , și sinul diferenții $C. M$?

Pr. 10. Dacă sinul $C. M.$ al arcului $C. A.$, care este mai mic de 30° de grade să va adăgă rădăcinii pătratului întrit $C. F.$ a sinului diferenția a arcului tot aceuia $C. A.$, dela 30° să află sinul $F. N.$ al arcului FA . care cu atâta este mai mare de cât 30° de grade cu cât este arcu $C. A.$ mai mic de 30° de grade: (f. 15): adecă: $F. N = \sqrt{3 S C^2 + C M. 3 S C^3 + C M.}$

XIII

Cuvânt al lui G. Lazăr, la înscăunarea Mitropolitului Dionisie.

Prea o sfințite Stăpâne!

Prea bine este lumii cunoscută slava și mărirea Romanilor, strămoșilor noștri; apoi încât este pentru strălucirea știinților și a măestrilor în vremea acelora, lasă istoriile, dar mărturisească mărturie învederată însuși stâlpii marelui Traian din alvia Dunărei, precum și temelțiile turnului Severinului care până în zioa de astăzi se află în faptă și care în chip de hrisoave nemincinoase ne mărturisesc dreptul ce avem în stăpânirea pământului strămoșesc, deșteptându-ne a urmă și noi strămoșilor noștri, ca neprecurmat să se proslăvească seminția în veacuri și prea înaltului schiptru împărătesc neincetat să-i arză focul pe jertfelnic, prefăcându-se slava în mărire, iar nu în perire și stingere.

Dar oare când s'ar ridica duhul din țărâna acelora și ar privi preste strenepoții marelui Chesar, slăvitului Aurelie și înaltului Traian, oare în zioa de astăzi mai cunoște-i-ar? Negreșit i-ar căută în palaturile cele mari împărătești, și i-ar află în vizuinele și bordeiele cele proaste și încenușate; i-ar căută în scaunul stăpânirii și i-ar află amărâți subt jugul robiei; i-ar căută proslăviți și luminați, și cum i-ar află? Rupți, goli, amărâți și asemenați dobitoacelor, de tot căzuți în prăpastia orbirei, bine gățiți spre slujba vrășmașului omenirei, răpitorului casei părintești.

¹⁾ F. 12, de sigur: figura 12. Nota copistului.

Ajungă lacrămile patriei, ajungă jugul robiei, vreme este de când cu oftare aşteaptă căzuta sementie cuviincioasa isbăvire; ţărâna strămoşească cu cuvânt pretenderiseşte acum mântuire căzuţilor săi strenepoţi înălţându-ţi braţul prea Sfinţiei tale însuşi din sângele părintesc mijlocitor acelora spre mângâere

Aceasta nu e decât o pronie dumnezească, care, făcându-i-se mai pe urmă milă şi de acest neam căzut, au rupt anii blestemului şi prin ridicarea dreptei prea sfinţiei tale va să pue acum stavilă viscolilor întunerecului.

Drept aceea obştea cu mulţumită glăsuşte: Blagoslovită să-ţi fie rădicarea în scaun, ca şi următorilor spre pildă în veacuri nesocotite; binecuvântată să-ţi fie ocărnuirea; şi păstoreasca cârjă a prea sfinţiei tale înverzească ca toiagul lui Aaron, ca să fie oglindă de înţelepciunea păstorească nepoţilor şi strenepoţilor omenirei, ca după mai multe sute, ba şi mii de ani, jertfelnicul cu bucurie să-ţi-l înnoiască cu cuvânt fălindu-se şi cu povestirea istoriei strămoşilor din veacurile dinainte, precum şi noi înşine cu căldură ne aducem aminte de moşii şi strămoşii noştri, cari au făcut cândva bine neamului omenesc.

Iată dar şi noi, strenepoţii lui Romulus şi umiliţii fii duhovniceşti ai prea sfinţiei tale, îţi bine cuvântăm scaunul pre care te-au înălţat Pronia celui Preainalt, ca să ne fii părinte şi povăţuitor milostiv; îţi binecuvântăm toiagul păstoriei, noă spre întărire şi spor, iar preasfinţiei tale spre vecinica laudă şi mângâere: că nu-ţi va fi cu noi ostenele inzadar, pentrucă ştiinţele noastre subt ocărnuirea preasfinţiei tale vor da pricină de ajuns până cât şi zidurile şi coarnele plugului după mai multe sute şi mii de ani vor mărturisii înţeleapta păstorie a preasfinţiei tale.

Calcă, preasfinţite părinte, nespăimântat pre poteca care cu braţ voinesc şi cu duh românesc spre mai mare mirarea neamurilor o ai desfumat; fără sfială întinde-ţi pasul spre descoperirea brazdei strămoşeşti; aici frica n'are loc, sfiala zace moartă, călcată la pământ, Pronia lucrează şi noi toţi cu bucurie îţi urmăm.

(*Curierul românesc*, 1839, p. 266)¹).

XIV

Cuvânt compus de profesorul Lazăr învăţătorul şi directorul şcoalelor româneşti din Bucureşti 30 Iulie, anul 1822.

Prea Înălţate Doamne!

Mântuitorul şi izbăvitorul neamului celui cândva strălucitor, iar acum mai mofluz şi căzut.

Doă lucruri, Măria Ta! sânt în lume mai mari şi mai vrednice de însemnat, ce sânt tutulor muritorilor de comun, care lucruri unul altuia cu totul

¹) Aron Pumnul (*Lepturariu ruminesc*, 1864, IV, 1, p. 63), reproducând discursul l-a modificat: *Strămoşii* devin *străbuni*; *vremea* se făc *tâmp*; în loc de *proslăvească* apăr *preamdrească*; în loc de *slăvitului, măritului*; în loc de *incenuşate, întunecate*; *vrăşmaşii* devin *duşmani*; *mântuirea, scăpare*; *binecuvântată, blogoslovită*. Etc. Pumnul neteziă coloritul slav. Dar pentru ce P. Poenariu a schimbat chiar radical textul lui Lazăr (*Analele Societăţii Academice, Sesiunea 1870*, p. 122), cine să înţeleagă?!

se împotrivesc, și iar nu pot fi unul fără de altul; pentru că fiecare dintre aceste două slujesc omului a le putea cunoaște pre amândoi; iar necunoscând omul ori pre unul, ori pre altul din tr'însele, nu poate prețui apoi nici pre unul, tocmai de va și avea pre oare-care dintr'aceste două lucruri. Și acestea sânt Prea luminate Doamne! *Binele și Răul*.

Pruncul sugător orice lucru va primi în mână îl trage mai întâi la gură și numai atunci îl lepădă au îl ține, după ce prin simțirea organului gustării îl sânte amar au dulce. Asemenea văzând lumânarea sau focul strălucind în tot chipul se silește să'l aibă; iar după ce întinzându-și degetul s'ars, a doua oare văzându-le plânge, țipă, fuge și se ferește.

Așa și Kyr împăratul Perșilor, biruitorul Asiei, numai atunci a simțit tyranii ce împotriva celorlalte neamuri, crai și împărați biruiți de prin prejur întrebuițase, după ce l-a prins Tomiris, împărăteasa Masagetenilor, și tăindu-i capul, i l-au afundat în însuși sângele lui, zicându-i aceste *mari* cuvinte: «Iată saturate acum, tyrane, de sânge». Asemenea și legea Romanilor, a strămoșilor noștri, era făcută pentru pedeapsa așijderimi; ad că dacă scotea unul altuia ochiul, au o mână ori un picior îi frângea, până nu se făcea și lui tot într'acest chip, nu era mântuit și a. m. m. Care va să zică, că omul până când nu pătimește, nu poate cunoaște binele și răul. Bine dar a zis unul că «până când iarna nu vine, primăvară nu se face».

Dar pentrucă răul este *în sine* rău, de aceia cât putem ne ferim de el, și binele pentrucă *în sine* este bun, ne silim a-l căpăta, însă de multe ori răul se schimbă în bun, și bunul în rău; precum este și otrava că în sine este un ceva rău, căci omoară om, iar bolnavului în doctorii, prin doctor drămuțit slujind spre vindecare, iată că se preface din rea în bună; asemenea bătaea tânărului celui căzut la năravuri rele este un ceva rău, iar apoi, îndreptându-se, el însuși mulțamește.

Acum să vedem și binele cum se poate schimbă în rău. Dar se schimbă și prea se schimbă. Tot cel ce se înalță acela poate cădea, că cel de jos n'are unde să cază, și cu cât suișul mai înalț este, cu atât mai vătămătoare, mai cu durere, și vindecarea mai târziu, căderea.

Slava, cinstea, mărirea, averile și bogăția cine va zice că nu-s bune? Și iată tocmai acestea au pricinuit dărăpănarea împărății Elinilor, acestea au pricinuit sfărâmarea înfricoșatei împărății a strămoșilor noștri Romani, cărora toată lumea era supusă, și de a cărora amelintare până și *coardele* pământului se cutremură. Acestea au adus și împărății Grecilor cei mai de pe urmă dărăpănarea și rana cea cu totul nevindecătoare. Acestea zic au trântit și pre prea vestitul al veacurilor viteaz, pre marele *Napoleon Bună-Parte* ș. a. m.

De unde se vede curat, că omul cu cât mai tare se apropie către vârful binelui, cu atât primejdia căderii este mai mare și mai ispititoare, pentrucă cu cât crește și se înmărește binele, cu atât mai tare scade, pierde și se întărită răul asupra binelui, și, atunci toți acei cari se cărmuiesc de mândrie, de viclesug, adică de sftnici, miniștri răului, se silesc în tot fel și chip a dărăpână pre cei ce se află umbriți de visteria luminii; pentru aceasta ne poruncește și mântuitorul lumii rugăciunea Domnească neincetat a o zice, în-

cheind-o mai în urmă cu acele două și mai mari cereri: adică, «și nu ne duce pre noi Doamne în ispită, ci ne izbăvește de cel rău».

Apoi știut este, că totdeauna acela care are, acela poate pierde, că cel ce nimic n'are, ce poate a pierde? de unde fără îndoială putem zice, că cu adevărat de mare laudă este vrednic cel ce prin căi adevărate și mijloace drepte își câștigă fel de averi, bogății, mărire, cinste și putere, dar nu mai puțin de a se lauda vrednic este și cel ce știe câștigatela bine a întrebuiță, și a le păstră spre scopos folositor; așa și un stăpânitor au împărat, acela se poate scrie în condica veacurilor de înțelept și vrednic, care știe să-și aleagă pentru fieși-ce tagmă de slujbă, sfetnici și miniștri arnici și destoinici, pentru că *un om singur nu e nici un om*; și aceasta și firește se vede, că tot din munți și dealuri se pogoară izvoarele apelor spre adăparea șesurilor.

Am zis mai sus, că averile și bogăția ș. c. l. este un ceva bun, și iată că tocmai acestea fură pricina derăpănării mai sus numitelor împărățești schiptruri; așa și este, pentru că de ar trăi tot aceia, care le-a câștigat, le-ar ști păstră și a le întrebuiță cu folos, știind cu câtă sudoare le-au câștigat; dar pricina este că fiind tot omul supus morții, toate acelea rămân în păstrarea următorilor celor în bumbac crescuți, din cari unii nu știu nici doară răsăritul soarelui în care parte cade, ba poate că și pânea o socotesc că crește ca și prunele pă copaci în livele. (Pentru că puținii urmează în scaunul stăpânirii, precum a urmat cândva Neho fiul lui Psalmiticus, împăratul Egiptului). Aceștia zic cad apoi la desmierdări, la moliciune, la desfrânare și la desunire, iar din desunire la pismă, din pismă la gâlceavă, din gâlceavă la iuțime, din iuțime ne aducându-și aminte de proverbul marelui Cesar, unde zice: «*Grăbește încet*», cad zic la războiu, și printr'acestea la perire, stingere și sărăcie și numai atunci apoi se face pace.¹⁾ Care va să zică Măria Ta, că *sărăcia este muma păcii*, după aceea iar începe pacea a aduce odihnă, odihna chiverniseală, aceasta averi și bogății, până când iar ajunge acolo de unde am început, care lucru s'a văzut și se vede nu numai la numitele stăpâniri, ci și l'alte case mai de jos. Și aceasta este *roata lumii, roata veacurilor, roata sorții omenești*.

Mai încolo ne poruncește legea, nu numai cea *firească* și de la naștere scrisă în inimile tutulor muritorilor ce zice: «*ce-ți place ție, fă și altuia. Iar ce ție nu-ți place, nici altuia nu face*». Ci cu mult mai deslușit ne îndeamnă legea cea propoveduită și creștinească, ca să ne fie *milă* de cei ce au trebuință de ajutorul nostru zicând: «pre cel sărac să-l miluim, pre cel gol să-l îmbrăcăm» ș. c. l.

Dar mai ales zice, că pre cei streini și călători în casă să-i aducem și să-i odihnim. Cu cuvânt, că cu măsura cu care vei măsură, cu aceea ți se va măsură.

¹⁾ Acest «grăbește încet» este adagiul *Festina lente*, care în cretomatiile vremii, de exemplu în *Chrestomathia ex optimis linguae latinae autoribus* (Cibinii, Typis M. Hochmeister, p. 196 și 204) figură ca material de memorizare și educație morală. Lazăr îl repețiă mai des. Dela el va fi trecut în gura școlarilor săi. Cel puțin știm că Poenaru îl întrebuiță; aceasta o aflăm dela A. Tr. Laurian, care în discursul său funebru (*Românul*, 1875, p. 888) ne-a spus că sanguinismul său Poenaru i-l potol odată cu acest cuvânt: «Poenarul mă oprî și-mi zise: *festina lente!*» Iată o pildă, cum cu Lazăr trecuseră munți — și sentințele filosofiei practice romane!

Adevărat bine și bun lucru este; asemenea vorbește și filosoful dar mai adaugă și zice: «Datoriei firească avem ca pe cel strein și sărac să-l aducem supt acoperământul casei noastre și să-l odihnim, însă cu priveghere, ca nu cândva acela, indulcindu-se de pâinea mesii, de apa vasului și de căldura vetrii tale, printr'o tământare molipsitoare de trei zile vânându-ți inima și secreturile casii, să facă paragrafii în stăpânirea cuprinsului tău, ca să nu fii silit mai în urmă a împlini datoria pitulicii cu cucul, și prăsila ta cea împilmată să-ți rămâe pe drumuri săracă, și tu văduv și de prisos cununii¹⁾.

Dintr'o scântee se aprinde focul și fiecă rană la început este mică, pentru aceasta bine zice filosoful: «*Inceputurilor priveghează, ca să nu fie doctoriile prea târziu*»; și iară: «*Tot ce faci fă cu înțelepciune și privește la sfârșit, că sfârșitul încoronează toată apucarea*»²⁾ ș. c. l.

Sermanii Americani, ce fericiti eră ei în poala singurățărilor, mai 'nainte de a intra la dânsii filosofia spaniolească, simpli în portul lor, simpli în obiceiurile lor, simpli și firește în traiul vieții, îndestulați cu rodirile pământului. Fără de pismă, fără de războiu, fiind firește cârmuiți de puterea fulgerului. Untul, mierea și mana dumnezeiască le îndestulă toate poftele omnirii; un piron de fier, un topor, o bardă cu mult mai tare le pretuia, decât înfricoșatele gghiaburi, pietre bolovani de aur, ce zăceau încoace și încolo prăvălite p'ale isvoare, văi și pârae, care apoi fiii viclesugului le-au întrebuintat spre însuși derăpănarea și neodihna sârmanilor păstrători, făcându-și printr'aceasta avere nespūsă, puternice mijloace spre derăpănarea, supunerea și robia acelor fii ai nevinovăției, intrând în toată stăpânirea lor. Nu ajunse apoi aceasta, că din cei ce s'au dus în casă s'au făcut acum desăvârșiți stăpâni și stăpânul casii cu toți ai săi li s'au făcut lui rob, ci apoi și cu fel de dosădiri și tyrânii îi sileă a se supune mesei cei rătunde, ca să se ispășească și să meargă în raiu. Iar înțelegând săracii Americani, că și Spaniolii tot într'acelaș rai vor să meargă, au răspuns: «Noi de acest rai mai bine ne lipsim, căci mai bine ne este, și ne va fi noă precum am fost din vechime».

PARTEA A II

Intr'acest chip Măria Ta, s'au întâmplat și cu aceasta sârmană patrie, ce vrednică de jale și de plângere este, că afară de viscoliiile, războaiele și vărsările cele multe și înfricoșate de sânge, din vremile cele vechi și noă prea puțin cunoscute, pricinuite prin multoraticile năvăliri ale Hunilor, Avarilor, Ogoșilor, Vezigoșilor, Tătarilor și altor neamuri barbare și răpitoare, despre care invederat ne mărturisesc movilele cele multe și vrednice de mirare ale

¹⁾ Psalmistul zisese: «Fericit cel ce ia aminte celui sărac». Dar: «Chiar și omul cu care eram în pace, în care mă încredeam, care mânca pâinea mea, ridicat-a călcăiul asupra-mi» (Psalm 41). «Și când vreunul vine, să mă vază, vorbește fățarnic, inima sa adună gânduri rele, ele es afară și o spune; împreună șoptesc asupra-mi ceice mă urăsc» (Psalm 41). «Judecă-mă, Dumnezeuule, și apără cauza mea împotriva unui popor necuvios» (Psalm 43).

²⁾ *Principiis obsta* (sero medicina paratur) în crestomatia citată, p. 198. (Din Ovid). *Quid quid agis, prudenter agas et respice finem. Finis coronat opus.*

câmpiilor, precum și ruinurile zidurilor, cetăților celor multe de prin vârful și poalele munților.

Dar să luăm mai dincoace, să luăm numai din vremurile prea înălțatei și întru vecinică pomenire răposatei Ecaterini, împărătesii a toată Rosia și până în zioa de astăzi, câte prăpădenii și câte viscolii n'au pățimit sârmana patrie? În câte rânduri și în câte feluri, prin fel de mijloace și amăgiri viclene n'au fost ispitită și silită a-și lăpăda și a-și călca credința sfintei sale cununii de către mirele său și de către stăpânirea stăpânului aceluia care însuși de la ființa înființătoare, și de la începătorul și cărmuitorul începuturilor zilelor zili veacurilor, i-au fost orânduie ei spre cărmuire și cu toate acestea au rămas d'apururea măcar ca și o văduvă spermană, au rămas și de toți aruncată și batjocorită, au rămas zic d'apururea ne'ntinată și cu patul nespurcat, strașnic păzindu-și sfânta căsătorie; pentru că știut este că toată stăpânirea numai singur de sus vine de la tatăl luminilor.

Ea pre toți streini, pre toți săraci, pre toți călători, pre toți goli și pre toți năpăstuți i-au primit ca pre însuși fii săi, pre toți cu un cuvânt fără deosebire, pre bun și pre rău, hrănindu-i cu pâinea sudori și adăpându-i cu însuși pieptul său; tocmai aceștia după vreme i-au fost d'apururea vrăjmași cei mai mari și cumpliti, ca să se împlinescă zisa psalmistului unde zice: «Și cel ce mi-au mâncat pâinea, mi-au vrăjmășit mie»; și nu ajunse că s-au aflat în brațele ei întreaga odihnă și liman, dar simțind, că s'au scârbit încă și pământul de tyraniile și de nemulțumirea răpitorilor bunului strămoșesc, și cum că isbăvirea fiilor robii din gura și ghiarale feciorilor șopârlii, cam p'aci și curând va să urmeze, să siliară cu fel de mijloace să amăgească, să molepsească, și să spurce toată casa, ca cu atât mai cu înlesnire să poată aduce foc, sabie și peire brațului de unde s'au adăpat și vetri unde s'au încălzit.

Văzând acestea toate ticăloasa patrie, ca o pătită ce eră prin mijloace și sfătuirii dulce părintești, îndestul s'au silit să pue stavilă răutăților amelintătoare, dar înzadar, că fii răului, învățați și îndemnați de tatăl lor, tatăl viclesugului, prin făgădueli mincinoase, coplișiră puterea dojeniri părintești, și în chipul satani, când dusese pre Domnul Domnilor într'un vârful de munte înalt, arătându-i toate împărățiile lumi, și zicându-i că de va cădea și i se va închină lui, toate acelea i le va dărui, dar nici că se îndoiă vicleanul, că cu acest fel de daruri nu va putea amăgi pe Isus, socotindu-l numai ca un om (pe semne încă din vremile acelea se învățase oamenii a-și câștiga scoposul prin mită și viclesug, drept aceia nu e mirare de se obicinuesc în lume până astăzi acest fel de năravuri diabolicești). Iar Isus cel duplicat în firi, nu numai ca om, ci ca și Dumnezeu adevărat, ce eră, și care toate le știe și înaintea căruia și cele mai ascunse, ba și tăria cerurilor zace desvălită, ca cel ce străbate inimile și rărunchi muritorilor, înaintea priviri ochiului lui tremură coardele adâncurilor; când se atinge de munți fumegă, și căutând pre pământ se cutremură, îi zise: Dute de la mine, Satano, depărtează-te Diavole, că scris este că numai Domnului Dumnezeului tău te vei închină și numai aceluia vei sluji. Întru așijderea chip se silea și satalitele acestea neînsuflețite să amăgească și pe fii maicii aceia, cu al căria lapte și ei însuși s'au hrănit, ca să li

se închine și să urmeze lor, înduplecându-i cu pământuri, țări și stăpâniri streine și neluate, dând pricină de ajuns hrănitorei săracilor de a se amări și cu suspin de a-și întoarce blagoslovenia în blestem și afurisenii, zicând:

«Duceți-vă și depărtați-vă de la mine și de la fiii miei afurisiților, blestemăților și procleți, fiți voi lumină întunerecului în care este trimis îndemnătorul vostru, fie-vă și voă parte de mângâerea căderii aceluia, topească-se scoposul cugetului vostru de lumina soarelui Dreptății, mai amar decât cum se topește ceara de fața focului.

«Duceți-vă de la mine, că scoposul vostru va să vă ducă să vă mânânce cutremurul blestemului celui prea înalt, care și l-au agonisit sfătuitorul vostru, de către tronul luminilor, umblând iarăși după acest fel de vicleşug și părtași veți fi ranei durerilor celor ce d'apururea se înoesc, căzutului prin șearpele întunerecului celui multoratic la capete al mâinii celui a tot puternic. Scorpiile și aspidelă lăcașurilor mândriei vă vor fi și să vă fie tovărășie de petrecerea zilelor veacului, iar coadele acelora gearuri mijlocurilor voastre celor nesățioase, precum și grumazii acelora dram și măsură drămuță gâtlejului vostru, și fie și va fi aceasta, dacă nu ascultați sfat tămăduitor, nu numai voă, ci și tutulor slugilor și următorilor voștri, pentru că proslăvit este și întru ale sale se proslăvește cel prea înalt, cel ce rânduește stăpânirile, și acelora ne vom închina.

«Duce-ți-vă dar, depărtați-vă de la mine și din otarele mele, că asemenea voiți să urmați, ca și câinele cu carnea în gură pe punte.

«Adevărat, zice mai încolo patria, mari ați fi voi, când cele ce se proslăvesc prin rostul vostru cel viclean, s'ar odihni în adevăr, dar știut este că de la început încă, din vremile Priamilor, în gura voastră n'au stănut adevăr, limba voastră este numa minciuni, și voi epistați vicleşugului, precum și marea voastră veșminte celor ce vă urmează căilor voastre, și li se rănesc șoldurile de sarcina metalului celui amăgitor inimilor și ochilor omenirii.

«Pentru că privind la luciul cel întins și infriçoșat al mării cerului, ce zboară peste creștetul muritorilor întru proslăvirea anilor în zidire, cutremurul bucurii, cu un osebit electrism săgetează, încălzește și aprinde cea mai de pre urmă picătură de sânge în vinele și rărunchi omenescului privitor. Sfiiori de cinstire blândă se aprind în mădulările pământenilor, aruncându-și ochi spre strălucitoarele raze ale planitii înnoirei zilei zilelor; noaptea în liniște adâncă, întru argintuitele căruntețe ale străluciri razelor luni, care o proslăvește într'o tănuită oftare, binecuvintează mâna ziditorului și al stăpânului tuturor stăpânirilor.

«Lucașfărul dimineți cu o nenumărată mulțime de brileanturile țării, în veșminte cu purpura cea proorocitoare apropierei zilei viitoare. Iată cum deșteaptă turmele la pășune și pre păstori spre paza acelora, cum deșteaptă pre blagoslovitul plugar spre agerimea fiarelor și alcătuirea coarnelor plugului, că brazda de ieri începută îl așteaptă spre săvârșire.

¹⁾ *Graeca fide* în creștomatia citată, p. 197; iar p. 205: *Timeo Danaos*. Cred că în școlile catolice *graeca fides* nu eră numai a celor vechi, ci și a celor noi: Greci bisericești.

«Pasările aerului, aprinse de dragostea plugarului, îi binecuvintează ieșitu din bătătură, cu cântece psălmuite în glasuri îl petrec până la locul arături, cerând de la auritele zori ruoă blagoslovită preste munca și sămănăturile vrednicului pământean, proorocindu-i vremi cu pace și liniște, că numai atunci răsufările eterului înduplecate cu rodirile brazdei, cântări felurite în schimbările auzului, și împestrițate de glasurile fluerilor pascătorilor turmelor pășunei, vor înălța cu plugarii dimpreună glas de mulțumită celui ce a făcut începutul zilei și celui ce se proslăvește numai el singur întru curgerea vremurilor, și celui ce numai singur poate împărți darurile stăpânilor pământești după plac.

«Vedeți puilor de năpărcă! acestuia trebuie să se închine toată făptura, apoi stăpânilor celor învederați, pre cari a binevoit a ni-i rândul să ne stăpânească, fără de a căruia știre și voie nimic în lume nu se face, acum voi, când prin apucările voastre, vrând să aduceți casi mele și pieptului, care v-a păscut, amărăciune, stingere și perire îndemnului, ajutorului și căilor lui ați urmat? poate da acela ajutor mândrilor și nemulțămitorilor? Vedeți, că ca să ziceți, că așa este, dar vă arată scoposul și fapta, că nu vă este inima, precum vă este vorba. Oare cel ce ridică pizmă și război asupra vechilului casii, nu ridică asupra stăpânului celui adevărat? Apoi nu zice și sânta scriptură, că cel ce să împotrivește poruncilor mele, se împotrivește însuși tatălui meu celui din cer? Ba, va să ajungă blestemul nemulțumiri, că s'a mâniat Domnul.

«Iată au și început a fumeză munții, izvoarele își ascund vâjiitul; apele, râurile, gârlele, bălțile, lacurile, până și marea; vedeți cum se învălesc toate, ba toate până la una se învălesc, zic, cu plapăma negurilor. Iată șesurile, iată adâncurile feți pământului și ale stăpânilor, care ziceți, că le veți da fiilor nevinovății mele, ce fașă de pânzele adormirii se grăbesc a-și trage peste obrazele sale, vai noă! ce va să fie aceasta? Iată până și erburile câmpului, florile podoaba șesurilor și brazii fala munților, cum și schimbă fețile cele verzi și desfătătoare, cum și le schimbă zic în îngălbiciune și perire!

«Ah ce văz, ce aud! Vai, ție, pământule, Domnul s'au mâniat! ia auziți zbieretul turmelor! ia auziți mugetul cirezilor după prăsila lor! ia vedeți cum aleargă toate spre târlă! ia vedeți în iuțimea păstorilor către locul scăpări, ia auziți urletul și vaietul dobitoacelor strejinopți, ia ascultați sborul și alergătura pasărilor văzduhului spre cuiburile lor! ia vedeți cum se ascund toate hiarele câmpurilor, până și vicleana de vulpe cum aleargă și ea în fundul vizului ei! iar hiarele păduri, neputând ajunge la locurile scăpări, cum se pitesc în cea mai de aproape scorbură, în cea mai de aproape crăpătură de pământ! ba și epurile piatra și-au ales scăpare luiși.

«Cerul se înroșăște, marea spumegă, vosforul urletul și-l înduplecă, corăbiile pricepând turbarea viforului, aleargă la liman, corăbieri ușurându-și catarturile toți strigă spăimântați, vai noă; că aproape este perirea noastră; plângeți și strigați cu toții, milă să i se facă celui prea înalt de făpturile mânilor sale.

«Iată acum aleargă și plugari către bătăturile lor căutând scăpare! spăimânați de greutatea vremii zicând și strigând: veniți toți să sfințim post, post să sfințim, să vestim slujbe, să aducem pre toți bătrânii, pre mai mari norodului, pre toți cei ce lăcuesc pământul să-i strângem pre toți în casa Domnului Dumnezeuului nostru, și cu toți să strigăm către Domnul întins: vai noă! vai noă în zi, că aproape este zioa Domnului, și ticăloșia din ticăloșie va să ne vie, că înaintea ochilor noștri va să ne pearză bucatele, vor să se prăpădească holdele, vor să se topească semănăturile, și toată munca noastră de preste an va să ne fie întru nimic, că s'a mâniat Domnul, și iată pământul a căzut în frigurile puterilor. Cerul de toate părțile s'a îmbrăcat în vășmântul mâinii; soarele cruntat în sângele turbării și-au cunoscut apusul său, și a poruncit razelor sale să se întoarcă, toate să se întoarcă și să se ascunză în visteria sa. Vai noă! Nu e nădejde de scăpare? Ce ne vom adună noi noă de pre câmp! Plânge-vom cirezile boilor, că nu vor aveă pășune, și turmele oilor vor perli, că iată cu tunete, trăsnete și fulgere s'a îmbrăcat toată țaria văzduhului. Grindină și piatră neauzită se gătește hotarelor noastre! și cu înghet va să se topească toate viile noastre! vrajbă iniuțită la mânia de coasă grabnică în agerime necunoscută mai marilor casii, întocmai gătită spre cuviinciosă stămpărare a îngrozitului costrei din luncă fulgeră și amelintă casele noastre. Veniți dar, veniți cu toți, veniți să strigăm către Domnul: nu ne lăsa pre noi, Doamne, până în sfârșit, ci fie-ți milă și îți întoarce mânia ta de către noi, și mântuește norodul tău, pentru că bine vedem și cunoaștem că de nu ne vei iertă tu fărădelegile noastre, vai noă! focul va arde cele frumoase ale pământului, și para focului va mistul toate lemnile țarinei până când și dobitoacele câmpului vor căută spre tine, că li se vor săcă izvoarele apelor, și focul va mânca cele frumoase ale pustii. Veniți dar cu toți, veniți să sfințim post, post și ajun să sfințim bine priimit celui prea înalt.

Apoi de, fiilor neascultări, vedeți la ce perire și stingere m'ați băgat și pre mine cu toți ai miei și pre voi înșivă! vedeți, voi santeți pricina de se fac între făpturile cele cuvântătoare atâtea valuri și tulburări. Voi cu mită și cu orbire de aur și de argint strein pre mulți, ba pre toți, vă siliți să-i înșelați, să-i trageți în partea periri și să-i amăgiți preste coarda ajungerii razii blagoslovenii ochiului sfințelor praguri ale Olimbului de sus, ca nici de milă, dar nici de iertare să se mai poată cândva învrednici, ci de tot predați și însemnați fiind morții, morții să se jertfească, despre care bine vorbește filosoful «că pre cum este Archiducul oștirilor, așa sânt și ostași». Asemenea zice și sânta scriptură, că «precum este judecătorul norodului, așa sânt și slugile lui, și precum este mai marele cetății, așa sânt și toți cei ce lăcuesc într'însa», apoi iară «împăratul neînvațat va pierde pe norodul său».

«Adevărat, vai mie, vai coprinsului meu! Dar mai amar, și mai vai va să fie voă, că eu de aceste feluri în mai multe rânduri am pățimit și m'am vindecat, am căzut și iară m'am ridicat, necălcându-mi credința ascultări și supunerii, pent'u că schimbarea stăpânilor și a domnilor este bucuria celor neînvațați, și printr'acestea m'am învățat a-mi trage acum mai bine măsurile; iară voi, ca niște fii nemulțămitori, fii răutății, munții și văile v'ați ales scă-

pare voă, munții dar și văile vă va fi groapa și lăcașul, că a auzit Domnul țipătul pruncilor sugători, plângerea văduvilor, perirea săracilor și a nevino-vaților, și i s'a făcut milă, și scârbindu-se de fărădelegile și tyraniile vicleanului s'a mâniat și a otărit urgie.

«Acum să vedem, cine este pricina mâinii? aici pământul cu locuitorii săi, au voi au eu dimpreună cu voi sântem pricina mâinii Domnului. Pământul cu locuitorii săi nu pot fi de pricină, pentru că ei au urmat căile Domnului, că zice: «cu sudoarea ta îți vei câștiga pâinea». Asudând sermani din răvăr-satul zorilor dimineții până târziu în noapte, până la șoptele luni purtând greutatea zădufului zili, ca să scoată pâine din pământ și vin spre întărirea inimi omului, ca fața să se veselească cu unt-de-lemn, și inima din pâine să prinză putere; aceștia zic, întorcându-se de la lucrul său și de la lucrarea sa cea de până seara, întorcându-se precum zisei la vetrile sale întru liniștea nopți spre odihnă, și din adâncul inimilor lor, înălțând cântare oftată, în-pletită cu binecuvântarea cântecelor celor multoraticice, și glăsurile privi-găhătorilor străluciri nopți; și așa petrecuți de mulțimea sunetilor clopotilor a dobitoacilor jugului slobozite la pășune, plecându-și capetele pre perna moșoroiiului, trăgându-și perdelele ochilor și poruncindu auzului preste noapte pază deșteptată, toți într'o unire a cugetului cu toți strigă din coardele rărunchilor: cât s'au mărit lucrurile tale, Doamne! toate întru înțelepciune le-ai făcut, umplutu-s'au pământul de zidirea ta. Deci întru adâncul somnului mulțumiri nu le mai rămâne, sărmani, vreme de a mai și cădea în ispita mândriei.

«Am rămas acum numai eu și voi; eu nu sânt de vină că eu mi-am îm-plinint d'apururea datoria cea părintească și omenească, eu pre toți i-am prii-mit precum s'a zis mai sus, eu pre toți i-am hrănit, pre nimeni n'am gonit de la pâinea casi mele, toate slobozeniile le-am dat lor ca și însuși fiilor miei, ba încă și pâinea din gura lor trăgându-o v'am dat-o voă, și nici odinioară n'am lipsit nici cu sfatul tămăduitor, dar nici cu ajutor cuviincios, precum și voi singuri știți, și în loc de mângâere și mulțămită am rămas d'apururea cea mai defăimată și batjocorită și ne băgată în seamă, ca și o biată cloșcă, ce a scos boboci de rață selbatică, în zadar sermana strigă heleșteului și clon-cănește, că boboci tot nu-și lasă năravul, ci dau dosul în trestie. Deci judece acum oricine, cine are dreptate, și cine este pricina mâinii Domnului? Ori judicați voi înșivă, căci cine știe a ispiti trebuie să știe a și judecă; dar pre semne se vede, că voi pre mulți ați pus la ispită, și popoare de cele mai mari ați povărnit în partea planului vostru, și mai ales pre neamul cel frumos și delicat învățându-l a nu fi îndestulat cu chipul zidiri, ci cu roșata meșteșu-gită furătoare aurului din pungă, să-și întocmească nuri obrazului în chip de mreajă ochilor muritorilor; de unde nu-i mirare de s'a mâniat Domnul asupra pământului, și de am pățimit și pățimim acest fel de pierzării, cărora tot voi sânteti pricina, și pricina pricinilor, tot meșteșugurile voastre sânt.

Deci duceți-vă, nerușinaților, duceți-vă obraznicilor și nemulțămitorilor, ieșiți din otarele sărăcii mele, duceți-vă în locul Olymbului, unde după poftă, după cum zice filosoful, făcând cu mâna toate vin da gata în gură, și să știți

fii aspidelor, că din zioa necredinciosului încolo nu veți mai ajunge a numără câte șapte în săptămână de două ori trei, și va sosi vremea răsufării puterilor voastre, rupe-se-vor zăvoarele porților voastre celor numai în fantasmă închipuite; rădica-se-vor stavilele prostii ce-i prin voi pironită, și cei ce lăcuesc acum întru întunec, vor vedeă lumină, cursa viclesugurilor voastre întoarce-se-va picioarelor voastre, precum și lanțul roboților, robie vă va fi grumazilor voștri, iar pieptul meu se va mântui de răpirea vrășmășii voastre, și să vor învăță muritori a se îndestulă cu purpura fie-și care, cu a patrii sale și neștearsă urâciune vor pune în sufletele lor asupra veșmântelor de piele dobitoacelor celor drămuite în aur, ca să nu mai fie siliți a nedreptăți pe frațele său, pentru că Domnul stăpânește țaria, Domnul rânduiește și stăpânește și stăpânirile acelea, cărora trebuie să fim supuși și plecați, Domnul cel ce se îmbracă cu lumina, ca cu o haină, cel ce întinde cerul ca o piele, cel ce umblă preste aripile vânturilor, și cel ce face pre îngerii săi spirturi, și pre slugile sale pară de foc, acela zic mă va ridică și mă va milui, și îmi va vindecă ranele pieptului meu, trimețându-mi stăpân și cârmuitor din însuși seminția și sângele fiilor miei, și pre acela eu îl voi încoronă cu blagoslovenia mea, iar cel a tot puternic cu putere, milă și îndurări, și acela ca un adevărat sucesor al vii tătă-ne-său, pre care a lăsat-o leneșul, împuțitul, mândrul și răpitorul vier de cu totul s'au împăinginat, iarăși o va curăți de buruienile puturoase și de toți spini cei înghimpători».

XV

Von dem ursprünglichen Unterschiede des moralischen Guten und Bösen.

Das allgemeine Beste der Menschen wird durch gewisse Handlungen befördert; durch gewisse zerstört; denn ohne allen Zweifel hängt es, von der Uebung der einen, und von der Unterlassung der andern ab; dass die Menschen so glücklich sind, als sie es hienieden unter dem Monde seyn können. Liebe, Treue, Aufrichtigkeit, Milde u. s. w. gehören zur ersten Classe: Hass, Treulosigkeit, Falschheit, Gewaltthätigkeit, u. s. w. zur zweiten.

Hier hat man nur den Fehler zu verhüten: dass man nicht das gemeinschaftliche des ganzen Menschengeschlechtes mit dem Nutzen der Einzelnen vermenge. Es entstünde eine entsetzliche Verwirrung: und man fiel in die Grube, die Epikur der Sinnlichkeit gegraben und deren Oeffnung er mit so schönen Blumen bedeckt hat.

Auch nicht bloss auf den gegenwärtigen Nutzen einzelner Staate hat man zu sehen; denn kann nicht oft ein kleiner Nutzen, bald den gänzlichen Umsturz nach sich ziehen? Kann nicht diesem nützlich seyn, was jenem Schaden bringt? Wenn wir einem jeden einzelnen Staate das Recht einräumen, ohne Rücksicht auf die anderen alles zu thun, woraus er für sich einen Vortheil hoffet; so kann weder er, noch ein anderer lange bestehen. Ein immerwährender allgemeiner Krieg ist wieder unvermeidlich; ein desto gefährlicherer Krieg, je mächtiger die Hände sind, denen wir die Waffen, die wir den Privatmenschen entreissen, übergeben.

Das unglückliche Sparta hat diese Wahrheit, mit seinem Beispiele nur allzu sehr bestätigt. Unter der Anführung des Lysander, eines witzigen Kopfes, der von diesem schönen Grundsatz völlig eingenommen gewesen, hat er die unschuldigen Athenienser mit Krieg überzogen; ihre Stadt geplündert; und einen unermesslichen Geldsatz mit sich nach Hause gebracht. Was ist aber daraus erfolgt? Die Enthaltbarkeit der Bürger hat sich in Ueppigkeit, der Heldenmuth in Feigheit, die Tugend in Laster verwandelt. In einer gar kurzen Zeit wird Ehre, Reichthum, Macht, Freyheit verschwinden,

Sigmund v. Storchenau
Die Philosophie der Religion
Wien
1807
Dritter Band, p. 7—8

XVI

Daniil Tomescu și Teodor Paladi.
Elevii lui George Lazăr¹⁾.

Despre introducerea pedagogiei lancasteriane în România avem un număr de știri, care trebuiesc acordate unele cu altele, pentru ca să putem vedea limpede în desvoltarea învățământului dintre anii 1820—1830.

Vorbind, cu prilejul întâiului examen teatral al societății de artă dramatică, despre zelul membrilor societății filarmonice, I. Eliade-Rădulescul zice²⁾:

«Râvna dumneavoastră a făcut o mare ispravă, Domnii mei, nu numai în sufletele pământenilor. Ațișea din streini au cinstit această întrecere și nu au putut a se uita cu un ochiu rece la acest început cu adevărat național. Cu prilejul acesta mă socotesc dator a nu trece cu vederea pe toți aceștia din streinii cari s'au și văzut prin foile publice, și mai virtos pe D. Dimitrie Vilie carele *cel dintâiu a introdus în țara ruminească metodel lui Lancaster* prin care se învață tinerimea în toate școalele Prințipatului. Acest bun cosmopolit, care este una din caracteristicile adevăratului cetățean, văzând punerea în lucrare și aceștii folositoare întocmiri (*Adecă: școalei filarmonice! G. B. D.*), nu a putut să privească la dînsa ca un om ce nu a contrebuit *vre odată* spre binele acestui pământ, și s'a grăbit și aici a lua parte și a se-înscrî mădular ajutor».

«Vreodată» din textul lui Eliade va fi însemnând supt Grigorie Ghica³⁾. Descripția reținută a lui Eliade se va fi explicând prin traiul acum mai retras la lui Vilie, despre care și Colson, care-l numește *un jeune Grec*, un tânăr

¹⁾ Capitoul acesta a fost scris mai de mult; pe când adunam material pentru o (eventuală) istorie a învățământului primar român, G. B. D.

²⁾ *Gazeta Teatrului național*; de unde s'a reprodus în *Culegere din scrierile lui I. E. de proze sci de poezie*, București, 1836, p. 9.

³⁾ *Culegere*, p. 20.

Grec, *Démétrius*, afirmă că *n'a pas trouvé de récompense*, că pentru fapta lui n'a fost recompensat ¹⁾. De-aceia îmi sună ca o satisfacție morală, când, în memoriul dela 1840, despre școale, Eliade revine și, pomenind fapta lui, din nou subliniază cu vorba: «și cu prilejul acesta o zic», — introducerea lantasterismului muntenesc prin Dumitru Vilie ²⁾.

Dar tot Eliade a vorbit și altfel, contrazicându-se *la aparență*. Nelămurirea lui trebuie să o risipesc, în tot cazul: La Vilie este vorba de școala *grecească*; la Tomescu și Paladi despre cea *românească*.

Odată, într'o lucrare istorică ³⁾, Eliade afirmă că supt Grigorie Ghica «se introduce metodel lantasterian, care, *elaborat de Daniil Tomescu*, fu *pus în execuțiune de Teodor Paladi*. Creator ar fi deci Tomescu, iar Paladi *practicantul* creației lui Tomescu.

În altă scriere, Eliade afirmă că la opera lui Tomescu a colaborat și el. Și anume ⁴⁾: «Succedând reposatului G. Lazăr în ruinele dela Sf. Sava, *întreprinseiu dinpreună cu unul din condiscipolii* ⁵⁾ *mei*, reposatul Daniel Tomescu, a *traduce* metodel lantasterian și a *forma tablele* pentru primele șase luni de începători. Prima foaie ce ieși pe tărâmul României, cu literele alfabetului simplificat și reduse, astfel cum cu timpul a redeveni în adevăr roman, fu înștiințarea ce deterăm prin tipografia dela Mavrogene».

Din cauza progresului ortografic al înștiințării despre metodel lantasterian, acesta fusese numit, de unii Bucureșteni, «cuibul dracului». Opoziția semnalată contra lantasterianismului trebuie să fi fost aspră; altfel Eliade nu s'ar simți împins s'o pomenească și cu alte ocazii ⁶⁾.

Petrache Poenarul, contemporan al acelor tineri, vorbind despre Gheorghe Lazăr — în Academia română, în 8 Septemvrie 1871 — a «memorat cu onoare» pe doi elevi ai lui Lazăr pe Eliade și pe T. Paladi. Despre Paladi a zis: «*El întâia dată* fu care întroduse metodel lantasteriană în școalele *românești*, pentru clasele primare, cu table tipărite în limba națională».

Obiceiul bun al colaborării frățești există pe-atunci, înlăturând orice gelozie. Afară de aceasta: Toți tinerii aceia se simțiau solidari în lupta de înălțare a neamului; și se sprijiniau. Eu admit ca perfect dovedită colaborarea lui D. Tomescu, care însă, nu avu norocul să lucreze înainte; deoarece el plecă la Buda, la studii și murî pe-acolo, tânăru ⁷⁾.

¹⁾ Colson, *De l'état etc.*, 1839, p. 191. La 1843 Dimitrie Villie trăia încă.

²⁾ *Curierul românesc*, 1840, p. 141.

³⁾ I. Heliade R., *Elemente de historia Românilor sau Dacia și România*, București, 1869 (Ed. II), p. 249.

⁴⁾ *Biblicele*, p. 65.

⁵⁾ Condiscipul la Greci și la G. Lazăr.

⁶⁾ De exemplu, în *Diverse*, II, p. 185—186: «Cine a creat șoalele lantasteriane prin sate și a onorat pe profesori cu ranguri, spre a încurajă instrucția și luminarea publică? Guvernul. Cine a stat în contra șoalelor condamnând felul Eforiei și al profesorilor? Noi patrioții!» Și în *Curs integru de poezie generale* (1868), I, p. XXXVIII: «Învățații noștri strigă că metodel lantasterian sau mutual e *cuibul dracului în poala sântului Sava*, pentru că printr'însul au să uite Români pe *buche*, *az*, *ba* și pe *dobre*, *mislele*, *naș*, *titla Dumnezeu*».

⁷⁾ Colaborarea celor doi dascăli o confirmă și nota următoare a lui Eliade (*Diverse*, II, p. 219—220): «*Primele table* au fost elaborate de reposatul *Daniel Tomescu*, ce a

Teodor Paladi avu norocul de a-și vedea cu ochii rezultatele muncii sale. Mai târziu, poate, l-a încălzit și rangul de vel-serdar care i s'a dat, pentru merite, în 5 Dec. 1834¹⁾, când se făceau întâiele încercări de a cinsti astfel pe cărturarii români. În tot cazul, mai înainte, l-au încălzit progresele la care colabora și literaricește, dar foarte modest și la care asistă²⁾.

Teodor Paladi eră un om energic. Energia lui se simte bine din importanta sa broșură dela 1824, care avu menirea să facă drum noiei metode³⁾. Vechea metodă este, pentru el, «răul metod, prin care odraslele românești în doi sau în trei ani abia învăță să cetească, lăsând ceialtă cheltuială ce făcea părinților cumpărându-le în toată luna cărți» — Deci, ca să desființeze aceste stări, a compus el, pe românește, împrumutata învățătură, care va fi mai ieftină și va da rezultate grabnice. T. Paladi citează, ca exemplu, Franța. Aici, în patru ani, la 1000 de copii s'au cheltuit 10.004 lei pentru ce, cu vechiul metod, ar fi costat 196.737 lei. Până la 1820, informă el, Franța deschisese 2000 de școale lancasteriane. Paladi dă și alte date, făcând un scurt istoric al inventărei metodului lancasterian. El asigură, deci, și lumea noastră că va avea nevoie numai de table de hârtie în tocure de tinichea, o tablă fiind de-ajuns pentru zece copii — și de tăblițele de piatră ale copiilor. Astfel începând, el va propune cetirea, scrierea, aritmetica, catihisul «iar acum am mai adăogat» elemente de geografie politică, pe scurt și de istorie universală.

Acum —, *adecă*: înainte se propunea mai simplu? *Incepuse deci de mai înainte*⁴⁾.

În broșură el mai anunță că va avea opt «clasuri», cu patru «ședatori generali» și ședatori *ad-hoc* câți vor fi necesari, elevii cei dintăiu ai lecției. Broșura nu eră fulminantă; dar eră compusă ca să convingă; și a convins,

În Moldova metoda lancasteriană s'a început, în limba română, la 1828. Ianuarie, cu Săulescul. Dar este mai veche decât profesura lui Săulescul.

Din capul locului s'a știut pretutindenii că ea a fost adusă de un boier moldovean. Dr. Vasile Popp a spus-o doar, din 1827 Oct. 1, într'o notă la cu-

murit la Buda, unde se dusese a studia; *altele* din table fură elaborate de Teodor Paladi și *altele* de alți profesori, după timp, fără a fi observate de o comisie specială, spre a le da unitate. O știre care descopere și o durere necunoscută ne-a dat tot Eliade, în *Almanah literar* (1839), p. 37: Cel dintăiu *traducător și încercător* a fost *Daniil Tomescul*. Dar «*pedecele l-au făcut a-și părăsi patria și a murit în sărăcie, între școlarii universității din Buda*». Metodul l-a pus bine în lucrare T. Paladi.

¹⁾ *Curierul românesc*, p. 136.

²⁾ În anul 1837 el tipări traducerea unei idile afectate iscălite T. P. Titul: *Hotărârea plăcută*. — *Lameh și Zila*. Cuprins: Zila se împacă cu Lameh care chemase pe Ava. Cuvinte: *dedicatoar, tandră, orod* (aurora)! Se vindeă la librarul român Iosif Romanov, pe ulița Sf. Gheorghe-Nou.

³⁾ *Către toți iubitorii de lumină compatrioți, cinsti și închinăciune*. Compară, cu stilul din 1837, cuvintele dela 1824: neam *politepsit, a publicii* (credința), *scopos, a cultivarisi*, (clasul) *se constăluște* (din)...

⁴⁾ Se pare că Paladi începuse din 1822. Cel puțin Eliade confirmă broșura lui Paladi, când, în *Ruge și morala evanghelică* (Ed. II, 1894), tipărind *Cântarea dimineții* îi dă data 1822 și îi adoaogă nota: «*La inaugurarea primei școale lancasteriane*», p. 28—30.

noscuta lui prefață la Prale¹⁾: «Așisderea Dumnealui Nicolae Roznovanul, întorcându-se dela Academia Parisului, au adus cu sine metodel imprumutatei învățături (*Alilodidactica*) la Iași». Iar cele mai din urmă știri le-a dat A. Papadopol-Calimah arătând, după doi istorici grecești, că Nicolae Rosetti Roznovanul se află la Paris în anii 1817—1818; că acolo făcuse cunoștință cu Grecul Georgie Cleobulos, care se entusiasmase de succesele alilodidacticei și-i cerea ajutor ca s'o practice în grecește; și că boierul moldovean i-a dat ajutorul cerut cu condiția s'o practice în Iași. Cleobulul veni la Iași în 1819, tipări (1820) o scriere despre noua metoadă și tablele necesare și *trece și la București*: Eră supt domnul Mihaiu Șuțu în Moldova și Alexandru Șuțu în Muntenia²⁾.

Și mai complet a vorbit despre aceste însemnate mișcări Dr. Carl Iken, pe care Papadopol-Calimah nu-l citează³⁾. Corespondentul lui Iken, notele lui Iken ne spun următoarele:

Scrierea lui Cleobulos a apărut în ziarul *Logios Hermes* — o vestire, ca și a lui T. Paladi — și, deosebit, și în Iași (1820), de astă dată cu multe adaogiri. În Iulie 1820 s'a dat examen la școala lui Cleobulos; cu elevii: Jacob Hieromonachos (din Lesbos), care a plecat apoi la Hydra, George Melissinos (Patmos), care se duse la Patmos; George Baos (Siphnos), care plecă în Creta, împreună cu Kallinikos (August, 1820); Panaiot Cristodulos (Basilica, Pontus) care se aruncă în Pelopones; Demetrios Peloponesianul o porni tot în Pelopones. Boierii au asistat la examen. Elevii au luat diplome date de eforii moldoveni. Mitropolitul Veniamin înzestră pe unii cu scrisori de recomandățiune către patriarhul Constantinopolului sau către episcopii greci, la cari plecau elevii. Și plecau destui! Altă serie — mi se pare din Nov. 1820 — o formară Grigorie Hieromonahos Kollonas (spre Creta), Mihail Alexandraki (spre insulele ionice), Manuil Kallikrates și alți opt inși, cari s'au răspândit în toate părțile Greciei. Printre cei opt se pomenește Atanasie Crestopulos, menit să plece la Botoșani (Moldova) și Mihail Kassandrides, destinat chiar Atenei (după *Logios Hermes*, 1821, p. 126)⁴⁾.

Deci un boier generos și un dascăl entusiast se întâlnesc la Paris, vin în țară și întemeiază la Iași o școală normală de învățători lancasteriani, cari se răspândesc apoi în tot Orientul grecesc. O rază încălzitoare porni și spre București, luminând mai întâiu în școala grecească dela schitul Măgureanu.

În București eră entusiasm. Ion Ghica și-aduce aminte că metodel fusese îmbrățișat de societatea culturală a Grecilor (*ἡ ἐκπαιδευτικὴ αἰτιολογία*), ai cărei profesori erau eteriști⁵⁾. Amintirea lui Ghica cadrează bine cu atmosfera vremii. Chestiunea lancasterianismului devenise o chestie națională. Și anume: *Nu numai la Greci, ci și la Români!*⁶⁾.

¹⁾ Ioan Prale, *Psaltirea prorocului și împărat David*, Brașov, 1827, p. 10.

²⁾ *Convorbiri literare*, XX, p. 174—175: *Doze rânduri din istoria școalelor din România*.

³⁾ În *Leukothea*, I, p. 255; II, p. 16, 39—40, 61, 202.

⁴⁾ Școala mutuală din Creta (1820) se descrie amănunțit în vol. II, p. 16.

⁵⁾ *Scrisori către V. Alecsandri* (1887), p. 97.

⁶⁾ Din pietate către Cleobulos și marea-i faptă mai adaog nota că el a murit, în Grecia, la începutul celui de al doilea semestru al prezidenției lui Capodistrias, care-l

Din toată expunerea anterioară reese, aşadar, că sistemul Bell-Lancaster a apărut întâiu la Iaşi (1820); şi că elevii lui Lazăr: D. Tomescu, T. Paladi şi I. Eliade, simţindu-i nevoia şi folosul, l-au aplicat imediat limbei româneşti (1822), *supt ochii profesorului lor*, care se află încă în Bucureşti, de unde în Ardeal, la Avrig, s'a întors abia în 1823. Se poate crede că la aceste opinii ale elevilor profesorul nu luă parte caldă? Cred că nu se poate crede; ar fi absurd. Lazăr îi va fi încurajat mai mult decât oricine!

XVII

Catalogul bibliotecii lui G. Lazăr¹⁾.

După cărţile aflătoare în Biblioteca Academiei Române.

Die Briefe des Seneka. Aus dem Lateinischen von *Johann Franz von Paltzen*, königl. Schwedischen Iustizrathe. Zweyter Band. *Leipzig und Rostock*, in der Koppischen Buchhandlung, 1766, in 8°, 8 + 608 p. — A 12251²⁾.

Pe foaia de titlu iscălit «Lazăr».

Le spectacle de la nature, ou entretiens sur les particularités de l'histoire naturelle, qui ont paru les plus propres à rendre les jeunes-gens curieux, & à leur former l'esprit. Troisième partie, contenant ce qui regard le Ciel & les liaisons des différentes parties de l'Univers avec les besoins de l'homme. Tome Quatrième. Nouvelle édition. Tome sixième, contenant ce qui regarde l'homme en Société. Nouvelle édition, *A Paris*, chez la Veuve Estienne & Fils, rue S. Jacques, à la Vertu. *M.DCC.LII*. Avec Approbation & Privilège du Roi. in 8°, 599; 601 p. — A. 12252.

Josephs von Sonnenfels K. K. Wirkl. N.-Oe. Regierungsrats, ordentlichen öffentlichen Lehrers der Polizey, Handlung und Finanzwissenschaft. *Grundsätze der Polizey, Handlung und Finanzwissenschaft*. Zweiter Theil. Verbesserte und vermehrte Auflage. *Wien*, bey Joseph Kurzbock, K. K. illyrisch und orientalischen Hof-wie auch N. — De. Landschafts und Universitätsbuch druckern 1771. In 8°, 531 p. — A. 12253.

Das alte Testament, das Buch der Propheten. 2 volume. 358; 220 p. Titlul rupt.

Das neue Testament unsers Herrn Iesu Christi. Verteutschet durch D. Mart. Luth. Mit Kurfürstl. Sächs. Durchl. Befreyung. *Wittenberg*. In Verlegung Balth. Christ. Wustens. Druckers und Buchhändlers in Franckfurt am Mayn. Im Jahr Christi *M.DC.LXXXIX*. In 8°, 191 p. Lipseşte sfârşitul.

Ambele volume sunt legate împreună. — A. 12254.

stimă foarte mult: *Auquel (Cleobulos) la Grèce est redevable des bienfaits de la méthode lancastrienne* se zice în André Papadopoulo-Vretós, *Mémoires biographiques-historiques sur le président de la Grèce, le comte Jean Capodistrias*, Paris, 1838, vol. II, p. 38 şi 48.

Şi mai apoi lancasterianismul grecesc a fost sprijinit de Grecii din România. Insemn de exemplu că la 1836 editorii tablelor greceşti erau fraţii Mihail şi Simeon Hrestidi, cari le vindeau la mănăstirea Stravropoleos şi la librăria Scarlat din Şerban-Vodă. *Curierul românesc* din 21 August 1836, p. 216.

¹⁾ Compus de dl I. Băcilă, funcţionar al bibliotecii Academiei române.

²⁾ A. 11255 etc. însemnează numerele sub care cărţile se află la Academie.

Novum Testamentum, latine et graece. Defectuos, lipsește începutul până la pagina 33 și sfârșitul dela pagina 410. — A. 12255.

Catechism, în limba sârbească, românească și germană.

Defectuos, lipsește începutul până la pagina 18. La sfârșit sunt adăugate 20 de pagini scrise cu chirilică, cuprinzând psalmi, rugăciuni și altele. — A. 12256.

Christliche Lesungen über verschiedene fromme Materien auf jeden Tag des Monats. Zum Trost frommer Seelen. Von dem Verfasser der Nachfolgung Maria. Aus dem französischen von S... Wien, gedruckt bey Ioh. David Hörling, 1786. In 8°, 368 p. — A. 12257.

M. T. Ciceronis Orationes. Pro Archia, in Catilinam, post reditum, pro lege Manilia, pro Milone, emendatae et illustratae a Christoph. Augusto Heumanno.

Isenaci, Apud Mich. Gottl. Griesbachium. *M.DCCXXXV.* In 8°, 592 p. — A. 12258.

Allerhand Nützliche Versuche, Dadurch zu genauer Erkänntniss Der Natur und Kunst der Weg gebähnet wird denen Liebhabern der Wahrheit mitgetheilet, von *Christian Wolff*en, königl. Schwed. Hochfürstl. Hessischem Regierungs Rathe, Mathemat. & Philos. Prof. primario zu Marburg, Professore honorario zu St. Petersburg, der königlichen Academie der Wissenschaften zu Paris, wie auch der Königl. Gross-Britannischen und der Königl. Preuss. Societät der Wissenschaften Mitgliede. Dritter Theil. *Halle* im Magdeburgischen 1738. Erster Theil. *Halle* im Magdeburgischen 1745 Mit allergnädigsten Privilegiis, Zu finden in der Rengerischen Buchhandl. 8°, 625; 599 p. — A. 12259.

Sexti Aurelii Victoris. Historia Romana. Ex recensione Ioannis Friderici Gruneri cura Franc. Xav. Schönberger, in c. nec non c. r. Gymn. Acad. Vindob. eloquentiae et linguae graecae professoris P. O. *Viennae*, 1806.

Typis Antonii Pichler, in 8°, 217 p. Iscălit «Lazar». — A. 12260.

L'ecole des moeurs au réflexions morales et historiques sur les maximes de la sagesse. Ouvrage utile aux jeunes-gens & aux autres personnes, pour se bien conduire dans le monde. Quatrieme edition, revue & corrigée avec soin, & augmentée de plusieurs nouveaux traits d'histoire. Par M. l'Abbé *Blanchard*, chanoine d'Avenay. Tome premier. Tome troisieme. A *Lyon* chez Jean-Marie Bruyset. Pere & Fils, rue Saint-Dominique. *M.DCC.XC.* Avec approbation & privilege du Roi. In 8°, XXIV + 454; 512 p.

Pe amândouă volumele este iscălit «Lazar». — A. 12261.

Einleitung in die schönen Wissenschaften. Nach dem französischen des Hrn. Batteur, mit Zusätzen vermehret von *Karl Wilhelm Ramler*. Erster Theil. Wien 1770, Vierter Band. Wien 1771. Gedruckt bey Ioh. Thomas Edlem v. Trattner, K. K. Hofbuchdruckern und Buchhändlern. In 8°, 387 p.; 410 p.

Ambele volume sunt iscălite «Lazar». — A. 12262.

Der philosophische Geist unsers Jahrhunderts. Von Lorenz Hübner kurfürstlich-bayerischen Professor. München. Verlegt Johann Neponuk Fritz, Buchhändler nächst dem schönen Thurm. 1781. In 8°, 384 p.

Iscălită «Lazar». — A. 12263.

Institutiones Ethicae christianae seu theologiae moralis, usibus Academicis admododateae ab Antonio Carolo Reyberger, Abbatiae Mellicensis Ord. D. Benedicti presbytero capitulari, S. S. Theologiae Doctore, ac moralis theologiae professore publico et ordinario in Universitate Viennensi, atque librorum censore Caes. Reg. Tomulus II.

Viennae, apud Chr. Frid. Wappler et Beck. *M.DCCG.VIII.* In 8°, XVI + 461 p. Iscălită «Lazar». — A. 12264.

Einleitung in die Göttlichen Bücher des alten Bundes von Johann Iahn, Doct. der Philos. und Theolog., K. K. Prof. der orientalischen Sprachen, der Einleitung ins V. T. der bibl. Archäolog. und der Dogm. auf der Universität zu Wien. I Theil. Zweyte ganz umgearbeitete Auflage. Mit einer Kupfertafel. Wien, bey Ch. Friedr. Wappler und Beck. 1802. In 8°, 570 p. — A. 12265.

Des Freyherrn von Martini *Lehrbegriff des Natur-Staats und Völkerrechts.* Aus dem Lateinischen. Erster Band, welcher die allgemeine Einleitung enthält. Wien, in der Sonnleithnerischen Buchhandlung, 1783. In 8°, 126 p. Iscălitura «Lazar». — A. 12266.

Pastoral-Anweisung nach den Beduerfnissen unsers Zeitalters von Andre Reichenberger der Gottesgelehrtheit Doktor, k. k. Professor der Pastoraltheologie an der Universität zu Wien des ersten Theiles. Erster Band, Zweyter Band. Wien bey Peter Rehm's sel. Wittve 1805. In 8°, VI + 428; 423 p. A. 11801. — A. 12267.

Das Evangelium, zergliebert nach dem historischen Zusammenhange der vier Evangelisten, samt erbaulichen Anmerkungen. Nach dem Französischen. Herausgegeben von Ioseph Mayer k. k. Hofkaplan. Erster Band. Wien, gedruckt bey Mathias Andreas Schmidt, 1783. In 8°, 399 p.

Iscălită «Lazar». — A. 12268.

D. D. *Systema Mineralogicum*, quo corpora mineralia in classes, ordines, genera et species, suis cum varietatibus divisa, describuntur, atque observationibus, experimentis et figuris aeneis illustrantur, a Iohan. Gotsch. Walerio equite ordin. Reg. Wasaei, chemiae, metallurg, et pharmaceut. profess. reg. ord. et emer. Ups. Academ. Imper. Nat. curios nec non rr. acad. stockh, et ups. Membro. Tom. II. In quo mineral & concreta describuntur. Cum indice quadruplici. Editio nova & correcta. Cum priv. Ser. Elect. Saxoniae. Viennae, ex officina Krausiana, 1778. In 8°, 640 p. Iscălit «Lazar». — A. 12269.

Disertationes historicae (de) P. Corn. Stephan. In 8°, 462 p. Iscălită «Lazar». — A. 12270.

M. Tullii Ciceronis. Opera ad optimas editiones collata. Studiis societatis Bipontinae. Volumen octavum. Biponti. Ex typographia societatis, 1781. In 517 p. — A. 12271.

Francisci Samuelis Karpe. Caes. Reg. Philosophiae in Universitate Vienaensi professoris. *Institutiones Philosophiae moralis*. Pars prima, philosophia practica universalis. Pars secunda, ethica philosophica seu doctrina virtutis. Pars tertia, jurisprudentia universalis seu doctrina juris rationis. Viennae. Sumtibus Christ. Frid. Wappler et Beck. 1804. In 8°, 104; 116; 124 p.

Iscălit «Lazar». Toate legate împreună. — A. 12272.

Biblia Hebraica Manvalia ad praestantiores editiones accurata. Accesserunt. I. Analysis et explicatio variantium lectionum, quas Kethibh et Kri vocant. II. Interpretatio Epicriseon Masorethicarum singulis libris biblicis subiectarum. III. Explicatio Notarum Marginalium textui s. hinc inde additarum. IV. Dictionarium omnium vocum veteris testamenti hebraicarum et chaldaicarum denuo emendatus editum. Cura et studio *Iohannis Simonis* histor. s. et antiquit. prof. Editio secunda emendatior. Halae, sumtibus orphanotrophei, *M.DCC.LXVII*. In 8°, XVI + 1334 + 75 p. — A. 12273.

Der Schwätzer. Eine Sittenschrift, aus dem englischen des Hern *Richard Steele*. Erster Band, Zweyter Band. Mit allergnädigster Freyheit. Leipzig, in Lankischens Buchhandlung, 1756. In 8°, XLVI + 776; 808 p.

Legate împreună, iscălită «Lazar». Partea II până la pag. 75 deteriorată. — A. 12274.

Elementarbuch der hebraischen Sprache. Erster Theil, hebraische Sprachlehre. Von *Iohann Iahn* Doct. der Philosoph. und der Theolog., k. k. Professor der orientalischen Sprachen, der Einleitung ins A. T. der biblisch. Archäologie und der Dogmatik auf der Universität zu Wien. Zweyte ganz umgearbeitete Ausgabe. Wien, 1799. Bey Christian Friedrich Wappler.

Iscălit «G. Lazar, a. 807». Pe o foaie anterioară tot el scrie: «Gramatică Jidovească, mie Georgie Lazar Teologul clerului neunit din Transilvania prin prea slăvitul Domnu de Steand, Directorul împărătesc al învățăturilor Teologicești, din prea vestitul Universității al Beciului, părinteaști cinstită. Beciu 807». In 8°, XLIV + 180 p. — A. 12275.

Genera plantarum cum characteribus suis essentialibus et naturalibus quae ad facilius assequendam earum notitiam secundum Corollae limbum ordinavit, et edidit *Jacobus Wermischek*, medic, doct. Viennae Austriae, e typographeo kaliwodiano. *M.DCC.LXIII*. In 8°, 430 p. — A. 12276.

Zu dem höchsten alleinigen Jehovah gerichtetet theosophische *Herzens Andachten* oder Fürstliche selbst verfasste Gedanken wie wir durch Gottes Gnade uns von dem Fluch des Irdischen befreyen und im Gebet zum wahren Licht und himmlischen Ruhe eingehen sollen. Nebst einigen aus dem Buche der Natur und Schrift hergeleiteten philosophischen Betrachtungen, von den drey Haushaltungen Gottes, im Feuer, Licht, und Geist, zur Wiederbringung der Kreatur, Philadelphia, im Jahr Christi 1789. In 8°, 359 p. — A. 12277.

Lehrbuch der allgemeinen und medicinischen Chimie. Zum Gebrauche seiner Vorlesungen entworfen von *Ioseph Franz Edlen von Jacquin*, der Arzneykunde Doctor; öffentlichen, ordentlichen Professor der Chymie und Bo-

tanik an der Universität zu Wien; der königlichen Academie der Wissenschaften zu Turin Corespondenten; der Linneischen Gesellschaft zu London; der Gesellschaft naturforschender Freunde in Berlin; der naturforschenden in Jena; der Provincialgesellschaft der Künste und Wissenschaften zu Utrecht; der batavischen Gesellschaft zu Haarlem; der physischmedizinischen Gesellschaft zu Basel; des Collegium medicum zu Venedig; der Ackerbaugesellschaft zu Turin, v. f. w. Mitglied. Erster Band. Zweiter Band. Dritte umgeänderte und vermehrte Auflage. Wien, bey Christian Friedrich Wappler und Beck. 1803. In 8°, 342 (partea I deteriorată); 276 p. Iscălite «G. Lazar». — A. 12278.

Compendium Theologicae moralis quod in usum praelectionum suarum edidit Jo. Franciscus Coing theologiae doctor et in Universitate litt. Marburgensi professor publicus ordinarius principalium alumnorum ephorus. Francofurti ad Moenum. Impensis Jo. Gotl. Garbe 1784. In 8°, 332 p. Iscălită «Lazar» — A. 12279.

Des Heil. Röm. Reichs Genealogisch-Historisches Adels-Lexicon, Darinnen die älteste und ansehnlichste adeliche, freyherrliche und gräfliche Familien nach ihrem Alterthum, Ursprunge, Vertheilungen in unterschiedene Häuser a. nebst den Leben derer daraus entsprossenen berühmtesten Personen, insonderheit Staats-Minister, in mehr denn 6000 Artickeln, mit bewährten Zeugnissen vorgestellet werden, nebst einer neuen Vorrede und Anhang, worinnen vornehmlich des ehemals weltberühmten grossen Ministers Christoph von Carlowitz auf Rothenhaus a. sehr merckwürdiges Leben vollständig beschrieben zu lesen; weit vermehrt und neu verbessert herausgegeben von Johann Friedrich Gauhen. Leipzig, Verlegt Johann Friedrich Gleditsch, 1740. In 8°, 3146 p. — A. 12280.

Kriegs-Ingineur-Artillerie-und See-Lexicon, Worinnen alles was einen Officier, Ingenieur, Artilleristen, und Seefahrenden, wie nicht weniger einem iedweden, absonderlich bey Lesung der Zeitungen, auch anderer Staats- und historischen Schriften, aus der Historie, Geographie, Arismetique, Geometrie, Civil- und Militair-Bau-Kunst, Artillerie, Mechanique, & c. item von der Marine oder dem See-Wesen, Bergwercks-Sachen, Unterscheid der Meilen und Stunden, Maass und Gewichte, a. zu wissen nöthig, saatsam erkläret, und mit dazu dienlichen Kupffern erläutert ist: Ingleichen Die verschiedenen Arten derer Soldaten, so wohl zu Fuss als zu Pferde, deren Rüstung und Gewehr, von denen ältesten Zeiten an bis hieher, wie nicht weniger deren Eintheilung ihrer Chargen zu Lande und zur See, nebst dererselben mancherley Arten von Schlacht-Ordnungen, Belagerungen und Defendierungen der Plätze, item allerhand Arten derer alten, sowohl als neuen Fortificationen; wie auch die verschiedenen Arten der Schiffe und deren Eintheilung.

Nebst einen geographischen Anhang von Ländern, Städten, Seen, Flüssen, Festungen, a. in verschiedenen Sprachen. Ingleichen einer hinlänglichen Nachricht von denen in- und ausserhalb Europa gebräuchlichen Müntz-Sorten, nach dem Werth der Sächsischen ausgerechnet, alles nach Alphabetischer Ordnung mit Fleiss zusammen getragen und mit allergnädigster Beiwilli-

gung zum Gebrauch Ihre Königlichen Hoheiten, des Königlichen und Chur-Printzens zu Sachsen, herausgegeben von *Iohann Rudolph Fäsch*, könl. Polen. und Ehurfl. Sächsis. Ingenieur-Obrist-Lieutenant. Mit Röm. kayserl. auch königl. Pohln. und Churst. Sächs. allergnädigsten Privilegiis. Dresden und Leipzig, bey Friedrich Hekel, Königl. Hof-Bücher-Livrant und Buch-Händler, 1735. In 8°, 1295) p. Iscălită «Lazar». — A. 12281.

Compendio historico universale I—II di tutte le cose notabili successe nel Mondo, dal principio della sua creatione sin' hora. Dedicato già all' Illustriss. Sig. Leonardo Donato Cavalier, & meritissimo Procurator di S. Marco, & poi Sereniss, Prencipe di Venetia, Ma di nuovo hora dall'Auttoze la quarta volta riueduto, corretto, & ampliato con nuoua aggiunta fino all'anno 1618. Dedicato all' Illustr. Sig. Agostin Nanni Cavalier, & parimente procurator di S. Marco di Gio: *Nicolo Doglioni*. Con la Tauola delle cofenotabili, & un Catalogo di tuttii Pontefici, Imperatori, Re, & altri Prencipi, che v'hanno hanuto fin' hora dominio. Con Privilegio. In Venetia, MDCXXII. Appresso Nicolo Misserini. In 8°, 960; 239 p. — A. 12282.

G. Lazar. Versury de laude în limba daco-romaneaska. Vienna 1808. 1 brosură în 8°. — A. 12283.

Hinterlassene Werke Friedrichs II königs von Preussen. Dreizehnter Band. Wien, bey Ioh. Bapt. Wallishausser Buchhändler 1789. In 8°, 223 p. — A. 12284.

D. Samuel Gottlieb Vogel's, Königl. Grossbrit. Hofmedicus, Landphysicus im Herzogthum Lauenburg, und Garnisonmedicus zu Ratzeburg. *Handbuch der practischen Arzneywissenschaft zum Gebrauche für angehende Aerzie.* Dritter Theil. Wyen. gedruckt bey Ioh. Thomas Edlen von Trattnern, k. k. Hofbuchdruckern und Buchhändlern. 1789. In 8°, 440 p. — A. 12285.

Historisch-Statistische Abhandlung von Errichtung, Ein- und Abtheilung der Bisthümer, Bestimmung der Erzbisthümer, Bestätigung, Einweihung und Ver- setzung der Erz- und Bischöfe, vom römischen Pallium, und Eide, welchen die Erz- und Bischöfe nebst andern Prälaten dem römischen Papste schwären müssen, und von den Gerechtsamen der Regenten in Ansehung dieser Gegenstände. In vier Abtheilungen an das Licht gestellet von einem Freunde des Kirchlichen Alterthums. Wien, bey Ioh. David Hörling, Buchdrucker u. Buchhändler 1790, in 8°, 567 p. Iscălită «Lazar». — A. 12286.

Handbuch aller unter der Regierung des Kaisers Joseph des II, für die k. k. Erbländer ergangenen Verordnungen und Gesetze in einer Sistematischen Verbindung. Enthält die Verordnungen und Gesetze vom Jahre 1780 bis 1784. Fünfter Band, mit allergnädigster Freiheit. Wien, verlegt bei Ioh. Georg. Moesle k. k. privil. Buchhändler 1786. In 8°, 277 p. — A. 12287.

Des Herrn von Fourbonnais Sätze und Beobachtungen aus der Oekonomie. Aus dem französischen übersetzt von *Wilhelm Ehrenfried Neugebauer*, der Weltweisheit Doktor, und der königl. Schwedischen gelehrten Gesellschaft in Greifswald Mitglied. Erster Band. Wien, gedruckt bey Iohann Thom. Edlen von Trattnern, k. k. Hofbuchdruckern und Buchhändlern. 1767. In 8°, 285 p. — A. 12288.

Synopsis universae medicinae practicae: sive doctissimorum virorum de morbis eorumque causis ac remediis Judicia. Accesserunt nunc demum casus nonnulli oppido rari. Authore *J. Allen*, M. D. Editio noua, prioribus multum emendatior. Francofurti et Lipsiae, ex officina B. Knoch, et Jo. Georg. Eslinger. *MDCCLIII*. In 8°, 655 p. — A. 12289.

Biblia sacra vulgatae editionis Sixti V. Antverpiae 1645. 1 volum in 8°. — A. 12290.

Vitae Pontificum Romanorum ex antiquis monumenti descriptae. Opera & studio *Antonii Sandini*, J. V. D. & in Seminario Patavino bibliothecae custodis. Editio altera Italica, post duas Germanicas, retractatior & auctior. Ferrariae. *MDCCLVIII*. Impensis Jo. Manfrè. Superiorum permissu. In 8°, 669 p. Iscălită «Lazar». — A. 12291.

P. Dominici Schram Benedictini banthensis, SS. theologiae et ss. canonum professoris emeriti. *Institutiones juris ecclesiastici publici et privati.* Hodiernis Academiaram germanicarum moribus accommodatae ac in tres tomos distributae. Tomus I. De personis ecclesiasticis. Tomus II. De rebus ecclesiasticis Superiorum permissu et approbatione. Augustae Vindelicorum, sumptibus Matthaei Rieger et filiorum *MDCCLXXIV*. In 8°, XXXVIII + 512; XXXX + 620 p. Ambele tomuri iscălită «Lazar». — A. 12292.

Caroli Antonii de Martini. S. C. R. A. M. I. Stat. Cons. et in supremo iudiciorum tribunali vice-praesidis *Positiones de iure civitatis*, in usum Academiaram Hungariae. Pars prima. Budae, Typis Regiae Universitatis. *MDCXCIV* in 8°, 282 p. — A. 12293.

Religionslehre durch Predigten vorgetragen von *Ioseph Edlen von Wendel* Priester. Erster, zweyter Band. Wien, bey Iohann Georg Weingand, 1780. In 8°, 398; 315 p. Ambele volume iscălită «Lazar». — A. 12294.

Die heilige Schrift des alten Testaments im Auszug samt dem ganzen neuen Testament nach Luthers Uebersetzung mit Anmerkungen von *D. Georg. Friedrich Seiler* I—II. Vierte Auflage. Erlangen, in der Expedition der Bibelanstalt. 1782. In 8°, 590; 412 p. — A. 12295.

Der Vernünftigen Gedanken von Gott, der Welt und der Seele des Menschen, auch allen Dingen überhaupt, Anderer Theil, bestehend in ausführlichen Anmerkungen; zu besserem Verstande und bequemerem Gebrauche derselben heraus gegeben von *Christian Wolff*en, kön. Schwed. und Hochf. Hessisch. Regierungs-Rathe, auch Math. & Phil. Prof. primario zu Marburg, Prof. honorario zu St. Petersburg, der kön. Akademie der Wissenschaften zu Paris, der kön. Gross-Britannischen und kön. Preussischen Societäten der Wissenschaften Mitglie. I—II Neue Auflage hin und wieder vermehrer. Halle im Magdeburgischen 1751. In 8°, 672; 233 p. VI verbesserte Auflage. Frankfurt am Mayn 1760. In 8°, 673 p.; VII Auflage. Frankfurt und Leipzig 1738. In 8°, 678; 675 p. Ediția I și VI iscălită «Lazar». — A. 12296.

Le monarque accompli, ou prodiges de bonté, de savoir et de sagesse, qui font l'éloge de sa Majesté Imperiale Joseph II. Et qui rendent cet Auguste

Monarque si précieux à l'humanité, discutés au tribunal de la raison & de l'équité par Mr. *De Lanjuinais*. Principal du college de Moudon. Tome premier —, second. A Lausanne, chez Jean Pierre Heubach. 1774. In 8°, 490; 308 p. Ambele volume iscälite «Lazar». — A. 12297.

Welleri Gramatica graeca. In 8°, deteriorată. — A. 12298.

Höchst wichtige Erinnerungen zur rechten Zeit, über einige der allerernsthaftesten Angelegenheiten dieses Zeitalters. Zum Theil veranlasst durch die gedruckte Rede, welche Herr-Hofrath. I. v. Sonnenfels bei dem feierlichen Antritte des Rektorats an der Universität in Wien i. I. 1794 gehalten hat. Von *Leopold Alois Hoffmann*, Doktor der Philosophie und der F. F. K. K. quieszirtem k. k. Professor der Wiener Universität. Als erster Nachtrag der *W. Zeitschrift*, den Lesern und Gegnern derselben gewidmet. Wien. Im Verlag bei Christoph Peter Rehm, 1795—1796. I, II. In 8°, X + 342; CXX + 362 p. Ambele volume iscälite «Lazar». — A. 12299.

Hermanni Boerhaave. Academische Vorlesungen oder Medicinisch-Practische Abhandlung von der Venus-Seuche, aus dem Lateinischen ins Deutsche gebracht und mit einigen Anmerkungen erläutert von D. Gottfried Heinrich Burghart, Med. Professore Primario, des Königlichen Colegii zu Brieg ordentlichen. öffentlichen Lehrer der Matematick, Naturlehre und Dichtkunst, der Kayserlich-Königlichen Gesellschaft der schönen Wissenschaften Mitglied.

Bresslau und Leipzig, Verlegts Danel Pietsch, Buchhändler 1753. In 8°, 1036 p. Iscälitã «Lazar». — A. 12300.

Gründliche Anführung zur Christlichen Religion aus dem französischen übersetzt von *Johann Friedrich Goll* weltlichem Priester. Wien in Oesterreich mit Kaliwodischen Schriften. 1754 in 8°, 241 p. — A. 12301.

Der Römisch-Orientalisch Teutschen Käyser merckwürdiges Leben und Thaten von Julio Caesare an biss auff ietziige Käyserl. Majest. Carolum VI, accurat, deutlich und ausführlich beschrieben, nebst deren beygefügten Portraits und Symbolis, von *M. Erdmann Uhsen* Rect. Gymn. Martisb. Die vierte Auflage. Leipzig, verlegts Friederich Groschuff. An. 1716 in 8°, 1415 p. Iscälitã «Lazar». — A. 12302.

Ausführliche Geschichte der Reise des Pabstes Pius VI. (Braschi) von Rom nach Wien, und der Rückreise von Wien nach Rom, nebst Beschreibung aller zwischen Sr. Majestät dem Kaiser, und dem Pabste gewechselten Briefe, aller bei der Ankunst, und der Gegenwart des Pabstes zu Wien erschienen Gedichte, und verschiedener noch ungedruckter Briefe und Anekdoten.

I—II Theil. Gesammelt und herausgegeben von *A. F. Bauer*. Wien 1782. Zu finden bei Math. Tomicy, bürgerl. Buchbinder, in seinem Gewölbe an der St. Peterskirche. In 8°, 110; 140 p. Pe copertã este scris «George Lazar theologu» și pe foaia de titlu: «Lazar». — A. 12303.

Festa nec von officia propria sanctorum patronorum ordinis sancti Pauli primi eremitaie, cum nonnullis ad Sacros officiorum ritus pertinentibus coordinata, et pro comodiori usu fratrum ejusdem Ordinis in hunc Libellum collecto anno reparatae salutis 1751.

Tyrnaviae, Typis Academicis Societatis Jesu, Anno 1753. In 8°, 254 p. — A. 12304.

Syntaxis ornata seu de tribus linguae virtutibus, puritate, elegantia, copia. In usum mediae & supremae grammaticae classium. Cum adjuncto Flore latinatis ex auctorum latinae linguae principum monumentis excerpto, & tripartito Verborum, nominum, & particularum ordine, & Indice in hunc digesto Libellum. Auctore R. P. Francisco Pomey, Societatis Jesu. Claudiopoli. Typis Academicis Societatis Jesu, Anno 1772. In 8°, 595 p. Pe foaia anterioară a titlului scrie: «Georgii Lázár 1/20 1800». — A. 12305.

Jacob Mazzioli, ehemaligen Dompredigers an der hohen Metropolitankirche zum heiligen Stephan in Wien. Predigten für die heilige Fastenzeit auf drey Jahre. Mit Bewilligung der Oberrn. Augsburg, bey Nicolaus Doll. 1793. In 8°, VIII + 301 p. Iscălită pe foaia de titlu: «Lázár». — A. 12306.

Predigt von den falschen Propheten dieser zeiten am siebenten Sonntage nach Pfingsten gehalten in der Metropolitanankirche zu Wien von Joseph Schneller gewöhnlichen Domprediger, und Beneficiaten von der h. Magdalena. Auf Begehren herausgegeben. Wien gedruckt bey Matthias Andreas Schmidt, 1792. In 8°, 32 p. — A. 12306.

Sittenrede über die Pflichten gegen die Obrigkeit auf die Beschneidung des Herrn von einen Mönche in Bayern, 1793 in 8°, 22 p. — A. 12306.

Predigt von dem Falle des Judas. Vorgetragen von P. Othmar Koffler, Profess. bei den Schotten, und Prediger, den 20. Hornung 1793. Auf Verlangen herausgegeben. Zu finden bey Johann Baptist Hoffer, bürgerl. Buchbinder in der Kurrentgasse. Wien 1793. In 8°, 24 p. — A. 12306.

Katholischer Unterricht von der Ohrenbeicht wieder die Brochüre des Herrn v. Eybel. Von Ig. Th. Onhauser, zweyte Auflage. Wien, bey Mathias Andreas, Schmidt, 1784. In 8°, 32 p. A. 12306. Toate cărțile trecute sub numărul A. 12306 sunt legate împreună.

Des hochwürdigem Franz Xaver Mannharts, der Gottesgelehrtheit Doktors, Kurzgefasste Geschichte der christlichen Alterthümer. Aus dem Lateinischen übersetzt. I. II Theil. Mit Erlaubniss der Oberrn. Augsburg bey Mathäus Riegers sel. Söhnen, 1779. In 8°, 462; 406 p. Ambele volume iscălită «Lázár». — A. 12307.

D. Christian August Crusii, Professoris primarii zu Leipzig, Abhandlung von dem wahren Begriffe der christlichen Frömmigkeit, nebst einem Anhang von dem evangelischen Endzwecke der Bergpredigt Christi, aus dem lateinischen übersetzt von M. Johann Andreas Jacobi, Pfarrer zu Striefen, in der Inspection Grossenhayn. Leipzig, zu finden bey Johann Christian Langenheim, 1763. In 8°, 295 p. Iscălită «Lázár». — A. 12308.

Apologie, Lessings dramatisches Gedicht; Nathan den Weisen betreffend, nebst einem Anhang über einige Vorurtheile und nöthige Toleranz, herausgegeben von F. W. von Schütz. Leipzig bey Paul Gotthelf Kummer 1781. In 8°, 130 p. Iscălită «Lázár». — A. 12309.

Q. C. Rufus. Historia de rebus gestis Alexandri Macedonum regis XXIV cum supplementis, ad optimos recentissimasque editiones accuratissime recusa. Herbi-poli et Fuldae Imp. et Typis Ioann Jacobi Stahel. Universit. Bibliopole et Typographi. 1778 in 8°, 270 p. Deterioratā, iscălită «Lázár».— A. 12310.

Ioh. Maček, Entwurf der reinen Philosophie. Ein Versuch den Untersuchungen der vernunft über Natur und Pflicht eine neue Grundlage zu sichern. Wien, bey Carl Schaumburg und Comp. 1803. In 8°, VIII + 325 p. Iscălită «Lázár».— A. 12311.

Vocabularium biblicum novi testamenti, ita secundum seriem capitum atque versuum adornatum, ut in lectione sacrorum Novi Testamenti Graeci librorum usum praebere possit extemporalem. Denuo in lucem editum à Johanne Knoll, apud Rigenses Conrectore, cum privilegio. Rudolstadii, impensiis Iohannis Wiedemeyeri, Bibliopolae Lubecensis, excudebat Heinricus Urban. Anno 1700—1745. 2 vol. in 8°, 517 600.; p.— A. 12312.

Concilium tridentinum dum theses de virtutibus theologis in almo Archiepiscopali S. J. Collegio Jaurini Anno 1749. Mense Martio, die 29. Publice propugnaret Rev. Nob. ac Perdoct. D. Joannes Ernyey, liberae regiaeque civitatis Jaurinensis capellanus curatus, praeside reverendo patrie Michaele Szegedy e S. J. Sacro-Sanctae Theologiae Doctore, ejusdemque Professore actuali auditoribus distributum. Jaurini, Typis Gregorii Joannis Streibig, privil. Reg. & Episc. Typograph. 1749 in 8°, 349 p.— A. 12313.

Hortus variarum inscriptionum, veterum et novarum videlicet Urbium, templorum, sacellorum, altarium etc. in certos locos, seu areolas digestarum a P. Ottone Aicher Benedictino ad S. Vitum, in Alma & Archiepiscopali Universitate Benedictino-Salisburgensi phil. Moralis & historiarum professore ord. superiorum permissu. Salisburgi Typis & impensis Ioan Baptistae Maye, Typographi Aulico-Academici, 1676. In 8°, 298 p.— A. 12314.

Die Philosophie der Religion. Von Sigmund von Storchenau der Theologie und Philos. Doktor, ehemal öffentl. Lehres an der Universität zu Wien. 3, 6, 8, Band. Neue Auflage. Wien 1807. Bey Aloys Doll. In 8°, 3 volume.— A. 12315.

Description historique et critique de l'Italie, ou nouveaux mémoires sur l'état actuel de son Gouvernement, des Sciences, des Arts, du commerce, de la population & de l'histoire naturelle. Par M. L'abbé Richard. Tome II. Nouvelle édition. A Paris. Chez Delalain, libraire, près la comédie Française. 1770, in 8°, 593 p. Iscălită «G. Lazar 1807».— A. 12316.

Les decades de Tite-Live de la traduction de P. Du-Ryer de l'Academie Française. Tome V. Contenant les VI, VII, VIII, IX et X livres de la troisième Decade. Suivant la copie imprimée a Lyon. 1694. In 8°, 421 p.— A. 12317.

Die Wichtigsten Wahrheiten aus der Lehre Jesu Christi, in Predingten auf alle Sonn und Festtage des Jahres, vorgetragen von Joseph Edlen von Wende

Landesfürstlichen Kapitular-domherrn an der Kathedralkirche zu St. Stephan in Leutmeriz. Sechster Band. Mit eralubais der Obern. Augsburg, bey Nicolaus Doll, 1791. In 8°, 371 p. — A. 12318.

Examen du traité de la liberté de penser. Ecrit à M. D. Lig * * *, par M. D. Cr. * * *.

A Amsterdam, chez l'Honoré & Chatelain. 1718, în 8°, 202 p. Iscălită «Lázár». — A. 12319.

CUPRINSUL

	Pagina
Prefață	1 135
I. Cultul lui Lazăr	2 136
II. Avrigul	3 137
III. Școala din Avrig	5 139
IV. Fapte din timpul copilăriei	7 141
V. «Norma regia»	10 144
VI. Lazăr în gimnaziu	11 145
VII. Lazăr la filozofie și drept	15 149
VIII. Intre Cluj și Viena	19 153
IX. Lazăr în Viena: Teologul	21 155
X. Lazăr în Viena: Enciclopedistul	31 165
XI. Lazăr în Viena: Literatul	36 170
XII. Rezultatul Vienei	43 177
XIII. Lazăr la Carloviț	43 177
XIV. Lazăr în luptă cu Sibiul, ca profesor	45 179
XV. Lazăr în luptă cu Sibiul, ca literat	49 183
XVI. Consistoriul ortodox-sibian	51 185
XVII. Trecerea munților	52 186
XVIII. Grecismul ardelenesc	55 189
XIX. Muntenia în timpul lui Lazăr	58 192
XX. Bărcăneștii	63 197
XXI. Lazăr ca geometru	64 198
XXII. Școala dela 1816	65 199
XXIII. Protecției lui Lazăr	67 201
XXIV. Școala grecească până la Lazăr	74 208
XXV. Intemcerea școalei românești	77 211
XXVI. «Înștiințare»	81 215
XXVII. Funcționarea școalei	87 221
XXVIII. Efecte	92 226
XXIX. Înainte și după revoluție	94 228
XXX. Lazăr ca autor didactic și ca orator	96 230
XXXI. Caracterul lui Lazăr	102 236
XXXII. Școlarii	106 240
XXXIII. Sfârșitul	112 246

ANEXE

	Pagina	
I. Avrigul (1815)	114	248
II. Avrigul în anul 1784	114	248
III. Examenale semestriale dela Sibiu (1802).	115	249
IV. Un examen cu profesorul A. Gegö.	118	252
V. Şcoale pentru neuniţii din statele austriace.	119	253
VI. Invăţământul moralei în şcoalele român. (1805—808)	122	256
VII. Cărticica năravurilor: Cuprindere	123	157
VIII. Clerul ortodox şi dascălimea (1807)	124	258
IX. Cuvântul lui Poteca despre Ioanichie Stratonichia	129	263
X. Excurs la capitolul XVII.	131	265
XI. Excurs la capitolul XXVII	132	266
XII. Cuprinsul matematicii lui Lazăr	133	267
XIII. Discursul dela 1819	138	272
XIV. Discursul dela 1822	139	273
XV. Binele şi răul, după Storchenau	148	282
XVI. Daniil Tomescu şi Teodor Palladi	149	283
XVII. Catalogul bibliotecii lui G. Lazăr	153	287

VERIFICAT
1907

LIBRĂRIE
N. P. P.

